

UNIVERSITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

NÁHORNÍ KARABACH:

ETNOPOLITIKA A GEOPOLITIKA KONFLIKTU

Bc. ONDŘEJ DITRYCH

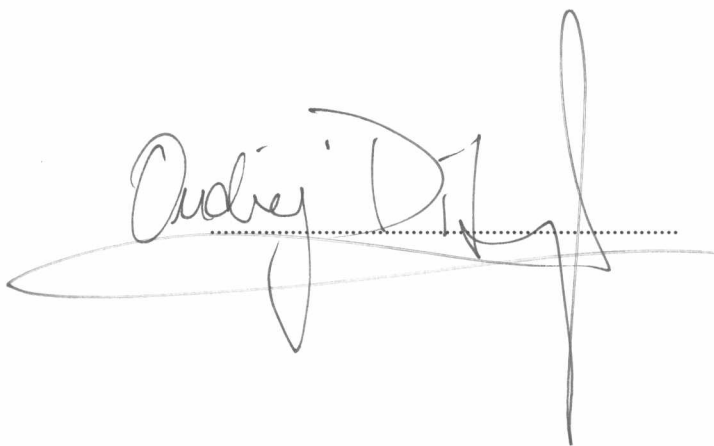
vedoucí práce:

PhDr. EMIL SOULEIMANOV, Ph.D.

2006

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a řádně vyznačil veškeré zdroje, z nichž jsem čerpal.

Praha, 20. května 2006

A handwritten signature in black ink, reading "Ondřej Dřímalý". The signature is written in a cursive style with a horizontal dotted line underneath the name. A large, sweeping horizontal stroke is drawn across the bottom of the signature.

Obsah:

1. Úvodem	1
1.1 Pojmosloví	4
2. Geografická perspektiva: Místo konfliktu	12
3. Dějinná perspektiva: Podloží konfliktu	16
4. Náhorní Karabach: Moderní konflikt	22
4.1 Zbrojení a trvalý bezpečnostní dilema	41
4.2 Politika v Náhorním Karabachu	43
4.3 Vnitropolitický vývoj v Arménii a Ázerbájdžánu	44
5. Hra velmocí: Soupeři a proměnné	46
5.1 Rusko: Medvědí sevření	47
5.2 USA: Orlí drápy	52
5.3 Turecko a Írán: Menší ryby v rybníce	56
5.4 Evropská unie: Dobří sousedé za plotem	60
5.5 Právní status Kaspického moře	61
5.6 Geoeconomika produktovodů	62
6. Konflikt a jeho řešení	68
7. Závěrem	80
<i>Použitá literatura</i>	87
<i>Shrnutí</i>	92
<i>Summary</i>	94

1. Úvodem

*Nezapomenu na ty křemenité skály,
tříštivé bystřiny, trávy, jež uvadaly
na horkém suchopáru našich pustých hor,
vždyť jsou to místa raných našich dojmů;
toulají se tam chtivě loupežníci z hord
a v hluchém tichu skal a stromů
se skrývá utajený vzdor.*

A.S. Puškin, Kavkazský zajatec

Náhorní Karabach, *Černá zahrada*. Konflikt o tuto zemi pastvin v údolích a na svazích hor předznamenal příchod strašidla etnického nacionalismu v prostoru Sovětského svazu v jeho poslední smrtelné křeči. Třicet tisíc obětí, téměř jeden a půl milionu uprchlíků z Ázerbájdžánu a Arménie, 13,4% území bývalé Ázerbájdžánské SSR pod arménsko/karabašskou správou, křehké příměří vládnoucí od roku 1994 a do nikam vedoucí mírová jednání pod záštitou OBSE – to je zkratka, která pomíjí mnohé: v první řadě lidská utrpení, násilí, nenávisti a naděje, neustálou hrozbu nového zabíjení; též však mezinárodní dimenzi, kde zájem mnoha stran, jejichž účast lze označit jako nepřímou, spočívá zcela jinde než v tom, jak a zda bude tento konflikt vyřešen. Právě vztah mezi *etnopolitikou* a *geopolitikou* – snaha nahlédnout na řešení mezinárodních konfliktů a zvláště sporu o Náhorní Karabach viděním veskrze realistického proudu teorie mezinárodních vztahů – bude hlavním tématem této práce.

Konflikt v Náhorním Karabachu zapadá z hlediska etnopolitických konfliktů časově do fáze jejich celosvětového nárůstu v 80. letech a pokračování tohoto trendu v postsovětském/postkomunistickém prostoru v první polovině následujícího desetiletí.¹ Jestliže

¹ Ed. Barnett Rubin, Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building (London: Routledge, 1998) 165.

v roce 1990 bylo podle statistik projektu *Minorities at Risk* v politicky aktivních komunálních skupinách sdruženo 900 milionů lidí, tj. 1/6 světové populace, sovětská sféra vlivu se v jejich koncentraci umísťovala na třetím místě – celkem 20 skupin zde buď 1) čelilo politické/ekonomické diskriminaci, 2) mobilizovalo za účelem ochrany/prosazování svých zájmů či obojí.² Podle jiného souboru dat z *Uppsala Conflict Data Program* probíhala v 90. letech padesátka konfliktů, v nichž cílem jedné ze stran bylo dosažení státnosti – většina z těchto konfliktů se přitom neodehrávala například v Africe, ale v Evropě: na Balkáně a Kavkaze. Po dosažení vrcholu v polovině tohoto desetiletí však počet etnopolitických konfliktů celosvětově klesá a publikace *Peace and Conflict 2005* dokonce dochází závěru, že jejich rozsah klesl v loňském roce na nejnižší úroveň od roku 1960 – v letech 2001-2004 bylo ukončeno 13 konfliktů, na šesti místech etnopolitické násilí naopak propuklo, nejsilněji v Darfúru a Banda Ačehu, 2003.³ Bohužel, tato veskrze příznivá statistika se nikterak neodráží v bezpečnostní situaci na Kavkaze – oblastí stále značného bezpečnostního deficitu, mimo jiné v důsledku ekonomické a politické slabosti zdejších států.⁴ Na rozdíl od konfliktu v Tádžikistánu, ukončeného v roce 1997 – přestože země sama je dnes *de facto* ruským protektorátem blížícím se definici *selhávajícího státu* – je totiž pro většinu etnopolitických konfliktů v této oblasti – Náhorní Karabach, Abcházii a Jižní Osetii – příznačný trvalý stav „ani válka, ani mír“ a Čечensko zůstává jedinou otevřenou válkou na evropském kontinentě.⁵

Náhorní Karabach je klíčovou konfliktní zónou Střední Eurasie či – slovy Zbigniewa Brzezinského – *Eurasijského balkánu*.⁶ Zásadním způsobem se vztahuje nejen ke kavkazské mezinárodní bezpečnosti a geopolitice, ale potažmo – zejména vzhledem ke geoeconomickému významu kaspického prostoru – též k bezpečnostní situaci v celé Eurasii. Eurasijská geopolitika a síť protínajících se národních zájmů v kaspické oblasti – součásti eurasijského heartlandu – se znatelně

² T. Robert Gurr, *Minorities at Risk*, Fourth Edition (Washington: US Institute of Peace, 1997) 3-25.

³ Eds. Monty G. Marshall a T. Robert Gurr, *Peace and Conflict 2005* (College Park: Center for International Development and Conflict Management) 21-27. Publikace využívá souboru dat *Minorities at Risk* a je přístupná na <<http://www.cidcm.umd.edu/inscr/PC05print.pdf>>. Podle Gurra je dnes etnických konfliktů objektivně méně, dostává se jim ale více pozornosti, neboť se protíví nově ustanovovanému mezinárodnímu liberálnímu režimu. T. Robert Gurr, „Ethnic Warfare on the Wane,” *Foreign Affairs* (May/June 2000) 60.

⁴ Svante E. Cornell et al., *Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO* (Uppsala: CACI/SRSP, 2004) 1; Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers* (London: RoutledgeCurzon, 2003) 52; Eds. Graham Herd a Jennifer Moroney, *Security Dynamics in the Former Soviet Bloc* (New York: Routledge, 2003) 153.

⁵ Lotta Harbom a Peter Walensteen, „Patterns of Major Armed Conflicts 1990-2004,” Ed. Allison Bayles, *SIPRI Yearbook 2005* (Oxford: Oxford University Press, 2005) 125.

⁶ Zbigniew Brzezinski, *Velká šachovnice* (Praha: Mladá fronta, 1997). Podle Brzezinského je tato oblast jádrem „ústřední zóny globální nestability,” především vzhledem k nestabilitě zdejších politických entit a pokušení sousedů/velmocí o vměšování do jejich vnitřních záležitostí. Ibid. 127.

promítají do průběhu konfliktu samého a mírového procesu po uzavření příměří.⁷ Náhorní Karabach se stal políčkem v geopolitickém soupeření o energetické zdroje a prostorovou projekci národních zájmů, pro nějž byla vzkříšena k životu dávno zapomenutá metafora – *velká hra* (ostatně, velmi podobně se na světlo světa znovu probralo prachem staletí zanesené pojmenování *hedvábná stezka*). Jak bude naznačeno, tento konflikt nabízí velmi bohatou látku ke studiu etnopoetické obrazotvornosti, konfliktních historií, etnické mobilizace, eskalace násilí či střetu dvou základních norem mezinárodního řádu – územní celistvosti a národního sebeurčení. Propojení etnopolitické dimenze konfliktu s dimenzí geopolitickou však bude věnována pozornost největší, neboť právě v tomto úhlu pohledu leží hodnota studia tohoto konfliktu pro praktickou politiku – a to nejen ve snahách o jeho konečné uzavření (*conflict resolution*), ale též zabránění novému konfliktu (*conflict management*). Nová válka mezi Ázerbájdžánem a Republikou Náhorní Karabach/Arménií totiž nejen zůstává reálnou, ale zdá se dokonce čím dál pravděpodobnější.⁸

Struktura této práce je dialektická. Nejprve se pokusí za účelem metodologické jasnosti přiblížit povahu pojmů, jichž bude nadále používat – bude tak učiněno ve druhé části tohoto úvodu. Následně bude pozornost obrácena k prostoru – rozprostřené látce, na níž se konflikt odehrává, a to jak k její dimenzi materiální/zeměpisné [2. kapitola], tak duchovní/historické [3. kapitola]. Poté budou v krátkém souhrnu načrtnuty dějinné události bezprostředně zapadající do chronologie samotného konfliktu [4. kapitola] – ten tak bude představen jak v prostorové, tak v časové dimenzi, za použití v úvodu ustaveného pojmosloví. Po tomto široce pojatém úvodu již bude možno přikročit k hlavnímu tématu – napětí mezi etnopolitikou a geopolitikou a úloze, již geopolitika v interpretačním rámci karabašského etnopolitického konfliktu zaujímá [5. kapitola]. Následující část potom bude moci pohlédnout na konflikt z hlediska jeho řešení [6. kapitola]. Nakonec bude učiněn pokus z dosavadních závěrů vyvodit obecněji platná východiska řešení mezinárodních konfliktů.

Závěrem tohoto obecného úvodu bych rád poděkoval svému vedoucímu práce, PhDr. Emilu Souleimanovovi, Ph.D. za to, že se rozhodl vést práci na téma, jež je mu natolik osobně blízké, a za

⁷ Srov. Batu Kutelia, *A New Silk Road Strategy of the Caucasus* (Rome: NATO Defense College, 2001) 46.

⁸ Ondřej Ditrych, „Ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan a nová kavkazská geopolitika,“ *Mezinárodní politika* 10/2005; Eds. S. Frederick Starr a Svante E. Cornell, *Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West* (Uppsala: CACI/SRSP, 2005) 73-75; Ed. Olga Oliker a Thomas S. Szayna, *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus*, RAND Corporation, 2003, <http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1598/> 349.

množství rad, doporučení a konstruktivních námitek, jimiž její vznik doprovázel. Můj další dík patří Svante E. Cornellovi, PhD ze švédské Uppsala universitet, s nímž jsem během své loňské stáže v přidruženém *Silk Road Studies Program* mohl vést několik obohacujících rozhovorů nejen o Náhorním Karabachu.

1.1 Pojmosloví

Prvním termínem, jehož je v zájmu metodologické jasnosti záhodno upřesnit, je **konflikt**.

Tradiční definice, která zahrnuje *dvě či více stran střetávajících se o vzácné zdroje*,⁹ má omezenou deskriptivní hodnotu jak z hlediska konfliktu v Náhorním Karabachu, tak obecně. Nezahrnuje totiž element vnímání – subjektivního náhledu na předmět sporu, míru ohrožení apod. Rovněž neodráží behaviorální dimenzi, která na tomto subjektivním náhledu staví: *bezpečnostní dilema*, vycházející ze stavu mezinárodní anarchie, v níž se stát sám snaží materiálně zajistit svou bezpečnost, nicméně např. jeho zbrojení je ostatními považováno za hrozbu, na níž je třeba odpovědět, což vede ke spirálnímu zhoršení bezpečnostní situace a může v krajním případě vést až k eskalaci konfliktu¹⁰ – např. zahájením preventivního útoku v situaci, v níž pokračující zbrojení protivníka neúnosně ohrožuje „národní bezpečnost“. Jako problematické se jeví též samotné *vzácné zdroje* – neponechávají totiž prostor hodnotám, přesvědčením a identitám,¹¹ které se nejen mohou stát příčinou konfliktu *per se*, ale dodávají též materiálním zdrojům, z hlediska národního státu např. území, jejich hodnotu – jak bude naznačeno dále, Náhorní Karabach je v tomto ohledu příkladem *par excellence*. Komplikace sama nenastává se slovem zdroje, které lze chápat velmi široce, např. jako „všemožné pozice, které jsou pro aktéra důležité“,¹² jako spíše s jejich *vzácností*.

Svanström a Weissmann si uvědomují většinu z těchto výtek tradiční definici, avšak jejich definice konfliktu jako „vnímaných rozdílů ve stanoviscích k problému [angl. *issue position*] mezi

⁹ Srov. např. Peter Walensteen, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System* (London: SAGE, 2002).

¹⁰ Srov. John Herz, „Idealist Internationalism and the Security Dilemma,“ *World Politics*, Jan. 1950; Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) 13.

¹¹ Niklas L.P. Svanström a Mikael Weissmann, *Conflict, Conflict Prevention, Conflict Management and Beyond* (Uppsala: CACI/SRSP, 2005) 7-9.

¹² Walensteen, cit. d.

dvěma či více stranami v jednu chvíli”¹³ trpí neduhem jiného rázu – je natolik obecná, že ztrácí vymezující schopnost a tím i praktickou užitečnost. S přihlédnutím k předchozímu bude proto v této práci používána nová definice konfliktu jako *situace dvou nebo více stran soupeřících o hodnoty či zdroje, přičemž alespoň jedna ze stran vnímá rozložení těchto hodnot či zdrojů na počátku konfliktu jako nespravedlivé*. Tato definice zahrnuje jak působení hodnot, tak hledisko vnímání a zůstává věrna tradičnímu přesvědčení, že na počátku konfliktu jedna ze stran pociťuje křivdu (*grievance*), ačkoliv umožňuje následnou změnu motivačních struktur v jeho průběhu, kupříkladu směrem k hrabivosti (*greed*).¹⁴ V případě Náhorního Karabachu zůstávají motivace stran poměrně stálé, ačkoliv deklarované a skutečné motivace nejsou nutně totožné. U mnoha jiných konfliktů tomu tak nicméně není – například jak revolučně-marxistická (FARC) tak islamistická (Islámské hnutí Uzbekistánu) hnutí se mohou přesunout od původně „čistého“ ideového boje k organizovanému zločinu, v tomto případě obchodu s narkotikami, jako hlavní motivaci své činnosti, tj. nikoliv pouze financování svého revolučního boje ať už za ustavení beztřídní společnosti nebo saláfijského chalífátu.¹⁵ Navržená definice – podobně jako definice dříve kritizované – nepostihuje konflikt čistě relačního charakteru, např. spirálu bezpečnostního dilematu vedoucí až k eskalaci násilí, kde materiální/hodnotový základ sice existuje, avšak nesehrává důležitou úlohu. Rozvíjení institucí a norem mezinárodní společnosti, o níž hovoří Bull,¹⁶ a ústup od vnímání mezinárodního řádu jako anarchie bez pravidel, hobbesovského *boje všech proti všem* – vnímání, které může mít velmi konkrétní vliv na praktickou politiku, neboť pokud je okolní svět metaforizován jako *status naturalis* a věčně trvající válka, nelze nikomu věřit – však činí propuknutí takového konfliktu v dnešní době méně a méně pravděpodobné.¹⁷

Podle Walensteena je možno přístupy ke studiu konfliktu rozdělit do tří hlavních skupin: těch, které se zabývají především 1) dynamikou konfliktu, 2) společenské deprivaci jako příčině jeho vzniku či 3) racionálním kalkulacím, které jeho vznik, průběh a ukončení provázejí.¹⁸ Tato práce se bude pokoušet přihlížet ke všem těmto rovinám studia konfliktu, ale zejména se bude snažit ukázat, že

¹³ Svanström a Weissmann 9. Klíčová součást definice, důraz na stanovisko k problému, je převzata ze starší publikace E.O. Czempela *Internationale Politik: Ein Konfliktmodell* (Paderborn: Schöningh, 1981), kde se objevuje jako *Positionsdifferenzen*. Srov. Svanström a Weissmann 7.

¹⁴ K apozici křivd a hrabivosti jako motivů konfliktu srov. Paul Collier a Anke Hoeffler, *Greedy and Grievance in Civil War*, Oxford Economic Paper No. 56 (Oxford: Oxford University Press, 2004).

¹⁵ Srov. Svante E. Cornell, „Interaction of Narcotics and Conflict,” *Journal of Peace Research* 42/6 (2005).

¹⁶ *Anarchical Society* (London: MacMillan, 1995).

¹⁷ Anarchie nadále zůstává základním definujícím prvkem mezinárodního řádu, avšak lze souhlasit s tím, že je „taková, za jakou ji státy berou.“ Alexander Wendt, „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics,” *International Organization* 46/2 (1992).

¹⁸ Walensteen 34.

ačkoliv aspekt společenské deprivace/frustrace – sociologické hledisko – nelze v případě mobilizace arménské populace v Náhorním Karabachu zanedbávat, racionální kalkulace jsou klíčovou součástí interpretačního schématu, které se pro tento konflikt zdá přiléhavé. Racionální kalkulace jsou samozřejmě též zásadní z geopolitického hlediska provádění národních zájmů velmocí, přestože sama jejich definice nutně racionální, jak bude naznačeno, není.

Na tomto východisku se bude zakládat nejen přístup k popisu, ale v závěru též k řešení konfliktu. Zatímco za nejúčinnější náplast společenské deprivace je považována autonomie či politická emancipace/otevření kanálů,¹⁹ za současného stavu, v němž je autonomie *de facto* ustavena a k dosažení úspěšného uzavření konfliktu je bezpodmínečně nutno počítat s geopolitickou dimenzí, se soustředění na racionální kalkulace – ačkoliv ne nutně absolutní – zdá rovněž příhodnější. Důležitou součástí tohoto přístupu je možnost ovlivnění racionální kalkulace přímých účastníků konfliktu vnějším světem – jak pozitivně, tak negativně. Při zavedení subjektivního elementu do chápání *zájmu* založení jeho vztahu k identitě, která není ustálena, ale rekonstruována ve společenské praxi, je možno rovněž usoudit, že nejen racionální zájem, ale též identitu samu lze změnit působením zvnějšíku.²⁰ Užitečnou pomůckou při úvaze racionálních kalkulací protivníků je tzv. nazrálá doba (*ripe moment*), pro niž jsou podle Zartmana určující „oboustranně bolestná patová situace“ (*hurting stalemate*) a přesvědčení, že z této situace existuje východisko, tj. že druhá strana je ochotna upřímně jednat o řešení konfliktu.²¹

Právě **řešení konfliktu** (*conflict resolution*) je dalším termínem, jenž si zaslouží krátké upřesnění.²² Walensteen přichází s následující definicí: „[(Vy)řešení konfliktu] je sociální situace, v níž se ozbrojení účastníci konfliktu (dobrovolnou) dohodou zavážou žít v míru při vědomí – anebo překonání – základních nesouladů a přestanou vůči sobě užívat zbraní.“²³ K překonání základních nesouladů lze dospět například: 1) *změnou priorit*, což v zásadě odpovídá již zmíněné změně identit/zájmů; 2) *rozdělením předmětu sporu* – pokud je materiálního charakteru, např. území; 3) *handlem* předpokládajícím více oblastí sporu, přičemž v každé z nich získá jedna ze stran vše a druhá nic, zatímco v další oblasti je tomu naopak – v případě konfliktu v Náhorním Karabachu odpovídal této

¹⁹ Parafráze T. Roberta Gurra ve Walensteen 42.

²⁰ Srov. McSweeney, cit.d.

²¹ I. William Zartman, „Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond,“ Eds. Paul C. Stern a Daniel Druckman, *International Conflict Resolution after the Cold War* (Washington: National Research Council, 2000) 228.

²² V češtině k tomuto tématu srov. Šárka Weisssová, *Řešení konfliktů v mezinárodních vztazích* (Praha: Portál, 2005).

²³ Walensteen 50.

metodě návrh, v němž se měl Ázerbájdžán vzdát samotného Náhorního Karabachu a výměnou získat oblast Meghri, tj. přímé spojení s dosavadní enklávou Nachičevan; 4) *sdílenou kontrolou* či 5) *jejím přenecháním třetí straně* (včetně například OSN), opět v případě materiálního charakteru předmětu sporu – jak bude naznačeno, tyto metody se odráží v návrzích na mírové uspořádání v Náhorním Karabachu, nikoliv však ve vztahu k samotnému tomuto území, ale zejména Lačinského, případně Kelbadžárského okresu, jež jsou spojnicí mezi ním a Arménií; 6) *uplatněním mezinárodní arbitráže* – např. svěřením rozhodnutí o osudu území Mezinárodnímu soudnímu dvoru, což je však za současné situace pro Náhorní Karabach velmi nepravděpodobné řešení;²⁴ nebo 7) *odsunutím řešení problému do budoucna*, což se naopak v dnešních návrzích na řešení sporu zřetelně odráží – o konečném statutu Náhorního Karabachu by nebylo rozhodnuto nyní, ale po stanovené době, např. referendem.²⁵

Prvek soužití u vědomí / překonání nesouladů je patrně největším přínosem zmíněné definice. Řešení konfliktu jakožto odstranění jádra sporu bude však v této práci chápáno šířeji a bude přímo vztaženo k prevenci konfliktu (*conflict prevention*) – zavádění nástrojů, které konfliktu zamezují eskalovat do stavu rozsáhlému použití násilí; bude užitečné rozlišit nástroje 1) *přímé prevence* eskalace nebo intensifikace konfliktu ve stavu krize a 2) *strukturní prevence*, která zamezuje samotnému vzniku krizí – a omezování konfliktu (*conflict management*) jako snižování napětí a změně modu interakce od destruktivního ke konstruktivnímu.²⁶ Toto rozšíření je zcela v souladu s tím, že konec konfliktu znamená více než nepřítomnost válečného stavu,²⁷ neboť omezení definice řešení konfliktu na pouhé formální odstranění předmětu nesouladu – v případě Náhorního Karabachu dohoda o konečném statutu území – by přehlíželo *proces* zavádění míru a pojistek jeho dlouhodobého udržení. Pouze existující politická, ekonomická a společenská bezpečnost v podmínkách všestranně přijatelného právního stavu – jak na území samotného Náhorního Karabachu, tak v důsledku mezistátní dimenze konfliktu v celé oblasti Jižního Kavkazu – bude nepopiratelné znamením, že konflikt je definitivně u konce. Kromě toho se za současné situace jeví jako velmi pravděpodobné, že jakákoliv mírová dohoda bude zahrnovat řadu opatření prevence a omezování konfliktu a o konečném statutu území bude podle předem dohodnutého časového plánu rozhodnuto až poté, co se tato CBMs (*confidence building measures*, důvěrovná opatření) osvědčí – tzv. metoda řešení *krok za krokem*.

²⁴ V případě selhání prostředkování *Minskou skupinou* OBSE doporučilo arbitráž Mezinárodního soudního dvora Parlamentní shromáždění Rady Evropy v rezoluci z ledna 2005.

²⁵ Ibid. 51-54.

²⁶ Walensteen 271; Svanström a Weissmann 21-24.

²⁷ Walensteen 10.

Krátkou poznámku je třeba věnovat též s konfliktem bezprostředně svázaným pojmem **bezpečnost**. Tradiční definice se pod vlivem dominujícího realistického paradigmatu po druhé světové válce soustředily na vojenskou rovinu bezpečnosti, za jejího hlavního příjemce považovaly stát – spíše než jednotlivce či společenství – a obvykle se soustředily na obranu základních hodnot, včetně politického charakteru státu, a nepřítomnost hrozeb.²⁸ V poslední době však dochází k redefinici tohoto „velmi politického“ konceptu směrem k „širšímu pojetí“ – ke společenské a osobní bezpečnosti, např. poukazem na základní sdílenou lidskou zkušenost ontologické bezpečnosti.²⁹ Tento posun však provázají značné potíže, neboť překračuje hranice mnoha oborů a stává se velmi těžko uchopitelný. Pro účel této práce se proto zdá příhodnější držet se pojetí rozvedeného v Buzanově knize People, States and Fear (1983), jež se nachází přibližně ve středu mezi tradičním a (post)moderním radikálním přístupem. Hlavním subjektem mezinárodních bezpečnostních studií je podle Buzana stát, na scénu však též přicházejí lidská společenství, jejichž bezpečnost vzniká a zaniká na pěti rovinách: vojenské, politické, ekonomické, společenské a životního prostředí. První se vztahuje k útočnému/obránnému potenciálu státu, druhá k jeho organizační stabilitě, třetí k přístupu ke zdrojům apod. umožňujícímu udržitelnou ekonomickou úroveň, předposlední k tradičním kulturním a identitním vzorcům a poslední k biosféře jako elementárnímu prostoru existence těchto společenství.³⁰ Buzan rovněž upozorňuje na vzájemnou provázanost subjektů v bezpečnostní sféře a na regionální úrovni studia bezpečnosti zaveden termín *bezpečnostní komplex*, „skupinu států, jejichž hlavní bezpečnostní zájmy jsou natolik vzájemně propojeny, že o národní bezpečnosti každého z nich nelze realisticky uvažovat bez přihlédnutí k ostatním.“ Pro povahu bezpečnostního komplexu jsou klíčové existující vzorce přátelství/nepřátelství a rozložení moci.³¹ Cornell poukazuje na příhodnost užití tohoto modelu při studiu bezpečnostní situace na Kavkaze, kde existuje vnitřní trojúhelník států s bezpečnostní provázaností – Ázerbájdžán, Arménie a Gruzie (mezi prvními dvěma jasně zápornou, s ohledem na Gruzii potom spíše neutrální) – na pozadí vnějšího trojúhelníku regionálních mocností – Ruska, Turecka a Íránu. Mimo tuto strukturu dvou trojúhelníků potom stojí ještě USA a Evropská unie jako vzdálenější, avšak přesto zúčastnění hráči.³²

²⁸ McSweeney 34.

²⁹ Ibid. 94-157.

³⁰ Barry Buzan, People, States and Fear, Second Revised Edition (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991) 18-20.

³¹ Ibid. 191-211.

³² Srov. Cornell, Small Nations and Great Powers 24-25.

Poslední dva pojmy, jimž zde bude věnována pozornost, jsou obsaženy v samotném názvu této práce: etnopolitika a geopolitika. **Etnopolitika** odkazuje k procesu, v němž je etnicita jako „ztotožnění s kulturně určenou kolektivitou“³³ politizována – na základě etnické příslušnosti je vznesen požadavek na politickou reprezentaci / autonomii v širokém pojetí, tj. včetně nezávislosti – a v takovém případě se *etnopolitický konflikt* stává střetem o politickou kontrolu území, což je podle Walensteena vedle soupeření o (celostátní) vládu jeden ze dvou základních nesouladů vnitrostátních konfliktů.³⁴ Konflikty na Kavkaze této charakteristice odpovídají – kromě ingušsko-osetinského konfliktu (1992) je jejich společným jmenovatelem zápas autonomní územní oblasti založené v době SSSR o politickou kontrolu / autonomii svého území vzhledem k nadřazené územní jednotce.³⁵ Případ Náhorního Karabachu se od ostatních liší pouze svou zřetelnou mezinárodní dimenzí – Náhorní Karabach je klíčovou determinantou arménsko-ázerbájdžánských vztahů, vnitropolitické situace v obou zemích a dokonce, jak bude naznačeno, jejich *základní ideje*.³⁶ Ve prospěch mezinárodní dimenze konfliktu hovoří rovněž vznesený nárok Arménské SSR na *připojení* Náhorního Karabachu z 1. prosince 1989 a přítomnost/účast arménských – avšak též ruských a okrajově dokonce íránských – jednotek v prostoru konfliktu a na vojenských akcích.³⁷

Na tomto místě je příhodné připomenout úlohu, kterou např. Campbell přikládá *diskurzu nebezpečí*, jenž nám říká prostřednictvím toho, čeho se máme bát, kdo jsme a – v souladu s jazykovým strukturalismem – slouží k ustavení difference a vymezení hranic společenství, neboť „potřeba ukázňovat a bránit neurčitosti a nahodilosti na domácím poli je podstatnou příčinou externalizace a totalizace hrozeb tomuto poli.“³⁸ Vytyčením těchto hranic (materiálních/územních i duchovních) a odmítnutím toho, co leží vně, vzniká – postmoderně řečeno – *epistémé*, sdílené vědění o řádu, jež je základním předpokladem každého národa jako „imaginárního společenství“ (*imagined community*).³⁹

³³ Eds. John Hutchinson a Anthony D. Smith, *Ethnicity* (Oxford: Oxford University Press, 1996), úvod.

³⁴ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 18; Walenstein 75.

³⁵ Srov. Cornell, *Small Nations and Great Powers* 17.

³⁶ Základní idea státu je podle Buzana vedle materiální základny (území) a institucí jednou ze základních součástí státnosti. Buzan 65.

³⁷ Svante E. Cornell, *Conflict Theory and the Nagorno-Karabakh Conflict: Guidelines for a Political Solution?* (Stockholm: Triton, 1997) 34; Íránská armáda překročila hraniční řeku Araxes v září 1993, když hrozilo, že Arménie dobude ázerbájdžánskou enklávu Nachičevan. Svante E. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, Working Paper No. 46, Department of East European Studies (Uppsala: Uppsala universitet, 1999) 91.

³⁸ David Campbell, *Writing Security* (Manchester: Manchester University Press, 1998) 11-64. K ranému chápání společenské identity jako ustavované prostřednictvím difference spíše než esence srov. Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries* (1969). Základní práci jazykového strukturalismu je Ferdinand de Saussure, *Kurs obecné lingvistiky* (Praha: Odeon, 1989).

³⁹ Srov. Ed. Graham Smith, *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) 48-49. Pojetí národa jako „imaginárního/představovaného politického společenství – a

S ohledem na konflikt v Náhorním Karabachu se v této souvislosti jeví přiléhavá metafora *zrcadlového nacionalismu*,⁴⁰ podle níž moderní nacionalismus v Ázerbájdžánu a Arménii povstal vzájemnou konstitucí – v odpovědi na nacionalismus *toho druhého* – a z této negace nabírá sílu pro svou další existenci.

Ruské pojetí národa, které se stalo ideovým základem formování moderních národů v sovětském období, předpokládalo *etnonárod* jako homogenní živorodou entitu, kolektivního jedince s jednou krví, duší a vůlí (*volonté une*).⁴¹ Přes tento „primordialismus“ je však možno usuzovat na veskrze konstruktivní charakter jejich geneze a klíčovou úlohu elit, ať už na centrální sovětské úrovni – např. prostřednictvím map nebo cenzu, nutícího populaci k zaškatulkování do kolonek předepsaných identit;⁴² Barša hovoří v této souvislosti o „performativní“ povaze sovětské geneze národů⁴³ – tak za *glasnosti* na úrovni lokální – např. konstrukcí národních mýtů, konfliktních historiografií apod. Podle Tiškova se v obou případech jednalo o mocenskou taktiku – ačkoliv odmítá paušální označení sovětské konstrukce republik jako postupu *divide et impera* – ve druhém případě tak republiková elita neprobouzela národ z jeho spánku, ale spíše oprašovala nacionalistické/ideologické nástroje společenské a politické mobilizace.⁴⁴ Kaufman mluví v této souvislosti o *psychologii strachu*: „K etnické válce dochází pouze pokud etničtí ideologové, za předpokladu existujících předsudků a politického prostoru [k jednání], uchopí a promění křivdy politické v etnické, definují výsledný etnický spor v emotivně symbolických pojmech a interpretují historické, demografické či ekonomické tendence jako důvod ke strachu, že v sázce je sama existence etnické skupiny.“⁴⁵ Podobně jako na

představovaného jako zároveň omezené a suverénní“ pochází ze známé práce Benedicta Andersona *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso 1991) 6. *Imaginárnost* zde neodkazuje, oproti vyznění mnoha zkratkovitých citací této definice, k čistě instrumentální/subjektivní konstrukci národa, ale k existující představě společenství, aniž se ti, kdo ji sdílí, navzájem ve skutečnosti mohou všichni poznat – jako je tomu např. v obci ideální velikosti podle Aristotela (srov. *Politika*, 1326^b17). Představa tohoto společenství jako *omezeného* potom opět odkazuje k tématu hranic.

⁴⁰ Srov. např. Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 27.

⁴¹ Valerij Tishkov, *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame* (Ženeva: United Nations Research Institute for Social Development, 1996) 233.

⁴² K obecnému užívání map a sčítání lidu v procesu *séριοvání* – řízeného zakládání zkušenosti simultánní/paralelní existence národa v prostoru a čase srov. Anderson 185.

⁴³ „[Bolševici] vytvářeli národy tím, že jim dali jméno, a jednali, jako by již existovaly. Zároveň tak proměnili prostor navzájem se prostupujících etnických, náboženských a lingvistických příslušností na prostor, v němž vedle sebe žily národní skupiny, definované vzájemně se vylučujícím způsobem.“ Pavel Barša a Maxmilián Strmiska, *Národní stát a etnický konflikt: Politologická perspektiva* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999) 96.

⁴⁴ Tishkov 20–45.

⁴⁵ Stuart J. Kaufman, *Ethnic Fears and Ethnic War in Karabagh* (Washington: Center for Strategic and International Studies, 1998) 9. Kaufman sám zde zastává názor, že konflikt v Náhorním Karabachu nebyl veden elitami, ale masami. Tuto tezi přesvědčivě vyvrací např. Eric Melander v „The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?“ *Journal of Cold War Studies* 3/2 (2001). Srov. též čtvrtá kapitola této práce, věnovaná průběhu konfliktu.

Balkáně, „odvěké nenávisti“ jsou v postsovětském prostoru, tím pádem i v Náhorním Karabachu – kde však nelze pomíjet nepopiratelná meziethnická traumata ve dvacátém století – ve značné míře produkcí moderního nacionalistického dějepisectví.⁴⁶ Svůdnost postkomunistickému etnickému nacionalismu dodalo patrně též sovětské dědictví upřednostňování skupinové identifikace (třídní i etnické) před identifikací individuální.⁴⁷

Dichotomie mezi kalkulací elit a emoční spontánností strádajícího/ukřivděného „lidu“ při hledání příčin etnické/národní mobilizace je patrně falešná.⁴⁸ Takto příkrou dichotomii odmítá též Gurr, přičemž však zobecňuje Tiškovovu a Kaufmanovu tezi o strategické úvaze elit jako dominantním mechanismu spouštění skupinové akce v podmínkách příznivé *politické příležitosti* – volba strategie spočívá, podle aktuální politické situace, mezi odchodem, loajalitou nebo artikulací.⁴⁹ Na úrovni paradigmata studia nacionalismu je pokusem překonat ostrou dělící linii mezi primordialismem/perennialismem (*věčností národa*) a modernismem, jenž uvažuje o nacionalismu převážně jako produktu invence elit v reakci na dějinnou modernitu⁵⁰ – hledisko, které pomíjí emoční rovinu nacionalismu – například *etno-symbolické paradigma* definované Smithem. Tento přístup předpokládá existenci materiálu – pověstí, historické paměti, tradic – jakési „živé minulosti“, která je elitami rekonstruována a reinterpretována a stává se obsahem moderního nacionalismu.⁵¹ Na národ tak není nahlíženo jako na něco přirozeného a věčného, ani není pomíjen emoční náboj nacionalismu a národ sám považován za pouhou politickou konstrukci s imaginárním obsahem. Každý národ má vlastní *etnický mýtus* – narativ, jenž je výsledkem zmíněného procesu konstrukce/interpretace a zahrnuje zasazení národa do prostoru (místo početí) a času (doba početí), panoptikum zakladatelů, popis období slávy a následného úpadku a – což je zřetelně preskriptivní prvek – též naději/požadavek na jeho vzkříšení.⁵² Geneze *etnických mýtů* v rodícím se moderním arménském a ázerbájdžánském nacionalismu a klíčová úloha Náhorního Karabachu v tomto procesu jako teritorializované národní paměti bude podrobně popsána ve třetí kapitole.

Závěrem krátce k tomu, jak bude dále nakládáno s pojmem **geopolitika**. Při vědomí problematičnosti tradičního chápání prostoru v dnešní době – rostoucí telemetričnosti ve světovém

⁴⁶ Čečensko a jeho historie povstání proti *imperiální* ruské expanzi tvoří poněkud zvláštní kapitolu.

⁴⁷ A.N. Yamskov, „Ethnic Conflict in the Transcaucasus: The Case of Nagorno-Karabakh,“ *Theory and Society* 20/5 (1991) 654.

⁴⁸ Srov. Kaufman 2.

⁴⁹ Gurr 123-135.

⁵⁰ Srov. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basic Blackwell, 1988).

⁵¹ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Oxford: Oxford University Press, 1999) 9.

⁵² Ibid. 57-67.

dění a rozvoji nových dimenzí, např. *kyberprostoru* (konflikt národních narativů se dnes i v případě Náhorního Karabachu odehrává částečně na internetu a dochází při něm nejen k rozšiřování desinformací, ale též k napadání „nepřátelských“ serverů)⁵³ – i situovanosti každého vědění bude v této práci geopolitika pojmána podle jedné tradiční definice jako prostorové studium, ale především *prostorová praxe mezinárodních vztahů*,⁵⁴ tj. v rámci klasického realistického paradigmatu jako stanovení a prosazování mocí definovaného národního zájmu v prostoru.⁵⁵ Konkrétněji bude jejím obsahem protínání a interakce národních zájmů velmocí / regionálních mocností v Kaspickém regionu. Závěrem nutno poznamenat, že zatímco geopolitika v západním vnímání se většinou blíží či je přímo zahrnuta do realistického, tj. racionálního paradigmatu teorie mezinárodních vztahů – přestože kritická geopolitika poukazuje např. na zde přítomné hegemonie, deklarativní a imperativní dikci geopolitického diskurzu apod. a pokouší se tak kolektivní racionalitu dekonstruovat⁵⁶ – například v ruském chápání je dnes „geopolitika“ prodchnuta metaforami a mystickými momenty, notně načerpanými z prací jazykovědce N.S. Trubeckojeho či od kontroverzního etnografa L.N. Gumiljova a ideje *ethnosu* a jeho přirozeného prostoru.⁵⁷

2. Geografická perspektiva: místo konfliktu

Po teoretickém úvodu bude v této a následující kapitole rozprostřena materiální a duchovní látka, na níž se konflikt v Náhorním Karabachu odehrává. Nejprve budou vytyčeny jeho souřadnice v zeměpisném prostoru – přestože i zde se v pojmosloví zrcadlí rovina duchovní (historická/politická)

⁵³ Srov. Mark Grigorian, „Azeri Cyberforces,“ *Institute of War and Peace Reporting*, 4. února 2000.

⁵⁴ Colin S. Gray, „Inescapable Geography,“ Eds. Colin S. Gray a Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy* (London: Frank Cass Publishing, 1999) 163.

⁵⁵ K zájmu definovaného mocí srov. klasické dílo realismu z pera Hanse Morgenthaua *Politics among Nations* (New York: Albert A. Knopf, 1973) 5. K normativnímu charakteru a odmítnutí bezskrupulóznosti tohoto pravidla, jeho ochranném působení před rouhačskou morální nestřídmostí a politickou nerozvážností a naopak zakládání vzájemného uznání a *omezené politiky* srov. ibid. a Michael C. Williams, *The Realist Tradition and the Limits of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) 82-128.

⁵⁶ Srov. Gearóid Ó Tuathail, „Understanding Critical Geopolitics,“ Eds. Colin S. Gray a Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy* (London: Frank Cass Publishing, 1999), 107-108.

⁵⁷ Srov. například Alexandr Dugin, *Osnovy geopolitiki* (Moskva: Arktogeja, 2000) a manifesty *eurasianismu* na <<http://www.arctogaia.com>>.

– a následně bude přiblíženo celé sporné území a jeho současné hranice. Příští kapitola bude následně věnována látce duchovní – konfliktním dějepisům, které se na arménské i ázerbájdžánské straně stávají nástrojem vytváření *etnických mýtů* a v nichž Náhorní Karabach sehrává, jako *topos* teritorializované národní paměti, mimořádně důležitou roli.

Samotný název *Náhorní Karabach* velmi dobře odráží umístění tohoto území do oblasti tradičně zvané Zakavkazsko – ale neboť toto označení je dnes oprávněně vnímáno jako rusocentrické (z ruského pohledu se jedná o území tří dnes „nově samostatných republik“ ležících za hřebenem *Velkého Kavkazu*; ostatně podobná situovanost je vlastní mnoha názvům na politické mapě světa, např. eurocentrické triádě Blízkého, Středního a Dálného Východu), je dnes nahrazováno neutrálnějším názvem *Jižní Kavkaz*, přičemž příbuzného termínu *Severní Kavkaz* se užívá pro Předkavkazsko. „Karabach“ totiž vznikl spojením turkického slova *kara* (černá) – odkazujícího k zdejší aluviální černozemi⁵⁸ – a perského *bag* (zahrada), zatímco přízvisko „Náhorní“ je ruského původu (нагорно) a tak se v názvu sporného území zrcadlí otisk tureckého, perského a ruského kulturního/politického vlivu.⁵⁹ V arménštině se však oblast nazývá jinak, *Arcach* – a podvojnost názvosloví není vlastní pouze samotnému názvu území, ale například i jeho hlavnímu městu, které je v arménském a převážně též mezinárodním prostředí označováno jako *Stěpanekert*, zatímco v ázerbajdžánské dikci *Khankendi*. V ázerbajdžánštině odpovídá „Náhorní“ adjektivu *Yuxari* (horní) či *Daqliq* (náhorní), jimiž je Náhorní Karabach odlišen od východně, směrem k řekám Kara a Araxes položeného nížinného Mílského Karabachu.

⁵⁸ Suzanne Goldenberg, *Pride of Small Nations* (London: Zed Books, 1994) 157.

⁵⁹ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 3.

Base Map of the Caucasus Region
including infrastructure and political boundaries

Legend:

- International boundary
- Autonomous republic boundary
- Main road
- River
- Lake and reservoir
- National capital
- Autonomous republic capital

TBILISI **YEREVAN** **BAKU (BAKI)**

Scale: 1:100,000,000
Lambert Azimuthal Equal-Area Projection

Sources: Vmap Level 9 (2008) (6th edition), NOAA Data (SRTM30_V1), LOISSE UN Cartographic Centre; various internet sources.

The boundaries and names shown and the designations used on this map do not imply official endorsement or acceptance by the United Nations.

UNEP

UNEP

Následující mapa ukazuje, že Náhorní Karabach je dnes pouze menší částí sporného území mezi Ázerbájdžánem a Arménií / Republikou Náhorní Karabach:

Zdroj: International Crisis Group

Výsledkem konfliktu, jenž dosáhl vrcholu v letech 1992-1993 a jehož stručná chronologie bude nastíněna ve čtvrté kapitole, se pod arménskou/náhorně-karabašskou kontrolou ocitlo totiž nejen 92,5% bývalé autonomní oblasti Náhorní Karabach – tj. 4,061 km² z celkem 4,388 km², což představovalo 5,1% území Ázerbájdžánské SSR – ale též pětice okresů mimo samotné území Náhorního Karabachu, avšak částečně zahrnující spornou historickou oblast Zangezur – Kelbadžár (1,936 km²), Lačin (1,836 km²), Kubatly (802 km²), Džebraíl (1,050 km²) a Zangelan (707 km²) – a přesně

neurčitelné části dvou dalších: Agdamu a Fizuli. Těchto sedm okresů představuje celkem rozlohu až 7,409 km², což je téměř dvojnásobek velikosti samotného Náhorního Karabachu. Z arménského pohledu však Republika Náhorní Karabach (RNK) stále není celá, neboť 15% jejího území je kontrolováno ázerbajdžánskou armádou – části okresů Martuni a Mardarert (327 km²), podobně jako Šaumian a Getašen (701 km²), které však nikdy součástí autonomní oblasti Náhorní Karabach nebyly. Za součást Arcachu je považován též Lačín, ačkoliv i tento okres spadal za sovětského období přímo pod Ázerbajdžánskou SSR a před válkou zde nežila žádná arménská populace – naopak, na velké části území Lačinu, Kelbadžáru, ale částečně i Kubatli a Džebailu (tj. zhruba v pruhu území mezi Náhorním Karabachem a Arménskou SSR) existovala v letech 1923-1929 autonomní oblast Rudý Kurdistan (*Kurdistan Sor*) jako politická jednotka titulární kurdské národnosti v SSSR.⁶⁰ Republika Náhorní Karabach tak v ideálních hranicích a bez šesti ostatních okresů pod arménsko/náhorně-karabašskou kontrolou zabírá území 6,924 km².⁶¹

Krajina Náhorního Karabachu je hornatá, zvláště na severozápadě, a z velké části zalesněná. Na přírodní/surovinové zdroje je velmi chudá a míra industrializace je zde nízká. „Duchovní“ hodnota území – jeho metaforizace jako *domovina* a *posvátná země* dějinami přikázaná tomu kterému lidu – sehrává proto v současném konfliktu daleko větší úlohu než cenné/vzácné materiální zdroje. Tuto duchovní hodnotu Náhorního Karabachu z hlediska arménského/ázerbajdžánského nacionalismu se pokusí přiblížit následující kapitola.

3. Dějinná perspektiva: Podloží konfliktu

Příběh Náhorního Karabachu – alespoň tak, jak na něj bude pohlíženo zde – není pokusem o *rankeovské* shrnutí událostí „tak, jak tomu skutečně bylo.“ Není dokonce ani příběhem jedním, ale vícehlasem příběhů několika. Arménská verze dějin se střetává s verzí tureckou/ázerbajdžánskou a samotná historie tohoto střetávání je příběhem, jenž si zasluhuje zvláštní pozornost. Dějiny Kavkazu jsou vskutku *polyfónické* a dějepiscectví je důležitou zbraní etnického nacionalismu, neboť dodává

⁶⁰ Goldenberg 160.

⁶¹ Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground (Brussels: International Crisis Group, 2005) 1.

národům autoritativní text stavící hranice v čase/prostoru a z kontinua událostí tvořící jednu velkou dějinnou souvislost, čímž zodpovídá základní otázku společnosti: *kdo jsme*. Historici a filologové jsou prominentními strůjci moderních národních ideologií⁶² – vzpomeňme Dobrovského, Palackého a mnoho dalších „obrozenců“ – a toto jejich prominentní postavení v čele „národních elit“ se na v kavkazském kontextu promítá nezřídka i v politické sféře: například filolog Zviad Gamsachurdia – odborník na středověkého gruzínského básníka Šotu Rustaveliho, ale též překladatel T.S. Eliota nebo Williama Shakespeara – byl prvním prezidentem Gruzie (1991-1992), historik Abülfez Elčibej stál v letech 1992-1993 v čele Ázerbájdžánu a Vladislav Arcimba, povoláním rovněž historik, do roku 2004 vládl separatistické Abcházii.

Kavkaz je, což je třeba předeslat, kulturně součástí Západu, přinejmenším v eurasijském kontextu – býval nedělitelnou součástí středozemního a křesťanského světa, ačkoliv se dlouho nacházel na jeho samotném okraji, v důsledku čehož musel čelit mnoha invazím zvenčí – z Arábie i ze stepí euroasijského *heartlandu*. Zároveň působil jako prostředník obchodu mezi Středozemím, Indií a Čínou. Zásadní zlom přinesl pád Konstantinopole (1453), jímž se oblast Západnímu světu vzdálila a na několik staletí se stala bojištěm soupeřících zájmů Persie, Turecké říše a – od 18. století – Ruska.

Konfliktní historiografie na arménské a ázerbájdžánské straně soupeří podle jediného pravidla: *prior tempore, fortior iure*, a to nejen v územním rámci Náhorního Karabachu, ale celého Kavkazu a dokonce Předního Východu. První arménský stát patrně vznikl kolem roku 600 př. n.l. a Arméni jsou zmíněni jak u velkého antického historika Hérodota – písíciho v pátém století př. n.l. – podle něhož se měli zúčastnit jednoho Xerxova tažení,⁶³ tak u zeměpisce Strabóna, jenž svůj *Zeměpis* sestavoval na přelomu letopočtu.⁶⁴ Přestože arménští historikové tvrdí, že již od čtvrtého století př.n. l. byl Arcach/Náhorní Karabach součástí Arménie, opodstatněně je to možno tvrdit až od 1. století př. n.l. Následující dvě staletí Arménie sloužila převážně jako nárazníkové pásmo mezi Římskou říší a Persií, než se k moci dostal – pod perskou suverenitou – rod Aršakunisů (279-428 n.l.).⁶⁵ Za jeho vládnutí byla sestavena arménská abeceda – podle arménské interpretace vznikla první škola tohoto

⁶² Srov. též obecně Anderson 76.

⁶³ „Arméni vypadali stejně jako Frygové, protože to byli jejich osadníci. Obojím dohromady velel Artochmés, jenž měl za ženu Dáreiovu dceru.“ Hérodotos, *Dějiny*, překl. Jaroslav Šonka (Praha: Odeon, 1972) 7/73.

⁶⁴ Zde jsou Arméni popisováni jako sousedé Albánců a Iberů. Jejich země je „rovinatá [*pedias*], ač částečně i hornatá [*oreinē*].“ Strabo, *Géografika* 11/4, Perseus Project, <<http://www.perseus.org>>, 8. března 2006.

⁶⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 63.

písma na území Náhorního Karabachu⁶⁶ – a Arménie přijala křesťanství (301/314 n.l.), čímž se stala *prvním křesťanským národem*. Zde pramení téma *vyvolenosti*, jež je důležitou součástí arménského příběhu.

Nejodvážnější arménské teorie, například z pera Rafaela Iškhania, kladou počátek (proto)arménské přítomnosti v Malé Asii až do 4. tisíciletí př. n.l., což z nich činí zdaleka nejpůvodnější etnikum žijící na Arménské plošině a posiluje jejich morální nárok na toto území. Jiní historici nezacházejí tak daleko, přesto se v jejich dílech historie Předního Východu a zdejších civilizací – např. Urartu – ve značné míře *armenizuje*.⁶⁷ Proti tomu se na ázerbájdžánské straně okrajově objevuje tvrzení, že turkická etnogeneze neproběhla ve skutečnosti v nitru eurasijského *heartlandu*, ale v Malé Asii a na Kavkaze, které jsou domovinou turkické populace již od třetího tisíciletí př. n.l.⁶⁸ Turkické *gentes* však přicházely s veškerou pravděpodobností z východních eurasijských stepí postupně v průběhu 1. tisíciletí n.l. – nikoliv pouze v jediné vlně rabujících, vraždících a pálících populací v 11. století, která způsobila zhroucení arménského státu, jak tvrdí moderní arménští historikové – a Ázerbájdžánci tak zdánlivě nemohou umísťovat počátek svého vztahu k Náhornímu Karabachu a své „státnosti“ obecně tak daleko do minulosti, jak to umožňují skutečně zaznamenané události v případě arménském. Samotné pojmenování ázerbájdžánského etnika pochází z moderní doby (1918-1920) a ještě ve dvacátém století se prolínalo s pojmenováními *Tataři* – které bylo běžné v carském období – *Muslimové* a *Turci*, jichž používala jistou dobu i centrální sovětská vláda.

Při odmítnutí stěží udržitelné západní teorie turkické etnogeneze však místní historikové nahrazují tento nedostatek tvrzením, že Ázerbájdžán je ve skutečnosti dědicem historické *Kavkazské Albánie*, jež existovala zhruba na území dnešního ázerbájdžánského státu od 4. století př. n.l. povětšinou pod perskou nadvládou a čas od času patrně zahrnovala též Náhorní Karabach. Teorie o příbuznosti Turků a Albánců – jež měli být *poiránštěni* v 1. tisíciletí př. n.l. – založená na podobnosti místních jmen však není příliš průkazná. Turkická populace se s Albánci spíše postupně mísila, což usnadnila islamizace velké části Kavkazské Albánie během arabské invaze v 7. století n.l. Zde dochází k lámání chleba – zatímco arménští historici trvají na tom, že populace Karabachu je už více než dva tisíce let „arménská“, ázerbájdžánská historiografie ji od sedmého století považuje za křesťanskou část

⁶⁶ Gerard Libaridian, *The Karabagh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabagh 1918-1988* (Cambridge: The Zoryan Institute, 1988) 3. Libaridian později působil jako poradce arménského prezidenta Levona Ter-Petrosiana.

⁶⁷ G. Smith 51; Kaufman 15.

⁶⁸ Ibid. 52.

albánského národa – budoucích Ázerbájdžánců – která nepodlehla islamizaci, ale postupné *armenizaci*.⁶⁹ Snaha sériově definovat etnickou identitu v tomto období, v němž téměř jistě existovalo značně promíchané a proměnlivé kontinuum, se zdá absurdní, avšak význam těchto konfliktních tezí v politickém procesu vytváření moderních *etnických mýtů* je nedocenitelný.

Nejznámějším, ač ne nejserióznějším historikem prosazujícím albánskou tezi byl Zia Buňatov, jehož práce ze 60. let zahájily bitvu o interpretaci karabašské/albánské historie (částečně se přitom jednalo o přeložené stati západních historiků).⁷⁰ Na ázerbájdžánské straně s patrně nejradikálnější interpretací přišla historička Farita Mamedovová, která ve své disertaci ze 70. let tvrdila, že *Kavkazská Albánie* se ve skutečnosti rozkládala v dnešní Arménii, čímž zcela přepsala její historii, která se tak vlastně stávala součástí „ázerbájdžánského příběhu“.⁷¹ Na druhé straně, přes snahu učinit z Albánců své předchůdce se dnešní ázerbájdžánská historiografie pokouší těžit i z Panturkismu a říše pod turkickou vládou pojímat jako „ázerbájdžánské“ – zřetelné je to na příkladu turkického panovnického rodu Kadžárovců, jenž vládl v letech 1785-1925 Persii, která se *ipso facto* stává „ázerbájdžánským státem“ – což zahrnuje mimo jiné dobu, v níž pod její nominální svrchovanost ještě spadala drtivá část budoucího *Zakavkazska*.

Staletí následující arabskou a posléze seldžúckou a mongolskou expanzi se pro Náhorní Karabach každopádně nesou v „arménském“ duchu, ať už z kulturního, tak z politického hlediska – za souhlasu Mongolů zde jistě autonomie požívala místní *melikovská* šlechta – za zmínku stojí, že ve značné míře až do 15. století muslimská.⁷² Z hlediska trvání arménské státnosti má autonomie Náhorního Karabachu značnou hodnotu, neboť je považována za její poslední planoucí maják – samotná Arménie definitivně ztratila nezávislost po invazi Mameluků v roce 1375. Melikové si autonomii udrželi i po konsolidaci moci sáfavidské Persie na značné části Kavkazu definované jako *Ázerbajdžán* v šestnáctém století – jednou její administrativní provincií byl též „Karabach“ s centrem v Gandže na sever od Náhorního Karabachu – i krátkém osmanském *ex tempore* v letech 1578-1603 a

⁶⁹ Libaridian – arménský historik – však například tvrdí, že Karabach skutečně obývali Albánci, kteří byli zprvu pokřesťanštěni a následně, v sedmém století, zcela ztratili svou původní albánskou identitu, což není překvapující, „vezmeme-li v úvahu ústřední roli, kterou v tomto období sehrávalo v životě společnosti náboženství.“ Libaridian 3.

⁷⁰ Buňatov prošel s Rudou armádou prošel napříč Evropou a dokonce snad pomáhal vztyčovat rudou vlajku na berlínském *Reichstagu*. Za dodnes nevyjasněných podmínek byl zavražděn v roce 1997.

⁷¹ Thomas De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York: New York University Press, 2003) 150-152.

⁷² Cornell, *Small Nations and Great Powers* 66.

1728-1735. Zavražděním Nádira Šáha, po němž „[Perská říše] upadla do chaosu a anarchie“⁷³ se však zhroutila i perská vláda nad Kavkazem a na území povstalo několik víceméně autonomních chanátů s komplikovanou etnickou strukturou, avšak s vládnoucími rodinami turkického původu a islámského náboženství. V Karabachu měla turkická politická elita nástup usnadněn vnitřními arménskými feudálními rozbroji, které do arménského „příběhu“ vnášejí další silné téma – *bratrovražednou zradu*, která zcela zapadá do fáze úpadku – i hodnotového – v *etnickém mýtu*.⁷⁴ Do ní náleží i téma *pronásledovaného národa* v souvislosti s genocidami na arménské populaci na konci 19. a začátku 20. století, o nichž bude řečeno více v následující kapitole.

Začátek 19. století znamenal počátek intenzivní ruské expanze na Kavkaz – již za Petra I. v roce 1722 dospěla první ruská expedice až k Lenkoranu na jihovýchodě dnešního Ázerbájdžánu, před vojskem Nádira Šáha se však vzápětí musela stáhnout až k Těreku; obnovenému ruskému tlaku musel Kavkaz čelit též za vlády Kateřiny II. (1762-1796) – a Karabach přijal ruskou svrchovanost, což formálně potvrdila Gulistánská smlouva (1813), jež ukončila první rusko-perskou válku a kromě jiného též trvale rozdělila *Ázerbajdžán* na perskou a ruskou část.⁷⁵ Povstání chanátů ve 20. letech, uskutečněná s perskou podporou, vedla k druhé válce Ruska s Persií, uzavřenou Turkmančajskou smlouvou (1828), která potvrdila ruskou hegemonii na Kavkaze. Generál Paskevič – ve Střední Evropě znám jako velitel ruského vojska potlačujícího uherské povstání (1849) – obsadil Tabríz a měl před sebou volnou cestu na Teherán, podmínky smlouvy však nebyly příliš kruté, neboť Rusko se až do následujícího roku nacházelo ve válečném stavu s Tureckem.⁷⁶ Persie se však přesto musela vzdát svrchovanosti například nad Jerevanem a Nachičevanem.

Během 19. století se na ruské území a tak i do Náhorního Karabachu přistěhovalo značné množství Arménů z Persie a Turecka. Nebude překvapením, že podle „ázerbájdžánského příběhu“ jsou potomci těchto přistěhovalců – kteří byli v Osmanské říši považováni za *pátou kolonu* a diskriminováni, zatímco Rusové je považovali za své přirozené spojence a nezřídka jim svěřovali důležité administrativní funkce – jediní „skuteční“ Arméni v Náhorním Karabachu. Tito arménští přistěhovalci přicházeli zejména po podpisu Turkmančajské smlouvy – stěhování ostatně nebylo

⁷³ Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985) 1.

⁷⁴ Srov. Smith 66-67.

⁷⁵ Swietochowski 3. Gulistán je historický název Šaumianu, jenž své pojmenování získal Stěpanu Šaumianovi, arménském členu bolševické Komuny, která nakrátko ovládala Baku. Na jeho počest je ostatně pojmenován i samotný Stěpanekert.

⁷⁶ Mírovou smlouvou podepsanou v Adrianopoli získalo východní černomořské pobřeží.

pouze jednosměrné, neboť Ruskou říši opustilo současně nemalé množství muslimů – a následně po rusko-tureckých válkách v letech 1855-1856 a 1877-1878.⁷⁷ Teprve při sčítání lidu v roce 1880 dosáhla arménská populace v Náhorním Karabachu většinu 53%, avšak nutno dodat, že toto sčítání, podobně jako každé v tomto období proběhlo v zimě a nepočítalo tak s kočovnou turkickou populací – sezónní stěhování bránilo až do dvacátého století bránilo spolehlivě určit, které etnikum – zda Arméni či Muslimové – Náhornímu Karabachu početně dominovalo. Turkičtí/muslimští pastevci patrně převažovali v letních, zde usedlí Arméni zase v zimních měsících.⁷⁸

Právě nastíněné děje a především jejich rozdílné interpretace jsou konstitutivní součástí národních ideologií a ve značné míře *symbolickou náplní* ázerbájdžánské a arménské národní soudržnosti. Náhorní Karabach zde sehrává zcela klíčovou úlohu, neboť je v obou případech historickou teritorializací národní paměti, „posvátnou zemí“ obsahující paměť společného počátku „státnosti“ a zlatého věku obou společenství. Jeho význam v arménském a ázerbájdžánském kolektivním vědomí shrnuje De Waal: „Arméni si pod Karabachem představí tucty arménských kostelů rozesetých po jeho území, středověkou tradici lokální autonomie *melikovských* vladařů a válečnickou pověst karabašských Arménů. Pro Ázerbájdžánce spočívá asociace především v chanátu soustředěném kolem Šuši, velkolepého města 18. století a [místním] uměleckém rozkvětu... Zkrátka, Karabach byl – podobně jako Alsasko, Flandry nebo Kašmír – kulturně bohatou pohraniční krajinou a podobně jako tato území též odsouzen stát se bojištěm.“⁷⁹ Bez tohoto imaginativního/emotivního obsahu, jenž je Náhornímu Karabachu připisován, je vznik a průběh konfliktu, jehož chronologie bude načrtnuta v následující kapitole, jen velmi těžko srozumitelný.

⁷⁷ Podle Goldenbergové přišlo do Náhorního Karabachu a Nachičevanu po roce 1828 přibližně 57,000 Arménů, přičemž Muslimů putujících v opačném směru – z Ruska – bylo v této době asi 35,000. Goldenbergová 158.

⁷⁸ Yamskov 650-651; Cornell, [The Nagorno-Karabagh Conflict](#) 5.

⁷⁹ Thomas De Waal, “The Nagorny-Karabakh Conflict: Origins, Dynamics and Misperceptions,” [Accord 17/2005](#), <<http://www.c-r.org/accord/nk/accord17/02.shtml>>.

4. Náhorní Karabach: Moderní konflikt

Podobně jako v případě ostatních konfliktů v postsovětském prostoru či na Balkáně ani spor o Náhorní Karabach nepovstal z „odvěké nenávisti“ – ukrutnosti zachovávané v paměti lidí a z nich pramenící etnická zloba jako překážka budoucímu soužití obou národností v jednom prostoru jsou svou povahou moderní. Právě na moderní dějiny Náhorního Karabachu a arménsko-tureckých/ázerbájdžánských vztahů obecně bude nyní soustředěna pozornost. Podobně jako u minulé kapitoly, ani toto shrnutí nebude snahou o souhrnný výklad minulosti *jak tomu skutečně bylo* – neboť i následující události jsou ve značné míře předmětem rozdílných interpretací a některé kauzální souvislosti mezi nimi – jež každé „vyprávění“ o minulosti jejich řazením za sebe mimoděk ustavuje – jsou velmi obtížně prokazatelné.

Lepší ekonomické i politické postavení mnoha Arménů – nejen v Náhorním Karabachu, ale též v Baku a okolí, kde v posledních desetiletích 19. století počala těžba „černého zlata“⁸⁰ – jež turecká populace vnímala jako důsledek ruské protekce, sociální a náboženské odlišnosti a nakonec též vládní represe proti arménskému *dašnakému* nacionalismu a následně jisté protěžování Muslimů – to vše vedlo k etnickému napětí, které poprvé přerostlo do otevřeného střetnutí v roce 1905. Není jisté, která strana v těchto nepokojích – jež zachvátily Baku, Jerevan, Nachičevan, Kazach i Šušu v Náhorním Karabachu a vedly k vypálení stovek vesnic na obou stranách – udeřila jako první. Jisté naopak je, že vzhledem k násilnostem na obou stranách nelze jednoznačně ustavit vztah *viník/oběť* a ruská správa se nepokusila zasáhnout a situaci uklidnit, přičemž je možné, že tím sledovala vlastní zájem – zabránit v tomto revolučním roce snaze místních etnik o rozšíření svobod či autonomii;⁸¹ podobné podezření následně vzbudilo netečné sovětské přihlížení sumgaitskému pogromu v roce 1988. Je dokonce možné, že ruská administrativa v čele s knížetem V.I. Nakašidzem konflikt účelově rozněcovala, např.

⁸⁰ Swietochowski například uvádí, že z celkového počtu 167 těžebních společností patřilo Turkům pouze 49 – převážně těch nejmenších – zatímco Arménům, kteří byli početně ve znatelné menšině, 55 – středních a velkých. Arméni též měli poměrně lepší zastoupení v oblasti kvalifikované práce a s 39% podílem populace žijícím ve městech byli nejurbanizovanějším národem Zakavkazska. Swietochowski 39.

⁸¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 69. V pozdější fázi konfliktu dokonce carská administrativa, patrně věrna principu *divide et impera*, podporovala arménskou nacionalistickou stranu *Dašnakcutiun*. Není bez zajímavosti, že ázerbájdžánská organizace vzniklá v Gandze v reakci na toto spojení, *Difai* (Obrana), měla zřetelně protiruský náboj a „prolamovala tak dlouhodobou zásadu pasivního trpění carské vlády v zemi, která nezažila organizovaný odpor od Šamilových časů“. Podle Swietochowského se v jejím vůči Arménům v zásadě smírném postoji odrážela rodící se myšlenka zakavkazské solidarity (45).

vydáním množství zbrojních povolení Muslimům z kraje roku 1905 – a opět se nabízí srovnání se sovětskou politikou v roce 1988 – tento závěr však není spolehlivě prokazatelný.⁸²

Řada střetů v letech 1905-1906, občas souhrnně označovaná jako *Tatarsko-arménská válka*, si podle odhadů vyžádala 3,000 – 10,000 obětí,⁸³ byla předejrou konfliktu o Náhorní Karabach a patrně značnou měrou přispěla ke genezi moderního „ázerbájdžánského“ národa – v souladu s teorií o diskurzu nebezpečí, ustavení hranic společenství a překonání vnitřních rozporů/rozdílností, která byla nastíněna v části věnované pojmosloví.⁸⁴ Na arménské straně se naproti tomu ustálilo povědomí o totožnosti Turků z Osmanské říše – odpovědných za první arménskou genocidu v letech 1894-1896 – a Turků z Ázerbájdžánu, klíčové pro genezi pocitu skupinového ohrožení/obležení. Etnický konflikt následně naplno propukl pokaždé, když se Rusko nacházelo ve stavu krize – jak na konci první světové války (1917) a před rozpadem Sovětského Svazu (1988).⁸⁵

Na sklonku první světové války nakrátko vznikla Zakavkazská federace (1917-1918), téměř zcela oddělená od dění v revolučním Rusku. Po konfliktu ohledně přijetí podmínek míru s Tureckem se však rozpadla a v květnu roku 1918 byly vyhlášeny nezávislé republiky Gruzie, Ázerbájdžán – jehož reprezentace tureckou činnost na Kavkaze vítala – a nakonec též Arménie.⁸⁶ Následující měsíc musela Gruzie a Arménie podepsat s Tureckem v Batumi mírové dohody, jimiž Turecko získávalo ve srovnání s Brest-Litevskem (1917) další území a práva na průchod přes nové země, jehož mohla užít k vojenské podpoře ázerbájdžánského státu s hlavním městem v Jelizavetpolu/Gandže. Baku touto dobou vládla Komuna a již v březnu zde došlo k násilnému střetnutí mezi nacionalistickými Ázerbájdžánci s bolševiky, k nimž se připojili místní *Dašnakcutiun*, čímž donutili muslimské jednotky přistoupit na příměří. Dohrou těchto „březnových událostí“ bylo arménské rabování a pálení muslimských částí města, jemuž podle Šaumiana padlo za oběť tři tisíce, podle jiných zdrojů až 15,000

⁸² Swietochowski 41.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Protože zmíněná organizace *Difai* byla nakloněna zakavkazské solidaritě, vznik první ázerbájdžánské nacionalistické strany, *Musavatu (Rovnosti)* – ačkoliv její představitelé stále neužívali názvu „Ázerbajdžán“ – je možno položit až do roku 1913. Kaufman 18.

⁸⁵ Tadeusz Swietochowski, cit. in Cornell, *Small Nations and Great Powers* 73.

⁸⁶ Válku vyvolalo selhání jednání zastupitelů Zakavkazska s Tureckem v Trapézuntu, kde Gruzie a Arménie odmítly přistoupit na územní ztráty oproti roku 1914 dohodnuté tutéž dobu v Brest-Litevsku a raději Turecku vyhlásily válku. Ázerbájdžánská reprezentace vyzývala k přijetí podmínek, přestože usilovala o zachování kontroly nad Batumi, již tehdy významným terminálem pro přepravu kaspické ropy. Při jednáních v Batumi, která následovala po osmidenních bojích, se však Turecko již s podmínkami Brest-Litevsku nespokojilo a požadovalo mimo jiné Akhalkalaki. Swietochowski 123-125.

lidí.⁸⁷ Muslimové se pomstili ještě téhož roku: 15. září turecká armáda pod velením Nuriho Paši vstoupila do Baku a následoval pogrom, jehož následkem zemřelo 10,000 až 20,000 Arménů. Za několik dní část tohoto vojska pronikla též do Náhorního Karabachu a vzpomínka na zde prováděné turecké represe stále žije v arménské historické paměti.⁸⁸ Etnická střetnutí se odehrávala též v Arménii, kam po druhé arménské genocidě v Anatolii v letech 1915-1916 přibýlo množství uprchlíků, kteří se stali snadno mobilizovatelnou silou při útocích na místní Ázerbájdžánce, tradičně usazené na úrodné půdě, po ustavení arménskému státu kontrolovaného *Dašnakcutiun* v roce 1918.⁸⁹ Další vlna etnického násilí, jež si vyžádala až desetitisíce životů, potom následovala tureckou invazí do Arménie roku 1920.

Porážka Turecka v první světové válce znamenala rozpoutání územního konfliktu mezi všemi třemi jednotkami dřívější *Zakavkazské federace* o sporná území včetně Náhorního Karabachu. Přestože britská protektorátní správa⁹⁰ potvrdila svrchovanost muslimského státu nad tímto územím i Zangezurem – a „Karabašští Arméni nemohli od nikoho očekávat pomoc a proto jejich vůdci 22. srpna 1919 podepsali dohodu s Ázerbajdžánskou republikou, kterou přijímali její autoritu, dokud nebude o budoucnosti Náhorního Karabachu rozhodnuto na Pařížské mírové konferenci“⁹¹ – arménská *guerrilla* vedená z hor trvala až do sovětizace Zakavkazska v letech 1920-1921. Silné boje v Náhorním Karabachu – společně s bolševickou infiltrací státních institucí – v březnu 1920 tak značně usnadnily průběh sovětské invaze do Ázerbajdžánu následující měsíc. 28. května propuklo vojenské povstání proti bolševikům v posádce v Gandže, o měsíc později následovala menší vzpoura v samotném

⁸⁷ Swietochowski 117; 31. březen je každoročně připomínán jako „Den ázerbájdžánské genocidy“. Z hlediska národní paměti a protiarménské mobilizace je však v tomto ohledu významnější výročí masakru v Chodžali – 26. února 1992. Emil Souleimanov, *Konflikt v Náhorním Karabachu*, rukopis.

⁸⁸ Srov. Libaridian 5.

⁸⁹ *Dašnakcutiun*, neboli Arménská revoluční federace, vznikla v poslední dekádě 19. století. nedlouho po svém vzniku a přes nacionalisticky zaměřený program vstoupila do druhé (socialistické) internacionály. Michael M. Gunter, „Transnational Armenian Activism,“ Ed. Max Beloff, *Beyond the Soviet Union: Fragmentation of Power* (Alserhot: Ashgate, 2000) 37.

⁹⁰ Ještě v září okupovala turecká armáda kromě Baku též Dagestán a perský Ázerbajdžán, po porážkách na palestinsko/syrské a balkánské frontě však musela 9. října 1918 přistoupit na příměří podepsané v Mudrosu, jímž bylo mimojiné stanoveno, že se Turci stáhnou ze Zakavkazska a přenechají Západním spojencům kontrolu nad Baku a místními železnicemi. Swietochowski poukazuje na to, že již prohlášené kavkazské republiky nejsou v dokumentu vůbec zmíněny. Obava účastníků Pařížské mírové konference z bolševického útoku na Zakavkazsko a dále na Střední východ vedla následně pouze k *de facto* uznání těchto států, přičemž *de iure* uznání mělo vzniknout na základě mírové smlouvy s Tureckem (140-159).

⁹¹ Libaridian 6. Podle Libaridiana se na pomoc utiskovaným Arménům vydal ze Zangezuru generál Andranik, avšak na příkaz Britů se stáhl, „čímž Arméni vložili osud Karabachu do rukou Britů a Západních spojenců.“ Ibid. Dohoda z 22. srpna zajišťovala Arménům jistou formu autonomie s obsahovala též konsociační ustanovení, nicméně *de facto* veškerou moc vládla ázerbájdžánská administrativa a Rada složená z trojice Arménů a Turků měla pouze poradní úlohu – srov. čl. 9: „Rada má právo dohlížet a tvořit protiváhu administrativě generálního guvernéra, aniž však má právo zasahovat do její činnosti.“ Dohoda zástupců Sedmého Shromáždění Karabašských Arménů s generálním guvernérem Sultanovem, kterou se přijímá prozatímní ázerbájdžánská vláda, in Libaridian, cit.d., 21-23.

Náhorním Karabachu vedená Nuri Pašou, po jejímž selhání uprchla většina přeživších povstalců přes Araxes do Íránu. Konečnému úspěchu sovětského ovládnutí Zakavkazska se zabránit nepodařilo – 2. prosince 1920 padla Arménie, 18. března 1921 Gruzie.

Bolševická vláda v následujících letech několikrát zaváhala a přehodnotila svá rozhodnutí, komu sporná území na Jižním Kavkaze (Náhorní Karabach, Zangezur, Nachičevan) připisat. Jistou roli sehrála i ruská zahraniční politika, neboť např. v roce 1921 smlouva o míru a přátelství s kemalistickým Tureckem zahrnovala klauzuli, že Karabach i Nachičevan zůstanou součástí Ázerbájdžánu.⁹² 7. července 1923 nakonec vznikla Náhorně-Karabašská autonomní oblast spadající pod Ázerbájdžánskou SSR, v jejímž rámci získal následujícího roku Nachičevan status ASSR.⁹³ Z dnešního hlediska není bez zajímavosti skutečnost, že mapa obsažená ve vydání Velké sovětské encyklopedie z roku 1926 zahrnovala pod Náhorní Karabach i pozemní spojnici s Arménií v Lačinském okrese, zatímco novější mapa z roku 1930 již činí z autonomní oblasti ostrov zcela uvnitř Ázerbájdžánské SSR.⁹⁴

Dohoda o statutu Náhorního Karabachu a Nachičevanské ASSR byla patrně učiněna současně a odrážela rusko-tureckou smlouvu o míru a přátelství podepsanou roku 1921 v Moskvě. Již 23. května 1923 – měsíc před uzavřením mírové smlouvy v Lausanne, která znamenala s konečnou platností tureckého Kurdistánu mezi sousední země – však vznikla v rámci Ázerbájdžánské SSR výše zmíněná autonomní oblast Kurdistana Sor a lze předpokládat, že Stalin si tak zároveň ponechával v záloze kurdskou národnostní kartu pro možnou expanzi vlivu na Přední východ. Situace, v níž kremelští národnostní plánovači upřednostnili mezinárodní dimenzi vztahů s Tureckem před arménskou otázkou, však jen umocnila téma *ukřivděného národa* v arménském národním příběhu:

⁹² Cornell, Small Nations and Great Powers 74.

⁹³ Formální rozdílnosti mezi SSR (sovětskou socialistickou republikou), ASSR (autonomní sovětskou socialistickou republikou) a autonomními oblastmi měly vycházet ze stupně rozvoje titulární *nacionalisti*: národ (*nacia*), jenž teoreticky již prošel stadiem kapitalismu, předpokládal existenci titulární SSR mající vlastní hlavu státu, ministerstvo zahraničí (po roce 1944), komunistickou stranu, akademii věd či vlajku; méně rozvinutým národnostem patřil status titulární ASSR s vlastním sovětem, vládou bez ministerstva zahraničí, základní a střední školství ve vlastním jazyce (Abcházská SSR však získala v 70. letech i vlastní universitu); nebo autonomní oblasti s vlastním sovětem, avšak nikoliv vládou. Jak však již bylo naznačeno, vznik národností a *ipso facto* politických jednotek v Sovětském svazu sledoval daleko spíše strategické/politické než jiné cíle. Existovalo též několik deviací z modelu hierarchického etnického federalismu – kromě Nachičevanské ASSR a autonomní oblasti Náhorního Karabachu se jednalo například o Severní/Jižní Osetii (ve všech případech dvě politické jednotky pro jedinou národnost), Dagestánskou ASSR (bez titulární národnosti) či autonomní oblast Horský Badachšán (bez titulární národnosti od roku 1937). Srov. Olivier Roy, The New Central Asia (New York: New York University Press, 2000) 64-67.

⁹⁴ Cornell, Small Nations and Great Powers 74.

„Potvrdilo se, že arménská frustrace ze ztráty Západní Arménie [na území Turecka] přes sliby západních mocností a ztráty Náhorního Karabachu a Nachičevanu přes sliby sovětské měla z dlouhodobého hlediska explozivní účinek.“⁹⁵ Ve smlouvě ze Sévres (1920) Západní spojenci do budoucího arménského státu zahrnuli značnou část Východní Anatólie, ale též Nachičevan a velkou část Náhorního Karabachu – a mapu měl nakreslit Woodrow Wilson osobně.⁹⁶

Roku 1936 zanikla *Zakavkazská federativní sovětská socialistická republika* – doposud zastřešující politická jednotka pro zakavkazské SSR – na povaze vnitřních hranic SSSR, jež byly „v ostrém protikladu s vnějšími hranicemi neobyčejně... bezvýznamné,“⁹⁷ se však tato změna reálně neodrazila. Naproti tomu několikrát arménské pokusy dosáhnout změny statutu/svrchovanosti nad územím Náhorního Karabachu vyšly naprázdno. Pro samotnou autonomní oblast bylo téměř sedm desetiletí pod vládou SSSR obdobím relativního klidu, avšak mezietnické zůstávalo přítomno.

Ázerbájdžánci a Arméni spolu obecně žili v míru, obchodovali a – zvláště však v Baku, méně v Náhorním Karabachu – uzavírali manželství.⁹⁸ Etnické násilí spáchané v prvních dekádách 20. století – jemuž podle odhadů podlehl až 20% populace oblasti⁹⁹ – však zůstávalo strašidlem, jenž se mohlo stát účinným nástrojem etnické mobilizace v rukou těch, kdo jej vzkřísili k životu. K tomu přispíval i nedostatek diskuse o těchto událostech, která by mohla přinést konečné usmíření a *ipso facto* trvajícím latentní napětí na základní úrovni mezilidských vztahů. Rozněcujícím prvkem se stala rovněž projekce arménské nenávisti *Turků* spojená s genocidami – nenávisti, jež se stala již za komunismu jedním ze základních kamenů moderního „negativního“ arménského nacionalismu – na *Ázerbajdžánce*.¹⁰⁰ Není nutno dodávat, jak silným emočním nástrojem mobilizace založené na pocitu ohrožení pojem „genocida“ – vražda národa – potenciálně je. Jak upozorňuje Souleimanov, též během sovětského období docházelo k nucenému odchodu muslimských obyvatel Arménie do Ázerbajdžánu

⁹⁵ Ibid., 76.

⁹⁶ Arménii v těchto hranicích včetně Náhorního Karabachu, Nachičevanu a gruzínského Akhalkalaki požadovala například *Politická platforma* Arménské revoluční federace (*Dašnakcutium*) vydaná v roce 1985.

⁹⁷ Dimitri Trenin, *The End of Eurasia* (Moskva: Centr Karnegi, 2001) 106.

⁹⁸ De Waal 125.

⁹⁹ Yamskov 656. Jako zdroj uvádí *Velkou sovětskou encyklopedii* ve vydání z roku 1939.

¹⁰⁰ Rozhovor autora s Emilem Souleimanovem. Též podle Jamskova nebránil existující veskrze negativní/podezřivý pohled na druhou národnost mírovému spolužití – to usnadňovala též příbuznost mnoha obyčejů a tradic.

za souběžně probíhajícího procesu *armenizace* původně turkických místních jmen a likvidace hmotných připomínek turkické přítomnosti na arménském území.¹⁰¹

Mimo probíhající konflikt národních historiografií a občasnou arménskou žádost, aby bylo území převedeno pod Arménskou SSR, získávala „otázka“ Náhorního Karabachu intenzivně politickou dimenzi od konce 70. let – na jejich sklonku odhalilo sčítání lidu, že Arméni tvoří pouze 79% ze 162 000 obyvatel autonomní oblasti, což oproti minulosti představovalo značný úbytek a v Arménské SSR zesílilo přesvědčení, že tento nepříznivý populační vývoj je cíleně řízen z Baku.¹⁰² V době ustavení Náhorního Karabachu jako autonomní oblasti zde totiž žilo 131 500 lidí, z nichž 94,4% se hlásilo k arménské a jen 5,6% k ázerbájdžánské národnosti. Počet Arménů zároveň klesal též v Nachičevanské SSR, kde jich v roce 1926 žilo 15% ze 104 900 obyvatel, avšak v roce 1979 pouze 1,4% z 240 000 – tj. zatímco v Náhorním Karabachu se počet Arménů reálně nezměnil, zde se arménská populace zmenšila nejen poměrně, ale též *reálně*, z 15 600 na 3 400 osob (podíl Ázerbájdžánců reálně vzrostl v Náhorním Karabachu 5x, v Nachičevanské ASSR 2,5x). Ázerbájdžánská populace navíc poměrně rostla v celé oblasti – v okresech sousedících s Náhorním Karabachem i v hraničních oblastech Arménské SSR.¹⁰³ Dříve či později se tak dalo předpokládat, že Arméni v Náhorním Karabachu ztratí svou početní většinu. Jejich autonomní status v podmínkách sovětského federalismu – jenž nevyžadoval početní převahu titulární národnosti v dané politické jednotce – nemusel tento vývoj nikterak ovlivnit. Snadno však mohl být interpretován na duchovní rovině jako postupná ztráta „posvátné země“ a získat nadmíru silný emoční náboj etnické mobilizace za její zachování s rostoucím pocitem *obležení*.

Etnická mobilizace v Náhorním Karabachu se zdá potvrzovat Gurrovu tezi, že mezi intenzitou diskriminace a separatismu není přímá korelace.¹⁰⁴ Zde žijící Arméni patrně skutečně čelili jisté míře převážně ekonomické diskriminace, která však nedosáhla úrovně násilné represe a sama o sobě není neproblematická: Karabašští Arméni srovnávali svou socioekonomickou situaci se sousední Arménií, která byla skutečně znatelně lepší – ať už se jako měřítko brala předpokládaná délka života, HDP/osoba či průměrná mzda.¹⁰⁵ Nicméně Náhorní Karabach si stále vedl poměrně lépe než ostatní části Ázerbájdžánu – země dosahovala jen 62% průměrného sovětského HDP/osobu a 87%

¹⁰¹ Souleimanov, cit.d.

¹⁰² Cornell, *Small Nations and Great Powers* 78.

¹⁰³ Yamskov 644-646.

¹⁰⁴ Gurr 79.

¹⁰⁵ Srov. Yamskov 640.

Ázerbájdžánců pobíralo měsíčně méně než průměrnou sovětskou mzdu¹⁰⁶ – a rozhodnutí Baku omezit přísun prostředků do této autonomní oblasti tak nemuselo být nutně založeno na etnické diskriminaci. Arménská mobilizace tak patrně stavěla především na skupinové soudržnosti a navozeném pocitu *obležení*,¹⁰⁷ jež byl umocňován sílícím pocitem, že Náhorní Karabach a okolní oblasti – posvátná arménská půda, teritorializace národní historické paměti – bude postupně, avšak nezastavitelně *turkizována*. Při jisté úrovni oživení kolektivního pocitu ohrožení se navíc zdá snadné interpretovat každou zápornou zkušenost – například omezení toku prostředků z centra či selhání/nekompentenci úřadů – jako případ diskriminace a na tomto základě etnickou mobilizaci přiživovat.

Na tomto základě se podle Kaufmana postupně – a zprvu zvláště na arménské straně – rozvíjelo etnické bezpečnostní dilemma či etnická *sekuritizace* v podmínkách již existujícího etnického předsudku a politického prostoru k mobilizaci s nastávajícím skonem SSSR. Kaufman hodnotí násilí v Náhorním Karabachu jako *vedené masami*, nikoliv *elitami*, přičemž poukazuje na skutečnost, že vedení obou SSR na konci 80. let se nenechalo strhnout vlnou etnického nacionalismu a raději upřednostňovalo *status quo*.¹⁰⁸ Masovou mobilizaci v samotném Náhorním Karabachu měla zajišťovat skupina intelektuálů *Krun* (Jeřáb), která stála za několika peticemi státním institucím a členům ÚV KSSS, v Jerevanu Karabašský komitét, jenž se následně stal základem *Arménské národního hnutí*. Roznětkou masové mobilizace na ázerbájdžánské straně, k níž došlo později, se měl stát projekt hliníkové továrny v Topchaně v Náhorním Karabachu, údajně budované bez souhlasu Baku v přírodní rezervaci a navíc na místě historického střetnutí místních Muslimů s perskou armádou v 18. století. Masové demonstrace a nepokoje začaly 17. listopadu 1988 v Baku a rozšířily se – zvláště v souvislosti s dalším „tématem dne“, udělením trestu smrti Ázerbájdžánci obviněnému z účasti na sumgaitském pogromu.¹⁰⁹ Svou tezi o *konfliktu vedeném masami* opírá Kaufman zejména o to, že etnická mobilizace se odehrála spontánně a též „k eskalaci došlo bez rozhodnutí seshora,“ zatímco politické elity neměly možnost jí zabránit.¹¹⁰ Právě zdroje konfliktu v Náhorním Karabachu jsou tak masová etnická nenávist a strach, které daly vzniknout etnickému bezpečnostnímu dilematu – racionální

¹⁰⁶ Kaufman 22.

¹⁰⁷ Srov. Cornell, *Conflict Theory and the Nagorno-Karabakh Conflict* 39.

¹⁰⁸ Kaufman 11-12.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 28-29.

¹¹⁰ Kaufman 32.

kalkulace elit v tomto procesu nesehrály žádnou úlohu, neboť „když se nacionalistická hnutí v Arménii a Ázerbájdžánu dostala k moci, *guerrilová* válka už dávno probíhala.”¹¹¹

Zcela opačnou interpretaci nabízí Melander – podle něj konflikt nenabral po Sumgaitu nezastavitelnou dynamiku sílící eskalace, jak naznačují Cornell, Kaufman nebo De Waal,¹¹² ale ještě v létě 1991 se nacházel na prahu ukončení dohodou elit, avšak na pozadí probíhajícího moskevského puče se k moci v Náhorním Karabachu dostalo radikální arménské křídlo, což dohodu znemožnilo. Podporována je tak spíše teze o rozhodující úloze racionálně jednajících elit a selhání jednání je připisováno nedostatku informací a předvídatosti na obou stranách – Ázerbájdžánci nepředpokládali rozklad SSSR a stažení Ruska z oblasti, Karabašští Arméni zase brutalitu *Operace Kolečko*, která radikalizovala nacionalistické hnutí a ve svém důsledku přispěla k pádu umírněného křídla karabašského vedení¹¹³ – této části konfliktu, podobně jako sumgaitskému pogromu, bude věnována pozornost vzápětí. Melanderova teze se zakládá na racionální teorii konfliktu vycházející ze „strategické volby“ uskutečňované elitami a obohacené o prvek vnímání (celkové situace, vlastního/protivníkovy útočného a obranného potenciálu apod.) spíše než na rozboru *odhodlání k boji / příležitosti*, což je základem Kaufmanova a Cornellova přístupu – zatímco první z nich přetavuje tuto dichotomii na existující etnické předsudky / prostor k politickému jednání vedoucí k etnickému bezpečnostnímu dilematu, druhý poukazuje např. na činitele jako paměť na minulé násilí / radikální vedení a autonomní status / podpora zvenčí, které je rovněž možno rámcově seskupit a označit v rámci rozdělení na *odhodlání a příležitosti*.¹¹⁴

Neshoda částečně vychází z rozdílné definice *elit* – zatímco Kaufman hovoří o elitách jako držitelích institucionalizované politické moci, Melander o nich uvažuje často jako o osobách *bojujících* o politickou moc a užívajících k tomu řízené etnické mobilizace – Tiškovými slovy „emancipačních politických projektů racionálně či iracionálně plánovaných a prováděných... prostřednictvím chaotických forem střetu uvnitř a mezi různými [mocenskými] strukturami.”¹¹⁵ S *řízeností* etnického nacionalismu těmito osobami a skupinami – ať se jednalo o archeologii „etnických mýtů” ve spisech historiků či organizaci pouličních demonstrací – je možno v zásadě souhlasit, přesto je nutno uvážit,

¹¹¹ Ibid., 35-36.

¹¹² Srov. Thomas De Waal, „The Nagorny Karabakh Conflict: Origins, Dynamics and Misperceptions,” cit.d.

¹¹³ Melander 48-55.

¹¹⁴ Ibid., 56. Odkazováno je zde i na v šesté kapitole této práce citovaný text Svante E. Cornell, „Autonomy as a Source of Conflict,” *World Politics* 54/2 (2002).

¹¹⁵ Tishkov 43.

že 1) těmto elitám nemusela být nutně vlastní racionální kalkulace, tj. jejich rozhodnutí vedoucí k eskalaci se nemusela nutně zakládat na špatném odhadu situace či nedostatku informací, ale sami mohli podlehnout emočnímu zápalu, jenž přiživovali v masách; 2) kontrola nad paramilitárními skupinami byla např. v případě Náhorního Karabachu omezená – Melander je však přesto přesvědčen, že v létě 1991 umírněné křídlo ještě skutečně jednalo z pozice, z níž mohlo případnou dohodu na domácí frontě prosadit. Jak uzavírá: „Zásadní rozdíl vznikl výsledkem střetu o prvenství mezi soupeřícími elitami na různých úrovních, a v tomto smyslu byl konflikt *veden elitami*.“¹¹⁶

Nutno dodat, že náboženství (arménské křesťanské ortodoxní / ázerbájdžánské převážně muslimské šíitské) sehrálo při ustavování konfliktních hranic obou společenství jen nepatrnou úlohu. Dočasná íránská podpora Arménii – zmíněná podrobněji v následující kapitole – navíc ukazuje, že tato dělící linie, či naopak solidarita mezi souvěrci, se neodrazila ani na širší mezinárodní rovině konfliktu. Poloha Náhorního Karabachu „na zlomové linii“ civilizací podle Huntingtona¹¹⁷ tak – zvláště bude-li připomenuta příbuznost tradic a obyčejů Arménů a Muslimů založená na staletí dlouhém soužití – stěží může představovat relevantní koncept pro nalezení základních příčin tohoto konfliktu.

Požadavky na převod Náhorního Karabachu / Nachičevanu vzrostly v období *glasnosti*, jež znamenala rostoucí možnosti artikulace politických názorů – petici s tímto požadavkem sestavila v roce 1987 například i Arménská akademie věd. Není bez zajímavosti, že petice neodkazovala pouze k údajnému etnickému násilí páchaném Ázerbájdžánci na Arménech a Rusech v Náhorním Karabachu a Nachičevanské ASSR, ale tvrdila též, že na sovětské hranici s Tureckem – členem NATO – vzniká šňůra muslimských, s nepřítelem potenciálně kolaborujících vesnic.¹¹⁸ Ve stejném roce došlo k prvnímu vážnějšímu případu ozbrojeného násilí, když lidové milice v převážně arménské karabašské obci Čardakli zasáhly proti vesničanům protestujícím proti jmenování Ázerbájdžánce předsedou tamního *sovchozu* a arménská policie následně v Jerevanu rozprášila původně ekologickou manifestaci, která po oznámení události v Čardakli nabrala zřetelně nacionalistický směr – neboť tato vesnická šarvátka byla okamžitě vyložena jako pokus o „prolomení etnického obležení“. Po těchto dvou událostech došlo k prvním nuceným přesunům obyvatelstva mezi Arménií a Ázerbájdžánem.

¹¹⁶ Melander 74.

¹¹⁷ Samuel P. Huntington, *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu* (Praha: Rybka Publishers, 2001) 306.

¹¹⁸ Kaufman 17.

Rozbuškou eskalace etnického násilí se stal v březnu 1988 pogrom ve městě Sumgait v blízkosti Baku se silnou arménskou menšinou a nedávno příchozími uprchlíky ázerbájdžánské národnosti z Arménské SSR. Předcházel mu pochod lidu z ázerbájdžánského města Agdam směrem na Náhorní Karabach, jenž naproti tomu předeslala zvěst, že při předcházejících nepokojích ve Stěpanekertu zemřela osoba ázerbájdžánské národnosti. V příhraničním městečku Askeran se pochod střetl s arménskými vesničany a ázerbájdžánskou policií a výsledkem tohoto střetu byla smrt dvou Ázerbájdžánců, jeden z nichž patrně zemřel rukou ázerbájdžánského policisty. Pogromu rovněž těsně předcházela série demonstrací v Jerevanu vyvolaná rozhodnutím moskevského Politbyra 21. února zamítnout žádost Náhorního Karabachu o přičlenění k Arménii z předešlého dne. Situace se zklidnila až poté, co Gorbačov při osobním setkáním se dvěma představiteli nacionalistického hnutí – Zori Balayanem a Silvou Kaputikianovou – přislíbil „spravedlivé řešení“ celé záležitosti, což však vyvolalo patrně neopodstatněná očekávání – snad živěná i zmíněnými opozičními vůdci – že autonomní oblast bude brzy převedena pod Arménskou SSR.¹¹⁹ 24. března moskevské vedení schválilo balíček prostředků ekonomického a sociálního rozvoje,¹²⁰ podobně jako později OBSE a mnozí mírotvorci jinde ve světě však podcenilo odhodlání účastníků konfliktu, v tomto případě Arménů v Náhorním Karabachu, vzdát se duchovního obsahu – boje o „posvátnou zemi“ – ve prospěch „nové silnice“ – materiálních statků.

Střetnutí v Sumgaitu probíhalo ve dnech 26.-29. března a za oběť mu padlo nejméně třicet, patrně však daleko více lidí obou národností. Sovětská vláda a milice zde sehrály značně kontroverzní úlohu – nejenže mohly zasáhnout a nezasáhly, ale Kreml patrně též konflikt dokonce podněcoval šířením dezinformací, propouštěním kriminálních živlů z vězení či např. odstavením telefonní sítě. Tento postoj zdánlivě nahrává podezření, že centrální sovětská politika v souladu se zásadou *divide et impera* nezasáhla v tomto raném období eskalace a spíše spor dezinformacemi a neschopností jasně vyjádřit svoji představu o budoucnosti Náhorního Karabachu – například Arméni nezřídka a patrně neopodstatněně chápali kremelskou pozici jako v této věci jim nakloněnou – podněcovala, neboť se obávala, že Zakavkazsko podobně jako Pobaltí bude usilovat o vyvázání ze SSSR – Cornell však opodstatněně uvádí, že strategické riziko účelového šíření neklidu v této oblasti dalece bylo nesmírné a snadno mohlo ruskou pozici spíše oslabit než posílit. Kreml navíc v následujících letech prokázal, že

¹¹⁹ Kaufman 25.

¹²⁰ Melander 62.

v případě nepokojů ohrožujících jednotu SSSR upřednostňoval silová, spíše než zapeklitá *machiavellistická* řešení.¹²¹ Neznamená to však, že se Moskva k této taktice nemohla přiklonit později – při reálné nepřítomnosti *jiných* možností ovlivňování dění na Jižním Kavkaze.

Cornell uzavírá, že v době sumgaitského pogromu byl *etnický nacionalismus* v Ázerbájdžánu stále v plenkách a přiklání se k machinacím třetích stran, ačkoliv přiznává, že míra jejich prokazatelnosti je velmi nízká.¹²² Kaufman podporuje tezi, že za spuštěním násilností stála místní mafie – napojená na administrativu – usilující o eliminaci arménské obchodní konkurence.¹²³ Další navržené interpretace zahrnují plánovanou akci ázerbájdžánského režimu – snad podporovaného Kremlem – za účelem donucení Arménů v Náhorním Karabachu vzdát se nároků na sebeurčení; konzervativních kruhů v SSSR usilujících o diskreditaci „obrodného“ procesu; CIA podporující destabilizaci Zakavkazska; či provokatérů z Arménie snažících se o roznění etnického konfliktu a uskutečnění národnostních cílů.¹²⁴

Tok uprchlíků po Sumgaitu značně zesílil a na arménské straně vysídlení provázelo vypálení několika vesnic. Událost posloužila rovněž jako účinný nástroj budovaného arménského pocitu ohrožení, znovu doplněného o dimenzi obležení – např. na demonstraci v Jerevanu 24. dubna bylo znovu položeno rovnítko mezi Turky – pachatele genocid – a Ázerbajdžánce.¹²⁵ Po nepokojích vyvolaných rozhodnutím ázerbájdžánského soudu nad několika pachateli násilí v Sumgaitu se Kreml rovněž rozhodl 21. května vyměnit vedení obou SSR – Karena Demirčiana a Kiamrana Bagirova v jejich čelech nahradili Suren Artutiunian a Abdul-Rahman Vezirov.¹²⁶ Na podzim došlo k dalším nepokojům a násilnostem v Baku, Jerevanu, Gandže a Nachičevanu – v souvislosti s hliníkárnou v Topchaně a rozhodnutím soudu ve věci obviněného z účasti na sumgaitském etnickém vraždění – a tok uprchlíků dosáhl na obou stranách vrcholu. Melander usuzuje, že na rozdíl od dřívějších víceméně spontánních šarvátek bylo např. praktické *etnické vyčištění* Arménie a Náhorního Karabachu od

¹²¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 81.

¹²² Ibid., 83.

¹²³ Kaufman 23.

¹²⁴ Tento výčet se zakládá na seznamu, jež podává Melander (cit.d., 59).

¹²⁵ Souleimanov, op.cit. 24. dubna je pro Armény samo o sobě velmi symbolické datum, neboť právě toho dne je arménská genocida, již se Turci měli dopustit v letech 1915-1916, každoročně připomínána.

¹²⁶ Demirčian později působil jako předseda arménského parlamentu a v této funkci byl též zavražděn při přestřelce, která se na jeho půdě odehrála v roce 1999.

turkofonní populace – jak ázerbájdžánské, tak například kurdské – v těchto měsících plánovanou činností a předpokládalo jistou koordinaci elitami.¹²⁷

Na pozadí rostoucích mezinárodních nepokojů se odehrávala bitva užívající více či méně institucionalizovaných politických kanálů: 20. února 1988 přijal sovět Náhorního Karabachu rezoluci, jež se obracela na arménské, ázerbájdžánské a centrální státní instituce s požadavkem převedení autonomní oblasti pod Arménskou SSR;¹²⁸ 21. března ÚV KSSS tento požadavek s konečnou platností zamítl; 15. června tak učinil též Nejvyšší sovět Ázerbájdžánské SSSR, již po dvou dnech však tatáž instituce v Arménii jednomyslně žádala o připojení Náhorního Karabachu, což ázerbájdžánský sovět podobně jednomyslně zamítl a označil za porušení sovětské ústavy a územní nedělitelnosti Ázerbájdžánské SSR; 12. července – poté, co 28. června Michail Gorbačov potvrdil na sjezdu KSSS územní nedělitelnost Ázerbájdžánu – rozhodl sovět Náhorního Karabachu o odtržení; o šest dní později označil Nejvyšší sovět SSSR toto rozhodnutí za neplatné; nakonec 1. prosince Nejvyšší sovět Arménské SSR na základě náhorně-karabašského *práva na sebeurčení* jednostranně prohlásil připojení oblasti k Arménii. Není bez zajímavosti, že podle Michaila Gorbačova bylo v Kremlu právě na spadnutí rozhodnutí udělit Náhornímu Karabachu status ASSR, což mohlo podle Cornella skutečně zapůsobit jako prevence další eskalace konfliktu. Po rozhodnutí arménskému sovětu, které Gorbačov v pamětech připsal snaze co nejdříve provést změnu elit u politického kormidla, však tento plán údajně padl.¹²⁹ Podle Melandera padla první podobná nabídka – pozvednout Náhorní Karabach administrativně na úroveň Nachičevanské ASSR – již v červnu 1988 od člena ÚV KSSS Jegora Ligačeva, Arméni ji však měli odmítnout, neboť rozšiřovala hranice oblasti o území s většinovou ázerbájdžánskou populací.¹³⁰

12. ledna 1989 Moskva rozhodla podřídit Náhorní Karabach „zvláštní správě“, v jejímž čele stanul technik Arkadij Volskij, což vedlo ke krátkodobému zmrazení konfliktu, aniž však byla podniknuta konstruktivní snaha o jeho řešení.¹³¹ Svou roli přitom patrně sehrála především úporná

¹²⁷ Melander 64.

¹²⁸ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 80.

¹²⁹ Podle Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 13. Diskuse o autonomii jako nástroji prevence konfliktů bude následovat v šesté kapitole.

¹³⁰ Melander 60.

¹³¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 86.

snaha slábnoucího centra udržet kontrolu nad Zakavkazskem, ačkoliv nutno říci, že znalost metod prevence eskalace konfliktů byla v této době celosvětově na nízké úrovni. Přímá správa nevydržela dlouho – již 28. září téhož roku byla zrušena a autonomní oblast se ocitla pod vojenskou správou ustavenou ázerbájdžánskou vládou. Ázerbájdžánská SSR rovněž zavedla embargo na arménské zboží, což těžce zasáhlo arménskou ekonomiku, neboť 2/3 zboží určeného pro export procházelo Ázerbájdžánem. Nutno říci, že toto opatření následovalo až po arménském uzavření hranic s Nachičevanskou ASSR.¹³²

Ještě téhož roku došlo k dalším nepokojům ve Stěpanekertu a Mardakertu, též v Náhorním Karabachu, na obou stranách byly patrně zformovány první paramilitární skupiny a v Arménii i Ázerbájdžánu vznikla silná nacionalistická hnutí užívající Náhorního Karabachu jako hlavního nástroje mobilizace pro své politické cíle – *Arménské národní hnutí* (ANH) na základě Karabašského komitétu ustaveného loňského roku a *Ázerbájdžánská lidová fronta* (ALF). V jejich čele stanuli Levon Ter-Petrosian a historik Abülfez Elčibej. ANH se po volbách v roce 1990 stalo nejsilnější politickou silou v zemi – Ter-Petrosian usedl do prezidentského křesla po volbách v říjnu 1991 – zatímco ALF zůstávalo bez přímého politického vlivu, neboť u moci se až do roku 1992 – výsledkem sovětské intervence v lednu roku 1990 – držela prosovětská komunistická vláda Ayaze Mutalibova.

Četnost střetů mezi paramilitárními skupinami ve druhé polovině roku 1989 rostla a je tak možno hovořit o rostoucí militarizaci konfliktu, kterou umocnila též rostoucí míra vyzbrojení těchto skupin – částečně též výsledkem přepadání kontrolních stanovišť ustavených *Rudou armádou* za účelem uklidnění situace. Ustavování paramilitárních skupin – např. *Arménské lidově-osvobozené armády Arcachu* nebo na druhé straně jednotek pod záštitou ALF pokračovalo i v první polovině roku 1990 a Arméni se ukázali v tomto procesu aktivnější, neboť Ázerbájdžánci zřejmě více spoléhali na podporu centra – přes lednové události v Baku.¹³³ Zbraně pro arménské skupiny pocházely z části od *diaspory* a do Karabachu byly pašovány přes Arménii.

13.-14. ledna 1990 došlo v Baku k arménskému pogromu, při němž přítomná sovětská milice opět nezasáhla – ještě předtím se odehrála etnická čistka arménské populace z vesnic v okresech Chanlar a Šaumian severně od Náhorního Karabachu, v nichž se poprvé uplatnila těžká vojenská

¹³² Ibid., 89.

¹³³ Ibid., 90.

technika - avšak 20. ledna vtrhla do hlavního města Ázerbájdžánu *Rudá armáda* – jednalo se o stejné výsadkářské jednotky, které loňského roku zasahovaly v Tbilisi¹³⁴ – lidová mobilizace vedená ALF byla brutálně potlačena a v Náhorním Karabachu byl vyhlášen stav ohrožení. Ještě před koncem roku 1989 schválil arménský Nejvyšší sovět rozpočet, jenž územně zahrnoval Náhorní Karabach, a v prvních měsících roku 1990 rozhodl o začlenění autonomní oblasti do nadcházejících voleb. Zároveň Arménie obvinila Kreml, že sovětská armáda se přímo účastní na vojenském režimu v Náhorním Karabachu, neboť spolupracuje s jednotkami ázerbájdžánského ministerstva vnitra (OMON). V polovině roku 1990 došlo k eskalaci přímo v Náhorním Karabachu – zvětšila se intenzita útoků paramilitárních skupin či ázerbájdžánského OMONu na vesnice druhého etnika. Nejvíce násilí se však stále ještě odehrávalo mimo Náhorní Karabach, především v severně položeném Chanlarském okrese.

Již 3. února 1990 se v Rize za zprostředkování čelních představitelů opozičních hnutí v Pobaltí sešli zástupci ANH a ALF, ačkoliv ani jedna z těchto organizací neměla v této době ještě skutečnou politickou moc. Jednalo se tak o zcela první jednání o osudu Náhorního Karabachu mezi pozdějšími hlavními stranami konfliktu, a došlo k němu ještě před eskalací do válečné fáze. Schůzka se nicméně nesla ve stejném duchu jako všechna vyjednávání mezi Arménií a Ázerbájdžánem v následujících patnácti letech – arménská strana se odvolala na princip *národního sebeurčení*, zatímco ALF opřela svou pozici o mezinárodní normu *územní nedělitelnosti*.¹³⁵

Ázerbájdžán a Kreml (23. ruská divize motorizované pěchoty) následně na jaře roku 1991 přikročily k tzv. *Operaci Kolečko* – deklarovaným záměrem bylo provádění kontrol totožnosti v oblastech na sever od Náhorního Karabachu, ve skutečnosti však hlavním cílem bylo etnické vyčištění až 24 arménských vesnic, jejichž obyvatelé se do nich po ukončení operace v létě téhož roku vraceli se zbraněmi v rukou a došlo tak k další eskalaci konfliktu, jenž si touto dobou vyžádal již přibližně 816 obětí na životech.¹³⁶ Kremlu se sice podařilo dosáhnout svého – brutalitou zásahu přimět politickou reprezentaci Náhorního Karabachu k ústupkům a přistoupení na jednání s Ázerbájdžánem, avšak jak již bylo uvedeno, srpnové události v Moskvě a následná radikalizace a militantnost těchto elit možné dohodě zabránily.

¹³⁴ Bohuslav Litera, Jan Wanner et al., *Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997) 106.

¹³⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 90.

¹³⁶ *Ibid.*, 91.

2. září 1991 – v době, kdy většina SSR vyhlášovala nezávislost – přistoupil ke stejnému kroku též Náhorní Karabach.¹³⁷ V reakci na toto prohlášení do Karabachu vstoupila ázerbájdžánská armáda – jež se stále nacházela v procesu formace, neboť ministerstvo obrany vzniklo teprve v září a branci ázerbájdžánské národnosti byli z *Rudé armády* povoláni až v říjnu¹³⁸ – a po ní též arménské jednotky. Rozsáhlému střetu zabránilo pro tuto chvíli pouze mediace Borise Jelcina a Nursultana Nazarbajeva – prezidentů RSFSR a Kazachstánské SSR. Protože však ani arménská, ani ázerbájdžánská vláda neměla kontrolu nad paramilitárními jednotkami, etnické násilí pokračovalo.¹³⁹ 26. listopadu 1991 Ázerbájdžán zrušil Náhornímu Karabachu autonomní status a rozdělil jeho území mezi přilehlé okresy – samozřejmě bez praktického účinku, neboť území se již nenacházelo pod vládní kontrolou. 8. prosince 1991 se v Náhorním Karabachu konalo referendum, v němž 99% populace – Ázerbájdžánci se jej nezúčastnili – potvrdilo svou vůli odtrhnout se od Ázerbájdžánu. Nově zvolené shromáždění Náhorního Karabachu zároveň požádalo o plné členství ve vznikajícím SNS (*Společenství nezávislých států*), tato žádost však zůstala bez odpovědi.¹⁴⁰ Ve stejné době se z oblasti stáhly sovětské jednotky, čímž byl odstraněn jediný nárazník, jenž odděloval národní/paramilitární jednotky obou soupeřů.¹⁴¹

Rozpad Sovětského Svazu k 1. lednu 1992 znamenal pro Ázerbájdžán katastrofu, neboť při řešení problému se tradičně spoléhal na moskevské centrum a nebyl připraven území bránit vlastními silami – na rozdíl od Arménie, jež se přesvědčila, že na SSSR se nelze v jejím nároku na připojení Náhorního Karabachu spoléhat.¹⁴² Vztah ázerbájdžánské populace k Sovětskému svazu dokládá i referendum o zachování SSSR, které se konalo 17. března 1991 – zatímco v Gruzii a Arménii bylo z velké části přehlíženo, v Ázerbájdžánu se k němu dostavilo 75,1% Ázerbájdžánců, z nichž 93,3% hlasovalo pro jeho další trvání.¹⁴³

Roku 1992 přerostl konflikt v Náhorním Karabachu v plnohodnotnou mezinárodní válku. V únoru zahájili Karabašští Arméni první ofenzívu, jejímž cílem se mimo jiné stalo malé městečko

¹³⁷ K prohlášení se přihlásili též Arméni v Šaumianu a Getašenu severně od Náhorního Karabachu.

¹³⁸ Goldenbergová 165.

¹³⁹ Jak uvádí Laura Baghdasarianová a Arif Jusunov, během nejsilnějších bojů v Náhorním Karabachu v průběhu roku 1992 bojovalo na ázerbájdžánské straně 21 000 vojáků v armádních uniformách, 7 000 dobrovolníků z pluků ALF a dalších stran a hnutí, a až 4 000 policistů ze zvláštních útvarů. Fragmentaci a decentralizaci velení těchto jednotek dokládá i případ soukromé armády Surata Husajnova, jehož se Abülfez Elčibej pokusil odstranit v roce 1993. „War, Social Change and ‘No War, No Peace’ Syndrome in Azerbaijan and Armenian Societies,” *Accord* 17 (2005), <<http://www.c-r.org/accord/nk/accord17/15.shtml>>.

¹⁴⁰ Goldenbergová 165.

¹⁴¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 91.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Tishkov 51.

Chodžali na silnici mezi Stěpanekertem a Agdamem.¹⁴⁴ Arménská armáda podporovaná 366. divizí motorizované pěchoty SNS zde v odpovědi na údajné dělostřelecké bombardování Stěpanekertu z této pozice v předchozích měsících provedla etnickou čistku, jíž padla za oběť nemalá část ze 7,000 obyvatel ázerbájdžánské národnosti. Ázerbájdžánská čísla a odhady mezinárodních nevládních organizací obvykle užívají řádu stovek, arménská strana však počet civilních obětí snižuje – do řádu desítek.¹⁴⁵ Cornell a Souleimanov se shodují, že nemorální rozměr události v Chodžali byl patrně dopředu kalkulován za účelem vyvolání strachu, jenž potom usnadnil dobývání dalších území. Poněkud nepředpokládaným a dlouhodobě nepříhodným následkem však byla záporná reakce světové veřejnosti, která nalomila vlastní prezentaci Arménů jako „obětí“.¹⁴⁶ Masakr je v Ázerbájdžánu každoročně 26. února připomínán a slouží k živení protiarménského zápalu – plní tak zrcadlovou funkci k arménskému 24. dubnu, připomínajícímu arménskou genocidu.

V květnu téhož roku byla obsazena Šuša v Náhorním Karabachu a okres Lačín, čímž vznikla pozemní spojnice pro zásobování Karabachu z Arménie – „mezinárodní charakter“ konfliktu ostatně již předtím doložila účast jednotek *dobrovolníků* na straně Karabašských Arménů, z nichž mnohé se ukázaly jako běžné jednotky arménské armády. Arménské vítězství se promítlo též ve vnitřní ázerbájdžánské politice, neboť prezident Mutalibov byl následně výsledkem převratu ALF donucen uprchnout do Ruska a jeho místo zaujal Abülfez Elčibej. Následující měsíc podnikla konsolidovaná ázerbájdžánská armáda protiútok a podařilo se jí nazpět získat Šaumian a Agdere/Mardakert. Podle mezinárodních nevládních organizací provázelo tento útok rozsáhlé bombardování civilních cílů a další porušování *ius in bello*.

V únoru 1993 následovala další arménská ofenzíva, jíž Karabašští Arméni dobyli zpět velkou část Agdere/Mardakertu a část Kelbadžáru, přičemž boj se rozšířil i do dalších okresů obklopujících Náhorní Karabach – Agdamu a Fizuli. Později na jaře se potom zmocnili Fizuli s homogenní ázerbájdžánskou populací, jež musela uprchnout, i Kelbadžáru – další pozemní spojnice mezi Náhorním Karabachem a Arménií a klíčového strategického obranného bodu před možnou severní ázerbájdžánskou ofenzívou. Úspěch tohoto útoku předznamenal chaos ve vnitřní ázerbájdžánské

¹⁴⁴ K menším šarvátkám, resp. přepadávání arménských transportů do Stěpanekertu, docházelo v Chodžali již od roku 1988.
¹⁴⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 95. Goldenbergová (153) uvádí, že většina obětí byla zabita ostřelovači v otevřeném údolí při hromadném útěku do Agdamu.
¹⁴⁶ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 95; Souleimanov, cit.d.

politice poté, co se prezident Elčibej pokusil odstavit Surata Husajnova – jehož víceméně *soukromá* armáda značně přispěla k úspěchu útoku z minulého léta – patrně z důvodu jeho napojení na Moskvu a nebezpečí, jež představoval pro existující režim. Husajnovova armáda následně opustila frontu a stáhla se do Gandži. Právě odtud v červnu zahájila – vyzbrojena arzenálem 104. pluku ruské armády, která se odtud překvapivě v květnu stáhla a zanechala Husajnovovi téměř veškerou výzbroj, což se zdá podporovat tezi, že Rusko jeho prostřednictvím usilovalo získat kontrolu nad děním v Ázerbájdžánu – pochod na Baku. Následující děje jsou jen velmi těžko uchopitelné – jisté je, že z politického chaosu v zemi povstal a mocenské otěže ovládl Haidar Alijev, bývalý první tajemník Ázerbájdžánské KS, posléze člen ÚV KSSS a generál KGB. Podle Cornella Elčibeye ke jmenování Alijeva do funkce předsedy parlamentu, z níž se následně vyšvihl do prezidentského úřadu, přimělo Turecko.¹⁴⁷ Husajnovova soukromá armáda mezitím dospěla k Baku a Elčibej uprchl do rodného Nachičevanu. Podle ústavního pořádku se prozatímním prezidentem stal právě Haidar Alijev, jenž uzavřel s Husajnovem 27. června dohodu a jmenoval jej premiérem se širokými pravomocemi. Podle Cornella se tak Turecku podařilo zabránit ruskému ovládnutí Ázerbájdžánu, ačkoliv nová vláda musela Rusku učinit množství ústupků: Ázerbájdžán vstoupil do SNS a nový režim zavrhl Elčibejovu pantureckou rétoriku. Na druhé straně, Haidar Alijev důrazně odmítl umístění ruských jednotek na ázerbájdžánském území a v roce 1994 uzavřel „obchod století“ se západními těžebními společnostmi.¹⁴⁸ Tato událost se zřejmě stala roznětkou puče vedeného Husajnovem – a podporovaného snad nejen Ruskem, ale též Íránem.¹⁴⁹ Alijevův režim jej však ustál. Další pokus o puč, tentokrát veden náměstkem ministra vnitra Rovšanem Javadovem, byl potom násilně potlačen v březnu 1995.

Zajímavé na politické situaci v Ázerbájdžánu je, že značná část vedoucích elit v postsovětském období – Abülfez Elčibej, Rasul Gulijev (předseda parlamentu, dnes známá opoziční postava) i Haidar a İlham Alijevové – pocházela z Nachičevanské ASSR. Nabízí se tak zajímavá paralela ke kádřům z Náhorního Karabachu v čele s Robertem Kočarjanem, které postupně *de facto* monopolizovaly arménskou politiku. Olivier Roy přirovnává tuto situaci k „logice chanátů“ ve Střední Eurasii, jejichž

¹⁴⁷ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 100; Srov. následující kapitola.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 102.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 107.

vládnoucí rod často pocházel odjinud, resp. neměl na území chanátu vlastní územní/klanovou základnu.¹⁵⁰

16. dubna 1993 vyhlásili Arméni příměří. Touto dobou již kontrolovali nejen drtivou část území autonomní oblasti Náhorní Karabach, ale též *cordon sanitaire* přiléhajících okresů, z nichž některé přímo spojovali Karabach se Zangezurem. Své územní zisky ještě rozšířili bezprostředně po letní krizi v Ázerbájdžánu – den po dohodě Haidara Alijeva se Suratem Husajnovem získali Agdere/Mardakert a následně též pronikli hluboko do Agdamu a dále do Fizuli a Džebrailu. Fizuli je stejně strategicky významným bodem jako Kelbadžár, neboť Arménii/RNK zajišťuje podobně dobrou obrannou pozici proti jižní ázerbájdžánské ofenzívě.¹⁵¹

30. dubna 1993 byla přijata první rezoluce RB OSN č. 822, která požadovala zastavení násilností a stažení všech okupačních jednotek – bez uvedení příslušnosti – Kelbadžáru a „dalších v nedávné době obsazených území Ázerbájdžánu.“¹⁵² Rusko, USA a Turecko zároveň předložilo mírový plán, jenž byl přijat Arménií i Ázerbájdžánem, avšak Karabašští Arméni jej – patrně za tichého souhlasu či přinejmenším vědomí Jerevanu – odmítli.¹⁵³ V dalších měsících se arménská armáda přiblížila k íránské hranici a ponechala Ázerbájdžánu jen úzký pruh území mezi Zangilanem a Fizuli – patrně aby umožnila odchod uprchlíků z okupovaného území do Ázerbájdžánu a nenutila je překročit Araxes a ocitnout se v Íránu, což mohlo způsobit mezinárodní krizi – soustředila se na získání Zangilanu a Kubatli. Pruh mezi Zangilanem a Fizuli nakonec obsadila rovněž. V téže době íránská armáda nakrátko vstoupila na ázerbájdžánské území, což způsobilo přesun tureckých jednotek k arménské hranici; podle Cornella existovalo v této chvíli největší riziko mezinárodní eskalace.¹⁵⁴ Mezi červencem a listopadem byly přijaty další Rezoluce RB OSN č. 853, 874 a 884, jimiž byly odsouzeny násilnosti a obsazení okresů Agdam (č. 853, 29. července 1993) a Zangelan nebo města Goradiz (č. 884, 12. listopadu 1993). Rezoluce č. 874 (14. října 1993) vyzvala k uzavření příměří a uspořádání mírové konference v Minsku pod mandátem OBSE. 22. prosince zahájil Ázerbájdžán – s ruskou podporou – zprvu úspěšnou protiofenzívu zejména v Agdere/Mardakertu a Kelbadžáru, avšak Karabašští Arméni

¹⁵⁰ Roy 115.

¹⁵¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 104.

¹⁵² UN SC Resolution No. 822. Plné znění rezolucí Rady bezpečnosti OSN z roku 1993 se nachází na <<http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm>>.

¹⁵³ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 99.

¹⁵⁴ Ibid., 106.

ji opět se značnou pomocí arménské armády zastavili a naopak ještě rozšířili území pod svou kontrolou na oblast Terter, jen 30 km od ázerbájdžánského města Jevlach, kterého se dokonce měli – neúspěšně – pokusit zmocnit.

16. května zprostředkovalo ruské ministerstvo obrany vedené Pavlem Gračovem další ze série příměří, jež zůstává v platnosti až do současnosti. Zprostředkování armádou/ministerstvem obrany přitom zrcadlí jejich aktivní úlohu v ruské zahraniční politice na Jižním Kavkaze.¹⁵⁵ Haidar Alijev souhlasil, že Rusko příměří dojedná, ale návrh na ruskou mírovou operaci - jen o měsíc později byl schválen mandát pro mírovou operaci SNS v separatistické Abcházii – odmítl.¹⁵⁶ Sporadické boje na „frontové linii“ jsou dodnes téměř na denním pořádku a podle pozorovatelů OBSE si v průměru žádají jednu oběť denně.¹⁵⁷ Společně s trvajícím *bezpečnostním dilematem* mezi Ázerbájdžánem a Arménií tak vzniká situace „ani válka, ani mír“ a eskalace zůstává do budoucna reálnou možností.

Celkem si konflikt v Náhorním Karabachu (doposud) vyžádal přes 30 000 obětí na životech a jeho důsledkem muselo přibližně 413 000 Arménů žijících v Ázerbájdžánu a 724 000 Ázerbájdžánců a dalších turkofonních obyvatel Arménie, Náhorního Karabachu a přiléhajících okresů – jen z nich odešlo 425 000 lidí – opustit své domovy.¹⁵⁸ Zvláště ázerbájdžánští uprchlíci mají značné potíže se zapojením do života či nalezením zaměstnání – po více než deseti letech od ukončení konfliktu jich stále 92 000 přežívá v uprchlických táborech a mnoho dalších v improvizovaných *ghettech*, odstavených vagónech na železničních nádražích apod. (vláda se situaci poslední dobou snaží měnit pomocí prostředků ze *Státního ropného fondu*) – podléhají diskriminaci a vzhledem k trvajícimu traumatu ze ztráty domova představují nejradikálnější a snadno mobilizovatelnou část ázerbájdžánské společnosti.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Příměří, které uzavřeli ministři obrany Ázerbájdžánu a Arménie a velitel ozbrojených sil RNK, předcházel podpis *Bišeckého protokolu* s předběžnými podmínkami 5. května 1992. Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground 1.

¹⁵⁶ Litera a Wanner 110-113.

¹⁵⁷ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 106.

¹⁵⁸ Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground 2-7. V zájmu zjednodušení jsou v této práci lidé násilně vysídlení ze svých domovů označováni jako „uprchlíci“, přestože pokud jde o turkofonní populaci Náhorního Karabachu a přiléhajících okresů, mezinárodní společenství preferuje – neboť považuje tato území za součást Ázerbájdžánu – označení IDPs (*internally displaced persons*).

¹⁵⁹ *Ibid.* 17-22.

Než bude věnována pozornost geopolitické dimenzi konfliktu v Náhorním Karabachu, následující krátké podkapitoly shrnou 1) stav zbrojení po uzavření příměří, 2) politiku v RNK a 3) vnitropolitický vývoj v Arménii a Ázerbájdžánu.

4.1 Zbrojení a trvající bezpečnostní dilema

Patrně nedokládá trvající charakter bezpečnostního dilematu mezi Arménií a Ázerbájdžánem lépe než vývoj nákladů na zbrojení. V obou případech zaznamenávají reálný růst – arménský obranný rozpočet vzrostl z 58,7 miliardy USD v roce 1995 na 69,3 miliardy USD v roce 2000 a kolem 93,5 miliardy USD v roce 2004, zatímco ázerbájdžánská vláda na obranu v roce 1995 vynaložila 61,8 miliardy USD, v roce 2000 ale už 105 miliard USD a v roce 2004 dokonce kolem 151 miliard USD.¹⁶⁰ Zejména v případě Arménie došlo rovněž k rozvoji zbrojního arzenálu bez finančních nákladů – odhaduje se, že Rusko tam v letech 1993-1996 dodalo zbraně nejméně za 1 miliardu USD a roku 1998 arménský ministr obrany prohlásil, že arménská vojenská kapacita se zdvojnásobila, aniž se to však dotklo obranného rozpočtu. Rusko tvrdí, že dodávané zbraně – včetně relativně moderních letounů MiG-29 a raketového systému protivzdušné obrany S-300 a SA-125 – zůstávají v ruském držení,¹⁶¹ což je však vzhledem k propojenosti vojenských kapacit obou zemí problematické tvrzení. Například arménská vzdušná obrana ve značné míře spočívá na ruskou armádou provozovaném společném velícím středisku poblíž Jerevanu, které je napojeno na systém protivzdušné obrany Ruské federace a SNS, a právě zmíněné letce MiG-29 či systémech S-300 a SA-125.¹⁶²

V roce 2004 se tempo zbrojení nezastavilo – naopak, ázerbájdžánská vláda již mohla počítat s přítokem prostředků do státního rozpočtu z dostavovaného ropovodu BTC¹⁶³ - a prezident Ilham Alijev tak mohl již před jeho uvedením do provozu oznámit, že obranné výdaje Ázerbájdžánu vzrostou v roce 2005 o 30%; v září 2005 potom dodal, že v následujícím roce plánuje rozpočet dokonce zdvojnásobit. Při projevu na „Světovém kongresu Ázerbájdžánců“ v Baku 16. března 2006 potom –

¹⁶⁰ SIPRI Yearbook 2005. Hodnoty z roku 2004 jsou odhadem SIPRI a vzhledem k předchozím číslům jsou poněkud zkreslující, neboť jsou vypočítány v novějším, o něco nižším dolarovém kurzu. Na průběhu trendu se však toto zkreslení neodráží.

¹⁶¹ Herd a Moroney 155.

¹⁶² Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO 40.

¹⁶³ Tomuto ropovodu bude věnováno více pozornosti v páté kapitole.

*) Všechna čísla v milionech USD.

s jistou nadsázkou – prohlásil, že jej hodlá navyšovat tak dlouho, dokud nedosáhne úrovně arménského *státního rozpočtu*.¹⁶⁴

K tomuto vývoji je nutno dodat, že 1) výdaje na armádu rostou v *absolutních* číslech, ale vzhledem k HDP se jejich poměr snižuje – v případě Arménie mezi lety 1995-2004 z 4,1% na 2,7% a u Ázerbájdžánu ve stejném období z 2,3% na 1,9% – např. ČR vykazuje zcela opačný trend, neboť zde v letech 1995-2003 výdaje na obranu narostly z 1,8% na 2,2% HDP; 2) vojenské výdaje rostou jak v rámci SNS (v období 2003-2004 přibližně o 1 miliardu USD), tak NATO – ve stejné době dokonce o 40 miliard USD, což je lví podíl z celosvětového nárůstu nákladů na zbrojení o přibližně 48 miliard USD. Podle nového kurzu dosáhl v roce 2004 světové náklady na zbrojení 1035 miliard USD.¹⁶⁵

Stav zbraní k letošnímu roku shrnuje následující tabulka, zpracovaná podle údajů v The Military Balance 2006 (London: Routledge, 2005) sestavené International Institute of Strategic Studies:

	Arménie	Ázerbájdžán
Vojáci ve zbraní	48 160	66 490
Tanky	110 (102x T-72; 8x T-54)	220 (120x T-72, 100x T-55)
Dělostřelectvo	229	270
Bojové letouny	16 (1x MiG-25; 15x Su-25)	47 (32x MiG-25; 5x MiG-21; 6x Su-25; 5x Su-24; 4x Su-17)
Bojové vrtulníky	12 (Mi-24P)	15 (Mi-24)
Síla paramilitárních skupin	1 000	kolem 15 000
Vojáci v zahraničí	80 (Irák, Černá Hora)	206 (Irák, Srbsko/Černá Hora, Afghánistán)

Značnou část vojenské techniky získaly obě země po roce 1993. Vztahuje se to především na 150 tanků, které Ázerbájdžán koupil na Ukrajině, a tažené dělostřelectvo, raketové systémy, tanky a

¹⁶⁴ RFE/RL Newsline 10/50, 17. března 2006.
¹⁶⁵ Ibid.

systémy protivzdušné obrany – včetně SAM – které Arménie získala od Ruska. K převedení vlastnictví těchto arzenálů došlo i přes embargo uvalené OBSE v souvislosti s konfliktem v Náhorním Karabachu, avšak Rusko později tvrdilo, že dodávky byly uskutečněny v rámci dvoustranných dohod o dělení sovětského majetku. Ázerbájdžán i Arménie rovněž překračují omezení zbrojení plynoucí ze smlouvy CFE (*Conventional Forces in Europe*, 1990), kromě toho se značné množství TLE – vojenského materiálu, který měl být na základě smlouvy vyřazen – nachází na území Náhorního Karabachu.¹⁶⁶

4.2 Politika v Náhorním Karabachu

2. září 1991 vyhlásil Náhorní Karabach nezávislost, 6. ledna 1992 následně po uskutečněném referendu vznikla *Republika Náhorní Karabach* (RNK), kterou však dosud formálně neuznala žádná jiná země – ani Arménie – a lze ji proto charakterizovat nejlépe jako *kvazistát* – mezinárodně neuznanou politickou entitu s relativně dobře fungujícími státními institucemi, ve většině ohledů však závislou na Arménii. Po vyhlášení nezávislosti parlament zvolil prezidenta a premiéra, až do konce roku 1994 však v zemi vládl vojenský režim, v němž hlavní rozhodovací instituci představovala „Státní komise pro obranu“. Zdání demokratičnosti režimu RNK – kde je dosud každoročně obnovováno *stanné právo*¹⁶⁷ – dodává čtveřice parlamentních a trojice přímých prezidentských voleb, které se dodnes uskutečnily. Proti ní však podle Panossiana hovoří zejména silná úloha armády – přinejmenším do roku 1999, v němž došlo k mocenskému střetu s civilní vládou a následnému odvolání jejího velitele/ministra obrany Samvela Babajana, jenž byl poté odsouzen na 14 let do vězení za údajný pokus o atentát na premiéra Arkadije Ghukasiana – či přísná kontrola státu nad sdělovacími prostředky.¹⁶⁸ RNK dosud nemá vlastní ústavu – referendum o ní se mělo uskutečnit v roce 2005, nakonec však bylo odloženo.

Závislost na Arménii se odráží zejména ve společném rozpočtu – polovina rozpočtu Náhorního Karabachu je přímo dotována z Jerevanu – hrazení platů např. universitních učitelů

¹⁶⁶ Ed. Alyson Bailes et al., *Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia* (Stockholm: SIPRI, 2003) 28-36.

¹⁶⁷ *Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground* 3.

¹⁶⁸ Razmik Panossian, „The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics,“ Eds. James Hughes a Gwendolyn Sasse, *Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union* (London: Frank Cass, 2001) 148-150.

v Náhorním Karabachu arménskou vládou, vydávání arménských pasů občanům RNK – její prezident či ministr zahraničních věcí jsou držiteli arménského diplomatického pasu – a implicitní autoritou arménského ministra obrany nad armádními jednotkami RNK.¹⁶⁹ Na druhé straně, přestože na Náhorní Karabach je v mnoha ohledech možno nahlížet jako na funkční součást Arménie – též vzhledem k přímému silničnímu spojení moderní komunikací přes Lačín – je to karabašská elita, která ve skutečnosti kontroluje dění v Jerevanu.

V Náhorním Karabachu dnes žije okolo 145 000 Arménů, tj. podobné množství jako v roce 1989. Nicméně 70 000 starousedlíků a celá ázerbájdžánská populace – dohromady přibližně 2/3 všech obyvatel autonomní oblasti v roce 1989 – odtud během a po skončení konfliktu odešlo a podle úřadů RNK dnes 1/3 populace Náhorního Karabachu, do níž zahrnují též arménská osídlení v Lačínu a Kelbadžáru, tvoří uprchlíci z Šaumianu – v Kelbadžáru dokonce existuje administrativní jednotka „Šaumian v exilu“ – Getašenu, Mardakertu či Martuni.¹⁷⁰

Se stálou armádou o síle 20 000 vojáků (6,5% populace) – z nichž však téměř polovina pochází z Arménie a jsou buď profesionálové, nebo zde vykonávají základní vojenskou službu – je Náhorní Karabach patrně jednou z nejmilitarizovanějších společností na světě; podle ICG se např. v Bosně roku 1995 nalézalo ve zbrani 3% občanů, v Eritreji roku 1999 přibližně 5,4%, dnešní Arménii 1,5% a Ázerbájdžánu 0,84%.¹⁷¹

4.3 Vnitropolitický vývoj v Arménii a Ázerbájdžánu

Pro vnitropolitický vývoj v Arménii od roku 1994 je charakteristická zejména zmíněná „karabachizace“ institucí a rozhodovacích procesů – nejen důsledkem klíčové role, kterou Náhorní Karabach sehrává v moderním arménském nacionalismu, ale též konkrétních personálních změn v politické elitě země. Dvěř mocenské změně, jíž se na vrchol dostala politická elita z Náhorního Karabachu, otevřel už prezident Levon Ter-Petrosian, jenž se pokoušel uklidnit situaci po zfalšovaných prezidentských volbách v roce 1996 a následné vlně protestů jmenováním oblíbeného premiéra – prvním se stal Armen Sarkissian, který však po několika měsících ze zdravotních důvodů

¹⁶⁹ Panossian 151-157; *Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground* 12.

¹⁷⁰ *Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground* 4-6.

¹⁷¹ *Ibid.*, 9.

odstoupil a nahradil jej – poněkud překvapivě – tehdejší prezident Náhorního Karabachu Robert Kočarjan. Poté, co byl Ter-Petrosian v souvislosti s vlnou odporu proti jím prosazovanému mírovému plánu donucen odstoupit, Kočarjan jej nahradil v křesle arménského prezidenta – a tuto pozici zastává dodnes. Arméni z Náhorního Karabachu získali navíc postupně vliv nejen ve vrcholné politice, ale prostřednictvím sítě monopolů/mafii postupně též v ekonomické sféře.¹⁷² Ne všichni Arméni nahlíží na tuto monopolizaci moci kladně – k vlně odporu došlo například po masakru v arménském parlamentu v roce 1999, jemuž podlehl devět lidí včetně Vazgena Sarkissiana a Robert Kočarjan byl obviňován, že útok zinscenoval, aby se vlivného premiéra nepatřícího do karabašského „klanu“ zbavil.

Ázerbájdžánský režim se přes počáteční nestabilitu a sérii pokusů o převrat udržel a neohrozila jej ani plánovaná změna v úřadu prezidenta – Ilham Alijev nahradil po prezidentských volbách 15. října 2003 svého otce, jenž zemřel v prosinci téhož roku v USA. Přestože je mu nadále vlastní stupeň autoritářství a jistá míra politické uzavřenosti, zajišťuje v posledních letech stabilní ekonomický růst a jak ukázaly poslední parlamentní volby v roce 2005 – přes zklamané komentáře západních novinářů očekávajících další „barevnou“ revoluci podle gruzínského či ukrajinského stříhu – je přístupný uskutečňování liberálních reforem.¹⁷³ Podle hodnocení FreedomHouse je Ázerbájdžán stále hodnocen jako *nesvobodná* země s hodnocením politických práv/občanských svobod 6/5 na stupnici 1-7, kde větší číslo znamená horší hodnocení, Arménie si však jako *částečně svobodná* země s hodnotami 5/4 nevede o mnoho lépe – Gruzie je řazena též jako *částečně svobodná*, s hodnotami 3/3 a pozitivním trendem v oblasti občanských svobod.¹⁷⁴ Nutno též dodat, že opozice v Ázerbájdžánu často užívá konfliktu v Náhorním Karabachu jako předmětu šovinistické a revanšistické rétoriky – například Ali Kerimli, představitel radikálního opozičního křídla, při demonstraci v Baku proti výsledkům parlamentních voleb v listopadu 2005 hrál na citlivou strunu národní a osobní cti, když se shromážděného lidu tázal: „Bojíte-li se policejních kordonů, jak chcete válčit?“

Závěrem celé kapitoly je možno podotknout, že z vojenského hlediska dosáhla Arménie / RNK ve válečné fázi konfliktu o Náhorní Karabach jasných vítězství – nejenže dnes kontroluje samo

¹⁷² Ibid.
¹⁷³ Srov. Ondřej Ditrych, „Ázerbájdžán: K revoluci, co nebyla,“ Glosy.info (1. prosince 2005), <<http://glosy.info/texty/azerbajdzan-k-revoluci-co-nebyla>>.
¹⁷⁴ Freedom in the World 2006, <<http://www.freedomhouse.org/uploads/pdf/charts2006.pdf>>.

území bývalé autonomní oblasti, ale mezi ním a Ázerbájdžánem se navíc nachází – z velké části neosídlená – země nikoho, *cordon sanitaire* okresů, které působí zároveň jako možná obranná zóna a důležitá karta v jednáních o řešení konfliktu. Z mezinárodně-politického hlediska se však toto „vítězství“ jeví poněkud v jiném světle: Arménie se nachází v mezinárodní izolaci, neúčastní se regionálních projektů spolupráce a rozvoje, žije v ohrožení založeném na měnícím se poměru sil v situaci *bezpečnostního dilematu* a za ochrannou ruku, již nad ní drží Rusko, platí značnou cenu. Ázerbájdžánu se přes počáteční označení za autoritativní režim pošlapávající arménské *právo na sebeurčení* podařilo úspěšně zajistit mezinárodní podporu poukazem na normu *územní nedělitelnosti* států, provádět na Rusku víceméně nezávislou zahraniční politiku – a založit tak kromě jiného obchodní a politické vazby se západním světem, zhmotněné především ve zprovoznění ropovodu BTC (2005) – a konečně zvrátit původně nepříznivou rovnováhu sil na svou stranu.¹⁷⁵ Klíčovou úlohu v tomto následném zvratu, stejně jako v dřívějších událostech přímo v Náhorním Karabachu, sehrává „geopolitická dimenze“ konfliktu.

5. Hra velmocí: Soupeři a proměnné

Pro geopolitické střetávání regionálních a dalších velmocí v nitru eurasijského kontinentu se často užívá oprášené metafory „velké hry“, pocházející z 19. století. Tehdy spolu soupeřilo Rusko a Britské království, dnes je hráčů více – hlavním soupeřem Ruska jsou USA, tradiční námořní velmoc, což samo představuje jistou *geopolitickou revoluci*, a svůj zájem na této šachovnici hrají též další: Turecko a Írán, Čína nebo Evropská unie, ale též nadnárodní korporace/těžařské společnosti.¹⁷⁶ Domácí země rovněž nejsou pasivní, ale aktivně se podílejí na utváření *geopolitické mapy* – nikoliv frontálního uspořádání dvojice bloků, jak je občas tato mapa zjednodušeně kreslena, ale spíše

¹⁷⁵ Srov. *Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia*, 12.

¹⁷⁶ K úloze západních ropných společností se například v roce 1996 vyjádřil někdejší premiér Ruské federace Viktor Černomyrdin takto: „[Ropné společnosti] představují pro SNS bezpečnostní hrozbu, neboť usilují o kontrolu nad strategickými surovinami v regionu.“ Citováno podle Mustafa Aydin, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus* (Ankara: Ministry of Foreign Affairs, 1999) 55.

dynamické reprezentace vzájemně se protínajících sfér vlivu.¹⁷⁷ Na následujících řádcích bude učiněn pokus načrtnout postoje hlavních velmocí; nástroje, jimiž dosahují prosazení svých národních zájmů; a projekci tohoto geopolitického střetávání do průběhu konfliktu v Náhorním Karabachu. Neboť je možno souhlasit s tím, že „postupná změna pozice velmocí ke konfliktu v Náhorním Karabachu... jasně odráží vliv, jenž má těžba kaspické ropy a zemního plynu na geopolitické a strategické úvahy a *vice versa*,“¹⁷⁸ budou těžbě kaspického surovinového bohatství v závěru věnovány dvě samostatné podkapitoly.

5.1 Rusko: Medvědí sevření

Ruská politika na Jižním Kavkaze je řízena především následujícími činiteli: geoeconomickou hodnotou Kaspické pánve, z níž je záhodno co nejvíce získat / zabránit ostatním velmocím, aby zde získaly navrch – zde se promítá klasické realistické hledisko na zahraniční politiku; historickým „nárokem“ na toto území, jenž se projevuje v požadavcích na *zvláštní vztahy* Ruska se zeměmi „blízkého zahraničí“; povědomím o důležitosti Jižního Kavkazu pro šíření vlivu ve Střední Eurasii a zároveň pocitem ohrožení, jenž má značné metaforické zabarvení – buď se materializuje v hrozbě radikálního islamismu bořícího kavkazskou ochrannou zeď a *lavinovitě/dominově* se šířícího podél toku Volhy do Středního Ruska, nebo v nebezpečí usazení cizích velmocí v *měkkém podbřišku* při jižní hranici Ruské federace.

V prvních letech se ruská zahraniční politika nesla ve znamení *euroatlantismu* – prozápadních vnitřních reforem a odmítnutí mocenské politiky v postsovětském prostoru. Hlavním zastáncem této koncepce – jejímž výsledkem byl *de facto* ústup z pozic na Jižním Kavkaze a celkové zanedbání této a dalších oblastí budoucího „blízkého zahraničí“ – bylo ruské ministerstvo zahraničí v čele s Andrejem Kozyrevem. Záhy však muselo čelit silné kritice konzervativních kruhů – například ministerstva obrany, které bylo nuceno přihlížet „demontáži“ sovětské armády, nebo bezpečnostních složek (KGB) – jež v duchu *neo-eurasianismu* prosazovaly návrat k imperiální politice prosazování ruského vlivu v eurasijském prostoru jako prostředku obnovení celosvětové mocenské rovnováhy.

¹⁷⁷ Ondřej Dítrich, „Ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan a nová kavkazská geopolitika.“

¹⁷⁸ Aydın 62.

Převaha konzervativních sil se naplno projevila v přijetí vojenské doktríny v roce 1993, kterou byly bývalé hranice SSSR vymezeny jako *strategické* hranice Ruské federace a která přímo vyzývala rozmístění ruských vojsk na území států SNS. Na Kavkaze se obnovení ruského zájmu projevilo zejména donucením Ázerbájdžánu a Arménie vstoupit do SNS a podepsat *Smlouvu o kolektivní bezpečnosti*.¹⁷⁹ Gruzie, nacházející se v horší vnitropolitické situaci, musela přistoupit na rozmístění ruských základů a pohraniční stráž, Ázerbájdžán nicméně ruskou přítomnost odmítl. Po konsolidaci svého vlivu se Rusko mohlo plně soustředit na dění na Severním Kavkaze, tj. v Čečensku – a není tak patrně náhodou, že zde roku 1994 rozpoutalo první válku.¹⁸⁰ Rusko dále prohlásilo, že se nebude řídit ustanoveními smlouvy CFE (*Collective Forces in Europe*) – omezující zbrojení na evropském kontinentě – a v rámci širší Střední Eurasie navázalo užší kontakt se dvojicí protizápadních režimů, Íránem a Irákem.¹⁸¹ Roku 1995 vydal Boris Jelcin *Dekret o strategickém kurzu Ruska ve vztahu k zemím SNS*, jímž Ruskou federaci prohlásil za „hlavní sílu v čele utváření nového systému mezistátních politických a ekonomických vztahů v postsovětském prostoru.“¹⁸²

Po nástupu Vladimíra Putina zaznamenala ruská politika obrát k pragmatismu – což ukázala též zdrženlivá reakce na americký aktivismus ve Střední Eurasii po 11. září 2001 – a v rámci Kavkazu se nadále soustředila především na podporu Abcházie a Jižní Osetie.¹⁸³ Roku 2005 však počala znovu nabírat na „akčních“ obrátkách: prostřednictvím Šanghajske organizace se Rusko s Čínou pokoušejí odstranit USA ze Střední Asie – v případě Uzbekistánu již zaznamenali úspěch – a rovněž nová cenová politika státního monopolu Gazprom je příznačná pro oživení *aktivního přístupu* k zemím „blízkého zahraničí“. Ten se projevil již v silně odmítavému postoji k „oranžové revoluci“ na Ukrajině a dokládá jej rovněž nedávný článek ruského ministra obrany Sergeje Ivanova v *The Wall Street Journal* (11. ledna 2006), podle něhož je Rusko silně znepokojeno vnitrostátní situací v několika zemích SNS, jež může „představovat přímou hrozbu pro ruskou bezpečnost či pozměnit *geopolitickou realitu v prostoru s ruskými strategickými zájmy*.“¹⁸⁴ Rusko má zájem na udržení/rozšíření vlivu na jižním křídle „blízkého pohraničí“ mimo jiné též z důvodu hrozící energetické krize – zdá se totiž, že nebude

¹⁷⁹ Herd a Moroney 154.

¹⁸⁰ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 49.

¹⁸¹ Zvláštní zásluhu na tomto procesu měl nový ministr zahraničí a teoretik eurasianismu Jevgenij Primakov.

¹⁸² Citováno podle Emil Pain, „Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes along Russia's Southern Flank,” Eds. Rajan Menon et al., *Russia, Caucasus and the Central Asia: The 21st Century Security Environment* (New York: East West Institute, 1999).

¹⁸³ *Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO* 17.

¹⁸⁴ Citováno podle Chatuna Salukvadze, „Russia's New Doctrine of Neo-Imperialism,” *CACI Analyst* (SAIS), 8. února 2006.

ve střednědobé perspektivě schopno udržet úroveň produkce odpovídající nejen zahraniční, ale rovněž domácí poptávce zvětšující se úměrně k ekonomickému růstu.¹⁸⁵ Již v roce 2005 představoval rozdíl mezi domácí poptávkou a nabídkou Gazpromu uvnitř hranic Ruské federace přibližně 100 milionů m³.¹⁸⁶

Říká se, že na Kavkaze se jen máloco odehrává čirou náhodou – jinak řečeno, „nehoda není náhoda“. Geoeconomické a geopolitické soupeření na mezinárodním poli a situace „ani válka, ani mír“ ve trojici etnopolitických konfliktů na Jižním Kavkaze spolu velmi těsně souvisí, což potvrzuje následující rozbor ruského vměšování do vnitřních záležitostí nově nezávislých zemí a konfliktu v Náhorním Karabachu na pozadí mezinárodních souvislostí. Nutno však předeslat, že v několika případech není jisté, zdali zásah na ruské straně proběhl nařízením z centra, a rovněž, že v prvním období po rozpadu SSSR existovala v ruské zahraniční politice jistá nekonzistence, neboť 1) probíhal spor o její samotnou artikulaci a 2) různé státní instituce, např. ministerstvo zahraničí a ministerstvo energetiky – podporující ruskou účast v těžebních konsorciích bez ohledu na to, že formální ruská linie se snažila ekonomickou aktivitu v Kaspickém moři zmrazit, než bude s konečnou platností rozhodnuto o jeho právním statutu – nezřídka prováděly odlišnou politiku.¹⁸⁷

Do roku 1992 Rusko v zásadě jednoznačně podporovalo Ázerbájdžán, neboť zde vládl konzervativní režim – usilující ještě před rozpadem SSSR o zachování statu quo, na rozdíl od „revoluční“ nacionalistické Arménie. Situace se změnila poté, co Arménie – vědoma si tíživého geopolitického postavení mezi Tureckem a Ázerbájdžánem – normalizovala vztah s Ruskem a 16. května 1992 podepsala *Pakt vzájemné bezpečnosti*. Ázerbájdžán zároveň po nástupu protureckého Elčibejova režimu k moci vystoupil ze SNS a odmítl se připojit k dojednávané *Smlouvě o kolektivní bezpečnosti* (CST). Pouze den po podpisu *Paktu vzájemné bezpečnosti*, jak upozorňuje Cornell, potom zahájila vojska Arménie/RNK mohutnou ofenzívu, při níž padl Lačín a Šuša.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Podle publikace BP *Statistical Review of World Energy* měla v roce 2004 Ruská federace 72,3 miliard barelů ověřených zásob ropy (6,1% ověřených světových zásob) a 48 trilionů m³ ověřených zásob zemního plynu (26,7% ověřených světových zásob). Srov. <

http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews/2005/STAGING/local_assets/downloads/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2005.pdf>.

¹⁸⁶ Vladimir Milov, *Problemy energetičeskoj politiki* (Moskva: Centr Karnegi, 2005) 27-37.

¹⁸⁷ Již v roce 1994 například ruské ministerstvo energetiky podpořilo účast ruských firem v *Ázerbájdžánské mezinárodní ropné společnosti* (AIOC) – Rusko zde získalo 10% podíl. Kutelia 25.

¹⁸⁸ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 51; Litera a Wanner 120.

Dřívější ruská přímá účast v konfliktu je těžko prokazatelná – přestože důraz Ruska na udržení monopolní role při „zprostředkovávání míru“ v prvních letech konfliktu svědčí o ruském úsilí řešení konfliktu *de facto* takto bránit – značné podezření však vzbuzuje především účast 366. pluku na masakru v Chodžali v únoru 1992 – podle „skeptické“ interpretace si Rusko dobře uvědomovalo význam takové události pro dynamiku konfliktu, jehož eskalaci považovalo za příhodnou. Zjistit s jistotou, zda a na jaké úrovni bylo o ruské podpoře rozhodováno, je však patrně nemožné. Na obou stranách konfliktu bojovali ruští vojáci jako žoldáci, a zároveň byly paramilitárním skupinám obou táborů prodávány zbraně z arzenálů Kavkazského vojenského okruhu. Není však jednoznačně prokazatelné, že k tomu docházelo na *příkaz* seshora, byť se zdá nepravděpodobné, že by tato činnost ruskému velení zcela unikla.

Naproti tomu pozdější ruské zásahy do ázerbájdžánské politiky se jeví jako poměrně průkazné – zejména podpora revoltám Surata Husajnova a dalším pučistům po zklamání z *multivektorové* Alijevovy zahraniční politiky – po samotném nástupu Alijevova režimu se smířlivější postoj Ruska k Ázerbájdžánu projevoval např. jeho podporou rezolucí v Radě bezpečnosti OSN – a podpisu „kontraktu století“ se západními těžebními společnostmi (1994).¹⁸⁹ „Kontrakt století“ měl ostatně podepsat již Abülfez Elčibej v roce 1993 a není patrně náhodou, že Husajnovův pochod na Baku, jenž nakonec vedl k nástupu Haidara Alijeva k moci a dohodu znemožnil, započal jen několik dní předtím.¹⁹⁰

Po udělení koncesí na těžbu podílu ázerbájdžánské ropy ruské společnosti Lukoil a smlouvě ruského ministerstva energetiky s *Ázerbájdžánskou státní ropnou společností* (SOCAR) se napětí mezi Ruskem a Ázerbájdžánem opět zklidnilo – tehdejší ruský ministr Jurij Šafranik dokonce přímo prohlásil, že „podpis této smlouvy ovlivní řešení konfliktu v Náhorním Karabachu“ – a Rusko dokonce v roce 1997 podpořilo ázerbájdžánskou pozici o nedělitelnosti hranic na Lisabonském summitu OBSE, podobně jako mírový plán předpokládající návrat ke *statu quo ante bello*. Poté, co se však Ázerbájdžán přiklonil k BTC jako hlavnímu transportnímu potrubí pro kaspickou ropu,¹⁹¹ neváhalo však Rusko podpořit konflikt v Náhorním Karabachu *de facto* neřešící návrh „společného

¹⁸⁹ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 53.

¹⁹⁰ Souleimanov, op.cit.

¹⁹¹ 29. října 1998 podepsali prezidenti Ázerbájdžánu, Turecka, Gruzie a Kazachstánu tzv. „Ankarskou deklaraci“, která doporučovala BTC jako hlavní transportní potrubí (*main export pipeline*, MEP). V podobném duchu byla 19. listopadu 1999 podepsána deklarace v Istanbulu. Aydin 68.

státu“.¹⁹² Kromě toho rozhodnutí těsně předcházela, jak upozorňuje Cornell, vzpoura v gruzínské Mingrelii – která nakrátko zastavila provoz ropovodu Baku-Supsa a snad měla západní společnosti přesvědčit o neúnosné míře podnikatelského rizika spojeného s realizací projektu BTC.¹⁹³

Spuštění tohoto ropovodu v roce 2005 je možno považovat za geopolitickou porážku Ruska – podobně jako Íránu – a vítězství západních mocností. Poslední dobou dochází rovněž k oslabování ruského vlivu ve vojenské/bezpečnostní oblasti. Též zde došlo po rozpadu SSSR k několika zvrátům: v září 1992 byl rozpuštěn *Zakavkazský vojenský okruh* a do následujícího probíhalo stahování ruských jednotek z této oblasti. V souvislosti se zmiňovaným obratem v ruské zahraniční politice od roku 1993 však záhy začalo docházet k jejich návratu jako mírotvorců SNS či jednotek pohraniční stráže.¹⁹⁴ Pouze Ázerbájdžán odolal tomuto obnovenému tlaku – na jeho území se dnes nachází formálně pouze jedna ruská radarová stanice a žádná vojenská zařízení dalších zemí – zatímco po Gračovově cestě do Gruzie a Arménie bylo v roce 1994 dohodnuto, že na jejich území bude umístěno celkem šest základen. Gruzie a Ázerbájdžán formálně vstoupily do CSTO (*Collective Security Treaty Organization*), avšak od roku 1998 je jejím členem pouze Arménie, která má kromě toho s Ruskem od roku 1997 podepsanou dvoustrannou bezpečnostní smlouvu¹⁹⁵ – bezpečnostní spolupráce mezi oběma zeměmi byla následně ještě rozšířena v roce 2003. Na istanbulském summitu NATO v roce 1999 Rusko souhlasilo s postupným uzavřením základen v Gruzii (Gudauta, Vaziati, Batumi a Akhalkalaki), po průtazích však byla dohoda o vyklizení posledních dvou do roku 2008 podepsána až 30. května 2005 – není bez zajímavosti, že pouze pět dní po slavnostním otevření ropovodu BTC. Nutno však podotknout, že Gudauta v Abcházii nadále zůstává pod vlajkou „mírové mise“ SNS a část jednotek a vojenského materiálu z Batumi a Akhalkalaki je patrně přepravována na základnu 127. divize v arménském Gyumri.¹⁹⁶ Proti sílícímu vlivu NATO/USA v Kaspické oblasti se Rusko pokouší

¹⁹² Aydin 64.

¹⁹³ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 55.

¹⁹⁴ *Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia*, 37.

¹⁹⁵ Tuto smlouvu bezprostředně následovala dohoda o 25letém pronájmu základny Gyumri ruskou armádou. Členství Arménie a Ázerbájdžánu nebylo bez problémů – v rámci ústupu ruskému tlaku obě země ke kolektivní bezpečnostní smlouvě roku 1993 přistoupily, ale tento krok nebyl ratifikován a po skončení pětiletého období platnosti v roce 1999 – CSTO vstoupila v platnost až 20. dubna 1994 – ani jedna ze zemí svou účast neprodloužila a obě se naopak mezitím staly členy uskupení GUAM, založenému k vyvážení vlivu Ruska v postsovětském prostoru. Srov. Roy Allison, „The Military and Political Security Landscape in Russia and the South,“ Eds. Rajan Menon et. al., *Russia, Caucasus and the Central Asia: The 21st Century Security Environment* (New York: East West Institute, 1999) 40.

¹⁹⁶ Samvel Martirosian a Alman Mir Ismail, „Armenia and Azerbaijan Differ over Russian Base Pull-Out,“ *Eurasianet.org*, 28. června 2005.

prosadit vlastní projekt spolupráce v bezpečnostních otázkách, KASFOR – prozatím však bez hmatatelného výsledku.¹⁹⁷

Lze uzavřít, že „ruské manévrování na Kavkaze je nejvýznamnějším destabilizujícím činitelem v této oblasti.“¹⁹⁸ Ve snaze zabránit šíření amerického/tureckého vlivu do Kaspické oblasti, udržet nově nezávislé země ve své sféře vlivu a zajistit si příjem z kaspického ropného bohatství Rusko účelově zasahuje v probíhajících etnopolitických konfliktech (Náhorním Karabachu, Abcházii a Jižní Osetii) a pokoušelo se ovlivňovat vnitřní politiku Ázerbájdžánu a Gruzie. Využívá rovněž složitého mezinárodního postavení Arménie – pro níž je Rusko jedinou velmocí, která dokáže zajišťovat její bezpečnost, ač za to Jerevan velmi draze platí – např. 80% arménského trhu s energií, nehledě na další strategická odvětví, je dnes v rukou Gazpromu a *Spojených elektrických systémů*, dvou společností pod kontrolou Kremlu.¹⁹⁹ Spojenectví s Íránem, rozvedené níže, je potom namířeno proti Turecku a USA a má sloužit rovněž k udržení Ázerbájdžánu na uzdě; není však bez trhlin – na počátku 21. století se rozpadla rusko-íránská fronta při jednání o demarkaci hranic v Kaspickém moři, Rusko se rovněž poslední dobou staví – patrně v důsledku narušeného zbrojního obchodu – odmítavěji k íránskému jadernému programu, což dobře ukazuje náhlá ruská ochota postoupit otázku k řešení Radě bezpečnosti OSN.²⁰⁰

5.2 USA: Orlí drápy

Jestliže se Rusko po rozpadu SSSR nakrátko stáhlo ze „Zakavkazska“ a zanechalo za sebou jisté mocenské vakuum, USA rozhodně nebyly připraveny ani ochotny využít této příhodné situace a až do roku 1994, v němž začala zásadní roli v americké zahraniční politice ve *Střední Eurasii* sehrávat kaspická ropa, byla jejich činnost velmi omezená – přestože přinejmenším verbálně podporovaly

¹⁹⁷ Steven Main, *The Bear, the Peacock, the Peacock, the Sturgeon and the Black, Black Oil* (London: Defence Academy, 2005) 15.

¹⁹⁸ Aydin 32.

¹⁹⁹ *Eurasia Daily Monitor* 2/227, Jamestown Foundation (7. prosince 2005).

²⁰⁰ Srov. *Eurasia Daily Monitor* 3/10, Jamestown Foundation (16. ledna 2006); *RFE/RL Newslines*, 18. ledna 2006. Podle deníku *Komercant* (14. ledna 2006) v době, kdy Rusko poprvé naznačilo reálnou možnost předat íránskou složku Radě bezpečnosti, selhala jednání o prodeji ruského raketového systému protivzdušné obrany – údajně schopného sestřelit i „neviditelné stroje“ – C-300 do Íránu. Kromě toho Rusko dozbrojuje též íránské námořní síly v Kaspickém moři. Main 10.

přechod nově nezávislých republik v postsovětském prostoru k demokracii, ve středu zájmu se nacházel spíše problém možného rozšíření jaderných zbraní.²⁰¹

Zájem americké zahraniční politiky o Jižní Kavkaz ve skutečnosti vzešel ze *soukromého* sektoru – od činnosti těžebních společností z USA v Kaspické oblasti. Ropné společnosti – jež do kaspické oblasti lákala mimo jiné možnost těžby na základě smlouvy o podílu na produkci, téměř neexistující např. v Perském zálivu²⁰² – usilovaly po uzavření „kontraktu století“²⁰³ o vznik stabilního prostředí pro těžbu a transport kaspické ropy (na ropě pocházejí odjinud než z Perského zálivu / zemí OPEC měla samozřejmě zájem též americká vláda samotná; až donedávna se v oblasti Perského zálivu nacházely *dvě* silné zneprátelené země) – a v tom se jejich zájem pozoruhodně shodoval se zájmem Haidara Alijeva využít USA k posílení a osamostatnění ázerbájdžánského režimu. Do rozhodovacího procesu americké vlády se promítala nejen měnící se mezinárodní situace – např. katastrofální selhání Ruska v Čečensku, jejímž důsledkem ztratily USA iluze o ruské akceschopnosti²⁰⁴ – ale též ropné ceny a dostupnost dodávek od zemí OPEC – nepříznivý vývoj v tomto ohledu v roce 2000 patrně přispěl například ke konečnému rozhodnutí, politickému i ekonomickému, zahájit stavbu ropovodu BTC.²⁰⁵

Podle Cornella a dalších však „kaspická ropa“ není *jediným* hybatelem americké zahraniční politiky na Jižním Kavkaze. Zrcadlí se v ní totiž rovněž snaha zapustit kořeny v nitru eurasijského kontinentu, středu pověstné Brzezinského „velké šachovnice“ – učinit z ní stabilní, demokratickou a spřátelenou zónu. Dalším důležitým prvkem americké zahraniční politiky ve Střední Eurasii je *zadržování* Íránu, které se na praktické rovině odrazilo především v přinucení Ázerbájdžánu vyloučit Írán z „kontraktu století“ či vytrvalém úsilí zabránit stavbě tranzitního produktovodu pro kaspickou ropu přes íránské území.²⁰⁶

²⁰¹ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 96.

²⁰² V Perském zálivu se sice nalézá daleko více ropy – podle odhadů nejméně desetkrát – avšak těžba její převážné části spočívá v rukou státních ropných společností místních států. Srov. John Roberts, „Energy Reserves, Pipeline Routes and the Legal Regime in the Caspian Sea,” Ed. Gennadij Chuffrin, *The Security of the Caspian Sea Region*, SIPRI (Oxford: Oxford University Press, 2001) 35.

²⁰³ Touto smlouvou vznikala *Ázerbájdžánská mezinárodní ropná společnost* (AIOC) s dominantním podílem amerických těžebních společností – Amoco, Unocal a Pennzoil (dohromady 43,8%). Kutelia 25.

²⁰⁴ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 103. Podle Litery a Wannera zároveň vedlo toto selhání k oslabení vlivu armády na formování ruské zahraniční politiky. Srov. Litera a Wanner 103.

²⁰⁵ Roberts 33.

²⁰⁶ Vyloučení íránských společností z AIOC v roce 1995 se mohlo stát pohnutkou údajné íránské účasti na pokusu o puč proti Alijevově režimu. Íránský podíl byl přerozdělen tak, že 3% v AIOC nově připadalo Turecku a 7% americké společnosti Exxon. Kutelia 25.

Počínaje rokem 1997 – není snad náhodou, že Brzezinského Velká šachovnice vyšla právě v tomto roce – potom USA začaly účinněji zasahovat do mírového procesu v Náhorním Karabachu – a v menší míře Abcházii – což se ukázalo zejména v dosažení trvalého postavení v trojici předsedů *Minské skupiny OBSE* a rostoucím tlaku na Arménii, aby souhlasila s urovnáním *krok za krokem*, resp. zahájila stahování z okupovaného území – nutno podotknout, že tento tlak následoval uzavření několika obchodních smluv mezi SOCAR a těžebními společnostmi z USA.²⁰⁷ Kromě zájmu o řešení konfliktů ve Střední Eurasii začaly USA podporovat rovněž spolupráci v bezpečnostní oblasti, např. prostřednictvím na základě *Euroatlantické rady NATO* a prostřednictvím společných vojenských cvičení v rámci *NATO Partnerství pro mír*. Změna politiky se projevila též v uzavření dvoustranných smluv s Ázerbájdžánem a Gruzii o spolupráci v bezpečnostní oblasti roku 1998. Změna mezinárodně-politické situace po 11. září 2001 americké pronikání do Střední Eurasie ještě posílila – zejména s americkou vojenskou přítomností ve Střední Asii a Gruzii.²⁰⁸ Jedním z největších dosavadních úspěchů americké zahraniční politiky na Jižním Kavkaze se potom stalo nedávné zprovoznění ropovodu BTC.

NATO je v současné době hlavním americkým nástrojem rozvoje bezpečnostní spolupráce na Jižním Kavkaze – neboť *všechny* nově nezávislé republiky svorně usilují o posílení vazeb na Severoatlantickou alianci.²⁰⁹ Nicméně tato americká činnost není bez problémů: konkrétní zapojení Arménie do západních bezpečnostních struktur zůstává značně problematické; jak navíc upozorňuje Cornell et al., NATO se na Kavkaze soustředí především na *nové* bezpečnostní hrozby – mezinárodní terorismus, šíření zbraní hromadného ničení, obchod se zbraněmi a narkotikami – a pomíjí *tradiční* vojenské hrozby;²¹⁰ a problémem je rovněž ázerbájdžánská *multivektorová* politika: v minulosti nadnesená možnost ustavení základů NATO – či přímo USA – v Ázerbájdžánu se zvláště po přijetí ústavního zákona (2004) zapovídajícího rozmístění cizích jednotek na území země (kromě ruské radiové stanice Gabala) – jeví značně nepravděpodobná, ač zhoršená bezpečnostní situace může v budoucnu Ilhama Alijeva přimět ke změně kurzu a jednoznačnějšímu přiklonění na stranu

²⁰⁷ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 104; Aydin 65.

²⁰⁸ Srov. Svante E. Cornell, "The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?" *Cambridge Review of International Affairs* 17/2, July 2004, 240-242. Colin Powell prohlásil před zahraniční komisí dolní komory amerického Kongresu v únoru 2002, že „Amerika bude mít ve Střední Asii trvající zájmy a přítomnost v takové míře, o níž jsme se doposud neodvažovali snít.“ Citováno podle Eds. Graham Herd a Jennifer Moroney, *Security Dynamics in the Former Soviet Bloc* (New York: Routledge, 2003)

²⁰⁹ V roce 2004 schválila Severoatlantická rada *Akční plány individuálního partnerství* (IPAP) Gruzie a Ázerbájdžánu s NATO, Arménie předložil projekt totožného plánu o rok později.

²¹⁰ *Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO* 21.

západních mocností. Prozatím však tato snaha o částečnou „skvělou izolaci“ působí např. též jako překážka americkému projektu *Caspian Guard* – bezpečnostní iniciativě pro Ázerbájdžán, Kazachstán, Gruzii a Turecko, která vznikla v roce 2003. Nutno přesto podotknout, že v Ázerbájdžánu se přesto nacházejí již dvě americké radarové stanice systému *Kavkaznet*, které umožňují USA monitorovat jak Kaspické moře, tak nemalou část íránského území. Formálně jsou však součástí ázerbájdžánského „systému zajištění hranic“.²¹¹

V souvislosti s konfliktem v Náhorním Karabachu je závěrem třeba dodat, že bezprostředně po 11. září byla na žádost ministra zahraničí Colina L. Powella Kongresem s konečnou platností a zcela zrušena sekce 907a zákona *Freedom Support Act* (1992). Tato sekce - prosazená arménskou komunitou v USA, které se rovněž dařilo v počátečních fázích konfliktu prosazovat ve sdělovacích prostředcích „arménskou“ verzi příběhu jeho vzniku a průběhu – označovala Ázerbájdžán za útočící stranu a zapovídala mu americkou rozvojovou pomoc²¹²; slovy Thomase Goltze tak USA až donedávna v Ázerbájdžánu *de facto* podporovaly „permanentní revoluci“, neboť americká finanční pomoc mohla putovat pouze do rukou často opozičně naladěných NGOs.²¹³ Ke změkčování zákona docházela v souvislosti s uzavíráním kontraktů a rozvojem vztahů s Ázerbájdžánem již před 11. zářím, po něm však zásadně vzrostla americká vojenská pomoc na podporu boje proti terorismu, jež v posledních letech dosahuje několika milionů USD ročně – není však bez zajímavosti, že americká vláda se rozhodla uvolňovat totožnou částku též pro Arménii, aby se vyhnula podezření, že v konfliktu o Náhorní Karabach otevřeně straní jednomu ze soupeřů.²¹⁴ Shrnutí a podtrženo: rovněž americká zahraniční politika na Jižním Kavkaze a vzhledem k Náhornímu Karabachu je artikulována na základě geoekonomické/geostrategické kalkulace, na rozdíl od Ruska se nicméně USA snaží – ve svém vlastním zájmu – o řešení místních konfliktů a rozšíření bezpečnostního režimu spolupráce.

²¹¹ Main 16-18.

²¹² Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 97. Arménská diaspora je početná a velmi aktivní. Kromě 4 100 000 Arménů v Ruské federaci jich přibližně 800 000 žije v USA, 400 000 ve Francii, 180 000 v Íránu a velmi činná je rovněž arménská obec 180 000 lidí v Libanonu. Gunter 23.

²¹³ Parafrázováno podle *ibid.*, 98. Pokud by se však této opozici podařilo uspět a režim svrhnout, pomoc by mohla získávat opět jen *opozice* k novému režimu.

²¹⁴ *Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia* 11.

5.3 Turecko a Írán: Menší ryby v rybníce

Turecko a Írán jsou regionálními mocnostmi Střední Eurasie. Ani jedna země však není dostatečně silná k samostatnému prosazování svého národního zájmu v této oblasti. Kromě toho se nacházejí ve stavu vzájemného soupeření a *zadržování* – a Írán je kromě čelí ještě *zadržování* ze strany USA – a proto je pro ně zásadní podpora velmocí – USA či Ruska – jejichž zájmům potom nevyhnutelně částečně slouží. Přesto si jejich politika na Jižním Kavkaze uchovává přinejmenším částečnou nezávislost a ani jednu ze zemí nelze na „geopolitické mapě“ této oblasti přehlížet.

Zdroj **tureckého** zájmu o Střední Eurasii po pádu SSSR nachází Cornell v zájmu USA, aby Turecko jako jejich spojenec vyvažoval Írán; snaže samotného Turecka s využitím znovu „objevené“ příbuznosti se zdejšími národy získat prestižnější mezinárodní postavení, zdroje energie a rozšířit trh pro své zboží; či panturkismu turecké pravice.²¹⁵ Turecko se prezentovalo metaforou „okna na Západ“ a pokoušelo se – za podpory zemí obávajících se nástupu radikálního islamismu – ve Střední Eurasii prosazovat svůj sekulární model vládnutí.²¹⁶ Přirozeně se přitom zaměřilo na spřízněné země s turkickou populací – na Jižním Kavkaze Ázerbájdžán. Vztahy s Arménií zůstávají především z historických důvodů – Turecko se stále brání označit události v letech 1915-1916 za genocidu páchanou na arménském národě, přestože pod tlakem EU k tomu možná bude v budoucno donuceno,²¹⁷ a Arménie není ochotna definitivně se vzdát možného územního nároku v anatské „Západní Arménii“ – velmi napjaté. Podpora Gruzie – její nezávislosti a územní celistvosti – se při pokračující izolaci Arménie jeví rovněž jako přirozená součást turecké zahraniční politiky, neboť Gruzie je jedinou skutečnou spojnicí s Ázerbájdžánem – ropovod BTC je příkladem *par excellence* této role Tbilisi.

Turecko ve značné míře působí ve Střední Eurasii jako prodloužená ruka USA, ač to neplatí bezvýhradně: jako jediná z velmocí například Turecko podporovalo Ázerbájdžán od samého počátku konfliktu o Náhorní Karabach – roku 1992 uzavřelo hranice s Arménií, přesunulo k nim načas svá

²¹⁵ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 62.

²¹⁶ Aydin 37.

²¹⁷ V Evropském parlamentu bylo odhlasováno, že uznání genocidy Tureckem je nezbytnou podmínkou vstupu země do EU. Genocidu uznal v roce 2000 rovněž francouzský Senát, v americké Sněmovně reprezentantů bylo téhož roku hlasování na poslední chvíli nátlakem Turecka – které hrozilo omezením provozu americké vojenské základny v Incirliku – a Ázerbájdžánu zrušeno. Kutelia 62.

vojska a odmítlo normalizovat vztahy, dokud válka neskončí²¹⁸ – a například v posledních letech prohlubuje spolupráci s Ruskem, jak dobře ukazuje nedávné uvedení plynovodu *Blue Stream* vedeného po dně Černého moře nebo jednání o dodávkách ruské elektřiny na rostoucí turecký trh. Vztahy s Ruskem jsou ostatně pro Turecko dlouhodobě velmi důležitou proměnnou v zahraniční politice: Kemalistické Turecko pojilo s Ruskem přátelství, jak bylo naznačeno v minulé kapitole, situace se však zásadně změnila po druhé světové válce sovětskou snahou zajistit si kontrolu nad Bosporem a Dardanelami a následně vstupem Turecka do NATO.²¹⁹ Po rozpadu SSSR se potom Turecko snažilo „ruského medvěda“ příliš nedráždit – z obchodních i bezpečnostních důvodů – a tato otažítost, zprvu podporovaná USA – se rovněž, ke zklamání Ázerbájdžánu, promítla do zdrženlivosti Turecka v konfliktu o Náhorní Karabach (vojenské řešení by rovněž snížilo šance Turecka na členství v Evropské unii, o něž už v této době usilovalo; a vojenské střetnutí s Arménií by snadno mohlo být vykládáno ve světle genocid z 19. a 20. století).²²⁰ Po roce 1992 Rusko nahlíželo na tureckou podporu Ázerbájdžánu s neskryvanou nelibostí²²¹ – k vrcholu napětí mezi Ruskem a Tureckem došlo ještě téhož roku poté, co v důsledku tureckého přesunu vojsk k arménské hranici pohrozil tehdejší velitel spojených ozbrojených sil SNS maršál Jevgenij Šapošnikov v případě turecké intervence *třetí světovou válkou*.²²²

Do roku 1992 přitom ve vztahu ke konfliktu v Náhorním Karabachu Turecko zachovávalo „neutralitu“ a pokoušelo se působit jako prostředník – což ztěžovala pohnutá arménsko-turecká minulost – a obracet k problému pozornost mezinárodních organizací, např. OBSE. Po Chodžali a úspěšném arménském postupu však veřejné mínění přimělo tureckou vládu k razantnějším krokům – např. uzavření arménské hranice. Kromě hrozby vojenskou intervencí však *de facto* žádnou další hmatatelnou pomoc Ázerbájdžánu neposkytla. Naopak, dokonce se několikrát pokoušela o vstřícné kroky směrem k Arménii – na čas otevřelo společnou hranici a v listopadu 1992 dokonce přistoupila

²¹⁸ Turecko rovněž hrozilo uplatněním zvláštního dodatku sovětsko-turecké smlouvy podepsané v Karsu (1921), podle níž je Turecko garantem bezpečnosti Nachičevanu. Souleimanov, cit.d.

²¹⁹ Kreml usiloval o revizi Konvence z Montreaux (1936) – ukládající odpovědnost za obranu černomořských úžin Turecku – tak, aby obrana byla nadále zajišťována společně se SSSR a válečná plavidla nečernomořských zemí nesměla úžinami proplouvat. Arménská a Gruzínská SSR dokonce současně vznesly územní nároky na Kars a Ardahan, a na postupimské konferenci (1945) Stalin požadoval vznik sovětské vojenské základny v Thrákii. S podporou USA – které se obávaly ztráty turecké suverenity v případě přistoupení na sovětské nároky a do oblasti dokonce vyslaly letadlovou loď *USS Franklin D. Roosevelt* s doprovodnou námořní eskadrou – se Turecku podařilo sovětskému tlaku ubránit. Srov. Vladimír Nálevka, *Světová politika ve 20. století I* (Praha: Aleš Skřivan, 2000) 209-210.

²²⁰ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 69-71.

²²¹ *Ibid.*, 70.

²²² Souleimanov, cit.d.

na dohodu o dodávkách elektřiny, což mělo působit jako záplata energetické krize, v níž se Arménie ocitla – na nátlak veřejného mínění, jež nahlíželo na tento krok jako „nůž do zad“ Ázerbájdžánu, však musela od smlouvy odstoupit.²²³ Ke zhoršení vztahů s Arménií došlo s pádem relativně liberálního režimu Levona Ter-Petrosiana (1998). Jedním z příznaků nové vnitropolitické situace v Arménii bylo mimo jiné povolení *Dašnakutiun*, zakázané režimem v roce 1994 – kromě uznání genocidy požadovala strana, mající silnou podporu v arménské komunitě v zahraničí, též uznání územních nároků na „Západní Arménii“ a Nachičevan. Přízeň Roberta Kočarjana projevovaná ARF není ostatně náhodná – *Dašnakutiun* je dlouhodobě dominantní politickou silou i v samotném Náhorním Karabachu.

Turecko nedovedlo v konkurenci velmocí, zejména Ruska, obstát jako rovnocenný partner. Brzy po jeho nástupu na geopolitické kolbiště ve Střední Eurasii se ukázalo, že nemá prostředky, aby uspokojilo jak bezpečnostní – v případě Ázerbájdžánu – tak finanční požadavky svých *příbuzných*. Dlouhodobě je s ním ve *Střední Eurasii* nicméně nutno počítat. Přestože jeho možnosti šíření politického vlivu jsou omezené, podporuje ekonomickou spolupráci či utužování vztahů prostřednictvím např. šíření médií a tato „měkká síla“ se slibuje v budoucnu zhodnotit. S pádem panturkického režimu Abülfeze Elčibeje – jenž ostatně natopil svou ideologickou neotesaností v mezinárodní politice značné škody – a nástupu Haidara Alijeva se sice muselo smířit s omezením svého vlivu v Ázerbájdžánu, avšak za cenu jeho dlouhodobé stabilizace. Původní obavy, že mocenská změna znamená obnovení ruské dominance, se ukázaly jako liché, a Turecko dnes dosahuje na Jižní Kavkaz nejen chapadlem BTC a plánovaného SCP (*South Caucasus Pipeline*), ale rovněž např. železničního a silničního koridoru Baku-Tbilisi-Akhalkalaki-Kars.

Podobně jako Turecko mohl **Írán** těžit z dlouhodobé politické a kulturní přítomnosti ve Střední Eurasii, ani on však nemá dostatečné prostředky ke hře na velmocenské „první housle“. Přes obratné manévrování – a spojenectví s Ruskem – musí rovněž nadále čelit *zadržování* USA. Přestože dnes rozvíjí vztahy jak s Ázerbájdžánem, tak s Arménií – např. v oblasti trhu s energií, což Rusko patrně „potrestalo“ zahrnutím Arménie do nové cenové politiky Gazpromu v roce 2006²²⁴ – jeho

²²³ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 76.

²²⁴ *Íránská státní plynárenská společnost* v současnosti staví plynovod o délce 160 km z Tabrízu na arménskou hranici, jenž by měl po uvedení do provozu na podzim 2006 dodávat do Arménie zemní plyn za cenu 85 USD / m³, což je sice více než starší cena

postoj k zemím Jižního Kavkazu a konkrétně ke konfliktu v Náhorním Karabachu nebyl v minulosti jednoznačný. Vztahy s Ázerbájdžánem, s nímž Írán pojí silná kulturní a náboženská spřízněnost, komplikuje především početná ázerbájdžánská populace jižně od Araxu – podle odhadů čítá až 20 milionů lidí, ve srovnání s pouze šestimilionovou Ázerbájdžánskou republikou – a strach ze zdejšího *iredentismu*, vycházející z historické zkušenosti let 1918 a 1945-1946, v nichž došlo k pokusům – ve druhém případě se zřetelnou sovětskou podporou²²⁵ – Ázerbájdžánce „sjednotit“ v jednom státě. Podle Cornella je však dnes míra nacionalismu mezi turkickou populací Íránu velmi nízká.²²⁶ Přesto se Írán obával silného a prosperujícího Ázerbájdžánu na své severní hranici – a rovněž přílivu uprchlíků z Náhorního Karabachu – po arménské ofenzívě v roce 1993 např. raději financoval založení táborů na ázerbájdžánském území.

Konfliktu v Náhorním Karabachu využíval proto především k nátlaku na Baku – zpočátku se mu snad zdál částečně nakloněn, neobratná rétorika Abülfeze Elčibeje však dokonala na první pohled těžko pochopitelný obrat k méně perspektivní a kulturně/nábožensky cizí Arménii.²²⁷ Na tomto „spojenectví“ se ostatně dobře odráží nenáboženská povaha konfliktu v Náhorním Karabachu nejen na místní, ale též mezinárodní úrovni. Podpora Arménii se však omezovala zejména na dodávky zemního plynu, elektřiny a spotřebního zboží – umožňovala tak Arménii přežívat turecko-ázerbájdžánskou blokádu – případně na tranzitní úlohu při dodávkách zbraní z Ruska – a pokud hrozilo převážení v poměru sil příliš na arménskou stranu, neváhal Írán zasáhnout za účelem obnovení rovnováhy – ať už se jednalo o Nachičevan v roce 1993 či zprostředkování příměří téhož roku.²²⁸

Zmíněné okolnosti – především využívání existence konfliktu v Náhorním Karabachu k vlastním zájmům; a rovněž dříve jednostranná podpora Arménie – řadí Írán do jednoho tábora s Ruskem. Podobně jako Rusko a ve spolupráci s ním přispívá – za účelem *zadržování* Ázerbájdžánu a vlivu Turecka a USA – k destabilizaci Jižního Kavkazu. Přesto by jasné dichotomické rozdělení – především vzhledem ke změně situace ohledně právního statutu Kaspického moře a částečného sbližování s Ázerbájdžánem v rámci jeho „multivektorové“ politiky – bylo v tomto ohledu značně

Gazpromu (56 USD), avšak méně než nová cena platná k 1. dubnu 2006 – 110 USD. [Eurasia Daily Monitor](#) 3/14, Jamestown Foundation (20. ledna 2006).

²²⁵ K mezinárodnímu kontextu íránské krize srov. Nálevka 194-197.

²²⁶ Cornell, [The Nagorno-Karabakh Conflict](#) 85.

²²⁷ Elčibej například otevřeně hovořil o brzkém „sjednocení“ Ázerbájdžánu. Cornell, [The Nagorno-Karabakh Conflict](#) 87.

²²⁸ Cornell, [The Nagorno-Karabakh Conflict](#) 91.

zjednodušující. Napětí ve vztazích s USA a Západní Evropou – nedávno odražené ve „sporu o karikatury“ – však nadále brání íránské zahraniční politice sehrávat pozitivnější úlohu při zavádění režimu bezpečnosti a spolupráce nejen na Jižním Kavkaze, ale v celé Střední Eurasii.

5.4 Evropská unie: Dobří sousedé za plotem

Přesto, že Jižní Kavkaz je považován za součást evropského kontinentu a pro Evropskou unii představuje oblast značného strategického významu – zvláště v podmínkách *de facto* závislosti na dodávkách energie z Ruska²²⁹ a nedávno zřetelně naznačenému odhodlání na straně Kremlu svého monopolního postavení v budoucnu užívat k prosazování vlastních zájmů – se evropská zahraniční politika k této oblasti – ponechme stranou obecné problémy spojené s její artikulací – staví značně odtažitě. EU dlouho váhala, než konečně zařadila nově nezávislé země do projektu *Nového sousedství*, avšak podobně jako v případě před více než desetiletím zahájených projektů TRACECA (*Transport Corridor Europe-Caucasus-Central Asia*) a INOGATE (*International Oil and Gas Transport*) se tato skutečnost prozatím neodrazila v praktické politice.²³⁰ Zatímco na Balkáně EU zvolna přijímá odpovědnost za řešení tamních konfliktů, pro Kavkaz žádná evropská bezpečnostní iniciativa neexistuje. Lze se jen dohadovat, zda za touto těžko ospravedlnitelnou nečinností stojí nedocenení významu této oblasti pro širší evropskou bezpečnost, či neschopnost přijmout zřetelnou politickou iniciativu, zvláště ve světle Rusku nakloněných postojů některých státníků zastupujících významné země EU.²³¹

²²⁹ Gazprom v roce 2005 dodával 22% zemního plynu pro spotřebu ve Francii, téměř 40% ve Spolkové republice Německo, 60% v Turecku, 79% v České republice a 100% na Slovensku. Nedávné události na Ukrajině jsou pouze více viditelným výsledkem úsilí tohoto ruského státního monopolu získat rovněž kontrolu nad vnitřními distribučními sítěmi na evropském kontinentě. Uvedené údaje se zakládají na připravované publikaci *Silk Road Studies Program Economic and Energetic Security of Europe and Central Eurasia: The Match of Strategic Interests*.

²³⁰ Srov. např. Tracey German, *Untangling the Karakabkh Knot* (London: Defence Academy, 2005) 5.

²³¹ Za evropskou iniciativu vzhledem ke Kavkazu, avšak znovu pouze na teoretické úrovni, je možno považovat rovněž *Stability Pact for the Caucasus*, studii zpracovanou *Centre for European Policy Studies* v roce 2000. Publikace hovoří o řešení místních etnických konfliktů, regionální integraci – v dlouhodobém výhledu poté integraci do EU – a nutnosti založit na Jižním Kavkaze „režim spolupráce“. Kutelia 38.

5.5 Právní status Kaspického moře

Historii právního sporu o status Kaspického moře je možno v krátkosti shrnout následovně:²³² Od rozpadu SSSR a vzniku nových zemí v oblasti Kaspické pánve mezi nimi existoval rozpor ohledně definice statutu Kaspického moře a *ipso facto* jeho rozdělení do státních sektorů – ve středu těchto úvah samozřejmě stálo rozdělení ropného bohatství. Rusko s Íránem, podporováno Turkmenistánem, usilovalo o vymezení Kaspického moře jako *vnitrozemního jezera*, na nějž se nevztahuje mezinárodní právo moří a o jehož zdroje se všechny pobřežní země rozdělí rovným dílem, vyjma prostoru 20 námořních mil pobřežních vod a dalších 20 námořních mil výhradních ekonomických práv příslušného pobřežního státu. V roce 1996 však Rusko navrhlo ekonomickou zónu rozšířit na 45 mil a přiznat ostatním zemím správu nad těmi poli, kde se již začalo těžit. Aniž došlo k dohodě o právním statutu Kaspického moře, vyhlásilo ruské ministerstvo energetiky v roce 1997 výběrové řízení na projekt těžby v severním sektoru, což bylo chápáno jako *de facto* přistoupení na princip sektorového dělení. Následujícího roku podepsalo Rusko s Kazachstánem smlouvu o hranici sektorů založené na prodloužené mediánové linii pozemní hranice.²³³

Rusko se tak přiblížilo tradiční pozici Ázerbájdžánu a Kazachstánu, jež usilovalo o vymezení Kaspického moře jako *jezera s hranicemi* – národními sektory, jejichž hranice by určila prodloužená mediánová linie – či *otevřeného moře* s dvousetmílovou výhradní ekonomickou zónou. Ke konceptu mediánové linie se později připojil též Turkmenistán, poté co se mu nepodařilo získat ruskou podporu při sporu s Ázerbájdžánem o ropná pole Azeri a Širag (1997). Není bez zajímavosti, že ministr zahraničí Turkmenistánu v té době hrozil, že jeho země požádá Rusko, aby zablokovalo dovoz těžebních zařízení po *volžsko-donské* soustavě kanálů²³⁴ – nutnost přepravovat tato zařízení přes ruské území dává Kremlu potenciálně do rukou další nástroj k uskutečňování mocenské politiky. Rusko uzavřelo v lednu 2001 s Ázerbájdžánem dohodu o rozdělení národních sektorů a obdobná dohoda byla podepsána v listopadu téhož roku na vrcholné schůzce SNS mezi Ázerbájdžánem a Kazachstánem. Též Turkmenistán při této příležitosti přislíbil, že o této otázce začne jednat – což vedlo k izolovanému postavení Íránu, jenž vzápětí vyprovokoval námořní incident v oblasti *Araz-*

²³² Srov. zejména Aydin 48-54.

²³³ Jak upozorňuje Aydin (op.cit., 52), dohoda rozdělovala pouze mořské dno a ponechávala povrch Kaspického moře ve sdíleném vlastnictví. Rusko tak mohlo *de facto* bránit např. položení produktovodu z Kazachstánu do Baku.

²³⁴ Bohuslav Litera et al., *Ruské ropovody a Střední Evropa* (Praha: Eurolex Bohemia, 2003) 72.

Šarg-Alov.²³⁵ Spor dnes trvá v zásadě pouze v jižní části Kaspického moře s Íránem jako hlavní stranou usilující o změnu současného statu quo.

Není příliš překvapivé, že odlišné právní definice znamenají zásadní rozdíly v přisouzení surovinového bohatství pobřežním státům – zatímco podle konceptu *jezera s hranicemi* či *otevřeného moře* se nejvíce obohatí Kazachstán a Ázerbájdžán, při dříve Ruskem navrhovaném ekonomickém pásmu 45 mil by většina dnes ázerbájdžánské ropy – která se z 80% nachází na otevřeném moři – přešla do společného vlastnictví.²³⁶ Na straně Ruska – přinejmenším ruského ministerstva zahraničí – však dlouho důležitou roli nesehrávala jen snaha ukousnout co nejvíce z ropného koláče, ale rovněž účinně *zamezit* rozsáhlé těžbě kaspického surovinového bohatství. Tuto snahu motivovala především geopolitická úvaha, že tato těžba a ztráta monopolního transportního postavení nutně povedou k silicímu vlivu západních mocností a posílení místních států (Gruzie, Ázerbájdžánu). Kromě kontroverzní role v etnopolitických konfliktech na Kavkaze a zasahování do vnitřních věcí těchto zemí byla tak právní bitva o status Kaspického moře po dlouhou dobu dalším nástrojem, jenž měl tomuto pro Rusko nepříznivému vývoji zabránit.

5.6 Geoekonomika produktovodů

Je tomu již více než století, co se v Baku těžila ½ světové ropy. Současné potvrzené zásoby kaspické ropy dosahují hodnoty 30 miliard barelů, což je pouze přibližně 5% celosvětových ropných zásob – jedno „Severní moře“. Význam Kaspické pánve ve srovnání např. s oblastí Perského zálivu, kde se nachází asi 65% ověřených zásob, jejichž doprava na světové trhy je navrch toho několikrát levnější, se proto na první pohled jeví jako zanedbatelný.²³⁷ Pro západní země je však z geoekonomického hlediska velmi cenná zejména skutečnost, že kaspická ropa snižuje teritoriální závislost na ropě z Perského zálivu a politickou závislost na uskupení OPEC – diversifikovaná

²³⁵ 23. července 2001 konfrontovala íránská bitevní loď prospektorské plavidlo společnosti *British Petroleum*, jenž provádělo výzkum v ázerbájdžánských teritoriálních vodách – podle Íránu se však jednalo o jeho teritoriální vody, které byly narušeny. Bitevní loď a letadlo poté „doprovodily“ prospektorské plavidlo za Íránem „stanovenou“ mezinárodní hranici, což vedlo k protestům Ázerbájdžánu, že Írán nepovolně vstoupil jak do ázerbájdžánských vod, tak vzdušného prostoru. Main 10; Eds. Starr a Cornell 32.

²³⁶ Aydin 54.

²³⁷ Svante E. Cornell, „The Caucasian Conundrum and the Geopolitics of Conflict,“ *Marco Polo Magazine* 4/5 (2000); Eds. Starr a Cornell 44.

nabídka je důležitou proměnnou posilování energetické bezpečnosti. Ani pro Rusko a Írán není kaspické surovinové bohatství – byť se dnes hlavní těžební centra obou zemí nalézají jinde – do budoucna bez významu.

Problém transportu ropy a zemního plynu z Kaspické pánve - mající nesnadný přístup na otevřená moře - na světové trhy stojí v centru geoeconomických úvah od samotného pádu SSSR. Zatímco Rusko usilovalo o zachování transportního monopolu přes své území – zejména prostřednictvím existujícího ropovodu Baku-Novorossijsk – USA hájily *strategii více produktovodů* a Írán o vedení *hlavního transportního potrubí* přes své území do Perského zálivu.²³⁸ Před zkoumáním dopadu soupeření těchto koncepcí na mezinárodní politiku Jižního Kavkazu obecně a průběh konfliktu v Náhorním Karabachu konkrétně bude užitečné krátce představit současnou podobu transportní sítě.

Transportní síť pro přepravu ropy a zemního plynu z Kaspické pánve do eurasijského *rimlandu* je značně spleť. Existující a plánované hlavní produktovody lze rozdělit na starší infrastrukturu ruskou, resp. dědictví SSSR – Baku-Novorossijsk (kapacita 180 000 barelů/den, bpd)²³⁹ a ropovod z kazachstánského Atyrau do Samary (kapacita 280 000 bpd); a nové ropovody se západní či čínskou účastí: Baku-Supsa (Gruzie, kapacita 115 000 bpd), BTC (kapacita 1 000 000 bpd) – jehož trasu má do tureckého Erzurum sledovat též plánovaný plynovod SCP (*South Caucasus Pipeline*) – CPC (*Caspian Pipeline Consortium*, 560 000 bpd) z Tengizu do Novorossijsku – jediný ropovod na ruském území se zahraniční účastí (v čele konsorcia stojí americká společnost ChevronTexaco) – a konečně v prosinci 2005 zprovozněný ropovod Atasu (Kazachstán)–Alašankou (Sinfang, Čína) s kapacitou 200 000 bpd.

Ve vzduchu prozatím zůstává stavba produktovodů na dně Kaspického moře – zejména plynovodu TCP (*Trans-Caspian Pipeline*), jímž by zemní plyn z Turkmenistánu mohl prostřednictvím SCP putovat na světové trhy a země by se tak vyvázala z nevýhodného ruského transportního monopolu – projekt TAP (*Trans-Afghan Pipeline*), jenž mohl znamenat jiné řešení tohoto problému, je

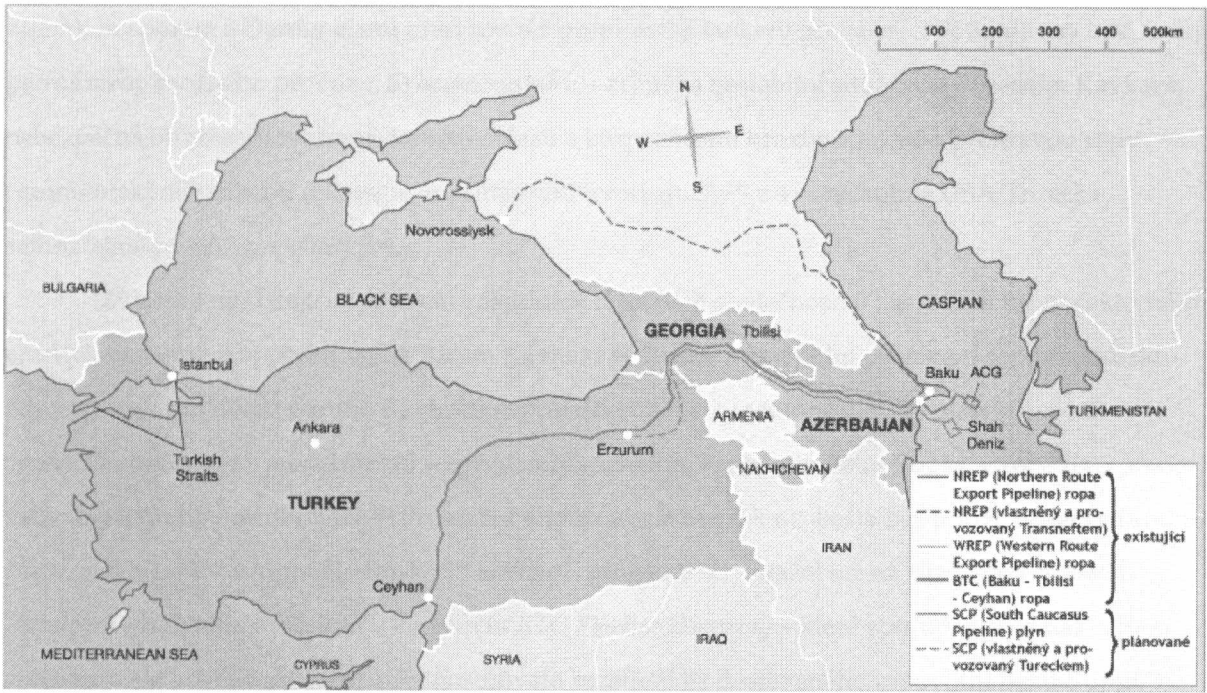
²³⁸ K americké strategii více produktovodů srov. *Americkou národní bezpečnostní strategii do nového století* (1998): „Kaspická pánve se zásobami ropy dosahujícími až 160 miliard barelů slibuje sehrávat stále významnější roli v pokrývání rostoucí světové poptávky v následujících desetiletích... [USA] si stanovují jako prioritu spolupracovat se zeměmi v oblasti za účelem vybudování systému několika produktovodů, které zajistí přístup k této ropě...” Citováno podle Kutelia 26.

²³⁹ Vzhledem k nestabilitě na Severním Kavkaze byl v posledním desetiletí tento ropovod několikrát odstaven a od roku 2000 je v provozu na upravené trase – vyhýbající se čečenskému Groznému.

dnes vzhledem k bezpečnostním rizikům, nedostatečné infrastruktuře a ztrátě zájmu na straně americké společnosti Unocal bez zahraničního investora smeten ze stolu – či podmořského ropovodu z nalezišť v Kazachstánu do Baku, kde by se napojil na BTC. Přeprava kazachstánské ropy prostřednictvím BTC se v budoucnu zdá velmi pravděpodobná – zvláště z obrovského pole Kašagan, kde se prozatím netěží – neboť ázerbájdžánská pole Azeri, Širag a Gunešli nebudou pravděpodobně ropovod zásobovat dlouhodobě a další velké ázerbájdžánské naleziště *Araz-Šarg-Alov* zůstává předmětem sporu s Íránem.

Součástí širší sítě produktovodů je též ropovod Oděsa-Brody, postavený za účelem transportu kaspické ropy – např. z Kašaganu prostřednictvím ropovodu Baku-Supsa a potom na tankerech přes Černé moře – do Střední Evropy (původně se předpokládalo jeho protažení až do polského Gdaňsku). Prozatím však schází ropa, která by takto mohla být přepravována, a ropovod tak prozatím funguje v opačném směru. Dalšími součástmi této sítě se mohou stát plánované balkánské ropovody, jejichž výhodou svorně je, že jimi protékající ropa putující do Západní Evropy nebude muset na tankerech proplouvat Bosporem a Dardanelami. V prosinci 2005 byl potom uveden do plného provozu již dříve zmiňovaný plynovod z Ruska do Turecka *Blue Stream* na dně Černého moře.

Následující mapa zachycuje pouze několik těchto transportních kanálů, účelu této práce však vyhovuje, neboť se zaměřuje na jihokavkazskou transportní síť – přesto by pro úplnost bylo třeba doplnit síť drobných produktovodů převážně vedoucích z Ruska jako dědictví sovětské infrastruktury. Sabotáže právě na těchto produktovodů na Severním Kavkaze – totožnost pachatelů zůstává předmětem spekulací – přivedla v lednu 2006 Gruzii na práh energetické krize.

Zdroj: British Petroleum, úpravu provedl Martin Schlemmer

Ropa se rovněž stále přepravuje po železnici, např. na trati Baku-Batumi – nejstarší ropné přepravní trase na Kavkaze (1883), na níž později vznikl též první ropovod²⁴⁰ – a ExxonMobil tímto způsobem též transportuje kazachstánskou ropu přes Gruzii. Dohromady se z Kaspické pánve po železnici přepravuje až 240 000 bpd, což je např. několikrát více než reálná kapacita ropovodu Baku-Novorossiysk. Kazachstánská ropa opouští místo své těžby rovněž po *volžsko-donských* kanálech.²⁴¹

Po rozpadu SSSR usilovalo Rusko – v rámci úsilí o zachování svého monopolního postavení – o zachování – při případném rozšíření – ropovodu Baku-Novorossiysk jako *hlavního transportního potrubí*. Proti tomu však hovořilo mnoho zájmů: 1) *ekonomických* – zejména vysoké přepravní sazby a nízká kvalita ropy, která jej opouští; 2) *kapacitních* – ropovod by musel být značně rozšířen, aby při rostoucí těžbě odpovídal zvýšeným přepravním nárokům (nutno připomenout, že právě na růstu kaspické ropné produkce Rusko – nebo alespoň ruské ministerstvo zahraničí – nemělo příliš velký

²⁴⁰ Zde je patrný historický význam adžárského přístavu Batumi jako „brány“ Kavkazu – např. na sklonku první světové války se přepravní koridor Baku-Batumi stal předmětem prosazování německých – smlouvou s Gruzii – i tureckých zájmů naznačených v minulé kapitole.

²⁴¹ Roberts 44.

zájem), Bosporem a Dardanelami dnes rovněž proplouvají tankery převážející již 3 miliony bpd, což je patrně strop možného provozu; 3) *bezpečnostních* – zejména nestabilní situace na Severním Kavkaze, nebezpečná blízkost Novorossijsku této oblasti a bezpečnostní hrozby spojené s přepravou ropy černomořskými úžinami (ekologie, mezinárodní terorismus);²⁴² a 4) a na straně USA/Turecka samozřejmě rovněž *geopolitických*.

Zvláště s narůstajícím zájmem západních těžebních společností o kaspickou ropu a aktivnější americkou zahraniční politikou na Jižním Kavkaze se Rusku monopolní postavení ropovodu Baku-Novorossijsk pro oblast Jižního Kavkazu nepodařilo uhájít a postupně naopak slavila úspěch americká *strategie více produktovodů* – zprvu zprovozněním ropovodu Baku-Supsa, v roce 2005 potom velkokapacitního potrubí BTC.²⁴³ Prosazení této strategie se však neobešlo bez potíží: Nejenže proti ní často nevybíravě vystupovalo Rusko,²⁴⁴ ale např. projekt BTC narážel též na zdrženlivost *British Petroleum* – hlavního investora v konsorciu *BTC Pipeline Company* – které zpočátku před nákladnou stavbou zcela nového potrubí upřednostňovalo rozšíření již dostavěného ropovodu Baku-Supsa.²⁴⁵ Bylo rovněž oprávněně poukázáno na to, že *strategie více produktovodů* upřednostňuje bezpečnostní dimenzi před úsporou nákladů – neboť cena za přepravu by v případě jediného velkokapacitního potrubí byla nižší.²⁴⁶ Tento důraz se však dlouhodobě zdá ospravedlnitelný jak z politického, tak z ekonomického hlediska, neboť nejen zvyšuje energetickou bezpečnost diversifikací dodávek, ale snižuje rovněž rizika ztrát vzniknuvších ze selhání transportní sítě. „Nejsme dobročinná organizace,“ prohlásil prezident BP Amoco David Woodward před uvedením ropovodu do provozu.²⁴⁷ Lze dokonce předpokládat, že ekonomické hledisko sehrávalo při rozhodování o realizaci projektu klíčovou roli – nakonec dlouhé zdržení jeho uvedení do provozu zavinila obava z nedostatku protékající ropy, ceny za její přepravu a neúnosného podnikatelského rizika.²⁴⁸ Dnes se zdá, že 1 000 000 bpd z BTC, přestože se jedná pouze o 1,3% světové denní produkce – ačkoliv v letech 2005/2006 to bude představovat 25% všech nových dodávek – může mít velmi stabilizující účinek na

²⁴² Podobné riziko je spojeno s přepravou ropy z Perského zálivu Hormuzskou úžinou, již denně na tankerech proplouvá 17 milionů barelů.
²⁴³ BP v roce 2004 zveřejnilo zajímavý návrh, podle něž by mohl ropovod Baku-Novorossijsk v budoucnu sloužit k přepravě západosibiřské ropy do Baku – tj. v opačném směru – odkud by dále pokračovala ropovodem BTC. Eds. Starr a Cornell 78.
²⁴⁴ Srov. podkapitola [5.1].
²⁴⁵ Z gruzínského přístavu putuje ropa v současné době tankery černomořskými úžinami, v budoucnu se na evropské trhy bude snad moci dostávat i prostřednictvím ropovodu Oděsa-Brody(-Gdaňsk).
²⁴⁶ Ed. Yelena Kalyuzhnova, *Energy in the Caspian Sea Region: Present and Future* (New York: Palgrave, 2001) 113.
²⁴⁷ Citováno podle Lutz Kleveman, *The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia* (New York: Grove Press, 2003) 66.
²⁴⁸ Eds. Starr a Cornell, 9.

rozkolísanou cenu ropy, již může dále nepříznivě ovlivnit např. mezinárodní krize ohledně íránského nukleárního programu.²⁴⁹

Zprovoznění velkokapacitního ropovodu BTC ovlivnilo konflikt v Náhorním Karabachu v několika ohledech: z hlediska Ázerbájdžánu byla omezena možnost ruského nátlaku – na druhou stranu lze však předpokládat, že USA se budou proti jakémukoliv násilnému pokusu o revizi na ázerbájdžánské straně rovněž stavět záporně, neboť destabilizace Jižního Kavkazu rozhodně není v jejich zájmu; zemi se rázem otevřel kohoutek finančních prostředků, z nichž část otevřeně užívá k *závodu ve zbrojení* s Arménií;²⁵⁰ významná je též sama poloha ropovodu BTC, podobně jako budoucího potrubí SCP – sledují totiž železniční spojení Baku-Tbilisi a v Jevlachu, dopravním uzlu zmíněném v minulé kapitole, se frontové linii mezi jednotkami Ázerbájdžánu a RNK/Arménie přibližují na pouhých třicet kilometrů. Nutno však předpokládat, že arménský útok proti ropovodu – ať už by následoval po ázerbájdžánské ofenzivě či nikoliv – by nepochybně rovněž vyvolal zamítavou reakci USA. Na jedné straně tak BTC přispívá k *závodu ve zbrojení* mezi Arménií a Ázerbájdžánem, na druhé straně však bude posílení geoeconomického zájmu na straně USA po spuštění tohoto ropovodu patrně sehrávat vzhledem k Náhornímu Karabachu rovněž výraznou úlohu stabilizační.

Závěrem kapitoly je možno konstatovat, že geopolitika sehrává klíčovou roli v přístupech mocností ke konfliktu v Náhorním Karabachu. Rusko si je vědomo, že úspěšné řešení etnopolitických konfliktů na Kavkaze a prohloubení místního bezpečnostního režimu by usnadnilo pronikání západních mocností, jemuž není v současnosti schopno čelit. Podobné povahy jsou íránské obavy a odtud pramenící snaha o *zadržování* Ázerbájdžánu. USA a Turecko usilují o stabilitu na Jižním Kavkaze, jejich motivace se však rovněž nezakládají primárně na hodnotě tohoto stavu *per se*, ale rovněž na ekonomickém zisku, jenž by tento stav přinesl, *zadržování* Ruska a Íránu, šíření vlastního vlivu do eurasijského *heartlandu* a prevenci nových bezpečnostních hrozeb ve Střední Eurasii. Geoeconomické ani bezpečnostní naopak patrně nesehrávají úlohu v politice EU, což přispívá k zdrženlivosti, která se v budoucnosti s velkou pravděpodobností ukáže jako krátkozraká.

²⁴⁹ Ibid. 39-48; Ondřej Ditrych, „Ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan a nová kavkazská geopolitika.“

²⁵⁰ Mezi ázerbájdžánskou populací – zvláště na venkově a mezi uprchlíky – je dlouhodobě zakořeněna víra, že příjmy z ropy „umožní“ navrácení Náhorního Karabachu a přiléhajících okresů do rukou Ázerbájdžánu. Srov. průzkum *International Alert*, provedený v letech 2003-2004 a citovaný v Phil Champain, „The Cost of Stalemate,“ *Accord* 17/2005.

6. Konflikt a jeho řešení

Minulé dvě kapitoly byly věnovány průběhu konfliktu v Náhorním Karabachu, podobně jako přímému a nepřímému vlivu, jenž na konflikt a celkovou bezpečnostní situaci na Jižním Kavkaze mělo soupeření mocností na této geopolitické šachovnici. Následující kapitola se naproti tomu zaměří na to, jak se proměnlivé geopolitické uspořádání promítalo a promítá do jednání o řešení konfliktu – jak ovlivnilo a ovlivňuje motivace jednání jeho účastníků. Nejprve bude pozornost věnována hlavním tématům jednání, jejichž převážná část se odehrála za prostředkování KBSE/OBSE, následně potom jejich historii a nakonec několika problémům, které stojí v cestě jejich zdárnému zakončení.

Hlavními otázkami při jednáních jsou od jejich počátku: 1) *konečný právní status území* – rozdíl mezi tzv. vertikálním/horizontálním řešením svrchovanosti ve vztahu Náhorního Karabachu k Ázerbájdžánu, v němž se střetává mezinárodní norma územní nedělitelnosti s právem na národní sebeurčení;²⁵¹ 2) *budoucí postavení přiléhajících okresů* – zvláště Lačinu a Kelbadžáru, které představují pozemní spojnice s Arménií a před válkou měla drtivou turkofonní většinu; 3) *návrat IDPs do Náhorního Karabachu a okolních okresů a zajištění jejich bezpečnosti*; 4) *mezinárodní záruky* – např. rozmístění mezinárodních jednotek,²⁵² formální usnesení; a 5) *forma dosažení konečného urovnání* – postupné zavádění „krok za krokem“ či jednorázové „balíkové“ řešení.²⁵³

Jednací pozice Ázerbájdžánu a Arménie nedávno shrnuli jejich ministři zahraničí, Elmar Mammadyarov a Vartan Oskanian.²⁵⁴ Podle prvního je „strategie ázerbájdžánské vlády namířena k osvobození všech okupovaných území, návratu násilím vyhnaných lidí do jejich domovů a nastolení

²⁵¹ Barša a Strmiska upozorňují, že právo na národní sebeurčení vzniklo jako součást versailleského systému v evropském kontextu. Střet s normou územní celistvosti „je výrazem skutečnosti, že toto [mezinárodní] společenství povstalo ze setkání vestfálského systému s ideologií přirozených lidských práv“ (39-40).

²⁵² Za účelem přípravy mírotvorné operace vznikla již v prosinci 1994 ve Vídni *Plánovací skupina* OBSE.

²⁵³ OBSE nacházela v obou postupech jisté svébytné klady: zatímco v případě „balíkového řešení“ by na stole leželo takové množství otázek, že by bylo snadnější dosahovat „handlů“ – ačkoliv např. konečné postavení Náhorního Karabachu má pro obě strany takovou cenu, že ústupky by bylo jen stěží možno nějak „vyvážit“ – postup „krok za krokem“ zase zavádí zprvu CBMs (*důvěrotvorná opatření*), která mohou následně ulehčit dohodu o klíčových otázkách. Srov. Volker Jacoby, „The Role of the OSCE: The Limits of International Mediation Efforts,“ *Accord* 17/2005, <<http://www.c-r.org/accord/nk/accord17/08.shtml>>.

²⁵⁴ Není bez zajímavosti, že oběma mužům se dostalo vzdělání na prestižních univerzitách v USA. Oskanian vystudoval Fletcher School of Diplomaty (Tufts University) a Harvard, zatímco Mammadyarov získal – kromě titulu z Diplomatické akademie SSSR – doktorát na Brown University.

trvajícího míru a stability...“ přičemž „v otázce územní celistvosti nelze činit ústupků“ a přestože země upřednostňuje mírové řešení, „za předpokladu svévolné činnosti vedoucí k další konsolidaci současného stavu okupace je připravena sáhnout ke všem dostupným legitimním prostředkům k obnovení [této územní celistvosti].“ Pro druhého je klíčovou normou právo na národní sebeurčení. Ázerbájdžán kromě toho nemá na území Náhorního Karabachu právní/morální nárok, neboť „se od něj, v souladu s tehdy platnými zákony, odtrhlo; zadruhé, sporné území nikdy nespadlo pod svrchovanost nezávislého státu Ázerbájdžán; zatřetí, Ázerbájdžán tím, že se dopustil násilí na lidech, jež považoval za své občany, ztratil morální právo jim vládnout; konečně, politickou realitou *de facto* Náhorního Karabachu je prokázaná možnost konat volby, spravovat zemi, chránit své hranice a provádět zahraniční politiku.“²⁵⁵ Právo na sebeurčení v případě Náhorního Karabachu by tak měla podpořit funkčnost RNK jako *fait accompli* splňující kritéria nezávislé státnosti zakotvené v *Konvenci z Montevidea* (1933) a deklarovaná demokratičnost tamního režimu.²⁵⁶

Pozornost mezinárodního společenství se k Náhornímu Karabachu obrátila až po událostech v Chodžali (1992).²⁵⁷ Príměří dojednaná některou z mocností – např. Íránem nebo Ruskem – však až do roku 1994 nikdy nevydržela příliš dlouho. OSN přenesla zastřešení mírového procesu na tehdejší KBSE – a rezoluce RB OSN z roku 1993 např. ani neoznačují útočící stranu – nadále se však věnuje například řešení konfliktu v Abcházii. Cornell naznačuje, že za růzností přístupu se mohla skrývat velmi *geopolitická* úvaha západních velmocí – snaha zamezit ke vstupu do mírového procesu Íránu,

²⁵⁵ Elmar Mammadyarov, „Towards Peace in the Nagorny Karabakh region of Azerbaijan through Re-Integration and Cooperation“; Vartan Oskanian, „Old States and New: Shifting Paradigms and the Complex Road to Peace in Nagorny Karabakh,“ obojí v *Accord* 17/2005. Samotné názvy článků jsou rovněž příznačné. Oskanianova tvrzení plně odpovídají tomu, co prohlásil 29. března 2005 na mimořádné schůzi arménského parlamentu věnované Náhornímu Karabachu. Za „platnými zákony“ se skrývá především *Zákon o postupu řešení problémů při vystupování svazové republiky ze SSSR*, podle jehož čl. 3 mají autonomní republiky a další „autonomní uskupení“ právo v tomto případě rozhodnout referendem o svém dalším osudu. Podle Ázerbájdžánu se na Náhorní Karabach tento zákon nevztahoval, resp. nebyl dodržen předepsaný postup uskutečnění referenda. Baku rovněž tvrdí, že práva na sebeurčení se nelze podle konsensu mezinárodního společenství domáhat násilím a Arménie porušuje čl. 2 Charty OSN o nezasahování do vnitřních záležitostí národních států. Odvolává se rovněž na ústavu Sovětského svazu (1977), podle níž území svazové republiky nemohlo být změněno bez jejího souhlasu. Srov. *Nagorno Karabakh: A Plan for Peace* (Brussels: International Crisis Group, 2005) 4-5. Oskanianovo tvrzení, že Náhorní Karabach nebyl součástí nezávislého Ázerbájdžánu – ani v letech 1918-1920 – je rovněž sporné.

²⁵⁶ „Demokratičnost“ zřízení je nicméně v případě RNK – jak bylo naznačeno ve čtvrté kapitole této práce – značně problematická.

²⁵⁷ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 109. Do rozpadu SSSR neměly ostatní země žádnou zákonnou možnost, jak do konfliktu zasáhnout – snad s výjimkou Turecka na základě rusko-turecké smlouvy z roku 1921. Nachičevan, na jehož bezpečnost mělo Turecko podle smlouvy dohlížet, však v té době nebyl bezprostředně ohrožen.

jenž je členem OSN, avšak přirozeně nikoliv KBSE/OBSE.²⁵⁸ Rusko mělo potom podle Ismailzadeho zájem přenést odpovědnost za mírová jednání na KBSE za účelem omezení vlivu NATO v postsovětském prostoru – od roku 2002 působilo NATO např. na Balkáně, přičemž zprvu dohlíželo zejména na dodržování zákazu dovozu zbraní, uvaleného OSN.²⁵⁹ KBSE v této době usilovala o redefinici svého *raison d'être* a našla jej řešení konfliktů v postsovětském prostoru. Komise utvořená za účelem řešení konfliktu v Náhorním Karabachu navrhla uspořádání tzv. „Minské konference“, jejíž přípravou pověřila *Minskou skupinu*. K uskutečnění konference však prozatím nedošlo a *Minská skupina* OBSE zůstává hlavní zprostředkovatelskou/vyjednávací institucí v mírovém procesu.²⁶⁰

První období mírového procesu pod záštitou KBSE/OBSE poznamenala její nezkušenost s řešením konfliktů, neochota soupeřících stran – zejména Arménie/RNK v pozici vítěze – přistupovat na kompromis i států KBSE/OBSE uvažovat o případném rozmístění mezinárodních mírových jednotek v Náhorním Karabachu. Přestože v tomto období ruské zahraniční politice formálně dominoval „euratlantismus“, Rusko navíc usilovalo o čistě ruské složení mírové mise – tak jako v případě *mírové mise* SNS v Abcházii²⁶¹ – aby tak do Ázerbájdžánu *propašovalo* ruská vojska,²⁶² což naráželo na odpor ostatních zemí. Jak upozorňuje Cornell, činnost *Minské skupiny* rovněž určovaly především menší a nezúčastněné země – což zaručovalo jejich nezištnost, ale zároveň omezovalo působnost – a jejich četnost v rozhodovacím procesu snižovala celkovou akceschopnost.²⁶³ Poté, co v roce 1993 hrozila mezinárodní eskalace konfliktu, dojednala KBSE šestiměsíční příměří, jehož podmínkou bylo rovněž ukončení okupace Kelbadžáru armádou RNK, za měsíc však začala nová

²⁵⁸ Cornell, *The Nagorno-Karabakh Conflict* 116. Ázerbájdžán i Arménie přistoupily ke KBSE 30. ledna 1992, bezprostředně po získání nezávislosti. V červenci téhož roku podepsaly Konečné helsinské usnesení (*Final Helsinki Act*, 1975), v němž je zanesena jak norma územní nedělitelnosti států, tak právo na národní sebeurčení a obě země jej tak následně mohli využívat na podporu svých požadavků. Podle <<http://www.osce.org>>, 2. dubna 2006.

²⁵⁹ Fariz Ismailzade, „The OSCE Minsk Group and the Failure of Negotiations in the Nagorno-Karabakh Conflict,“ *Caspian Brief No. 23*, Cornell Caspian Consulting (2002) 2; NATO, <<http://www.nato.int/issues/balkans/index.html>>, 31. března 2006.

Nakonec, KBSE upřednostňoval též Ázerbájdžán, jejím členem bylo totiž Turecko. Arménie zprvu prosazovala řešení konfliktu v Radě bezpečnosti OSN, neboť v ní zasedaly dvě „spřátelené země“ – Francie a USA. Jacoby, cit.d. Problematický následný vývoj vztahů USA s Arménií nicméně shrnula podkapitola [5.2].

²⁶⁰ Zakládajícími členy *Minské skupiny* OBSE byly: Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko, Francie, Německo, Itálie, Rusko, Turecko, USA, Švédsko a Československo. Po rozpadu země se členy skupiny stala jak Česká republika, tak Slovensko. *Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace* 9. Není bez zajímavosti, že k osobním setkáním představitelů Arménie a Ázerbájdžánu dochází při jednáních zřídka: při rozhovorech v Key West (2001) – o nichž bude více řečeno níže – se Robert Kočarjan s Haidarem Alijevem sešli jen krátce při zahájení a následně jednali pouze prostřednictvím *Trojky*; při „schůzce ministrů zahraničí“ v Londýně (2005) se Vartan Oskanian a Elmar Mammadyarov osobně nesetkali dokonce vůbec.

²⁶¹ SNS se z hlediska zajištění bezpečnosti v postsovětském prostoru ukázalo jako zcela neúčinné a – pod vedením Ruska – dokonce jako kontraproduktivní.

²⁶² Cornell, *Small Nations and Great Powers* 112.

²⁶³ *Ibid.*, 111.

ofenzíva – arménská strana dobře věděla, že KBSE nemá k dispozici žádné nástroje, jak jí v podobném postupu zabránit.

Po obnovení ruského geopolitického aktivismu na Jižním Kavkaze zahájilo Rusko paralelní proces „řešení konfliktu“ a existující *dvoukolejnost* – bez ohledu na upřímnost ruského snažení – se ukázala jako značně kontraproduktivní. Po založení OBSE v Budapešti (1994) učinila nová „organizace“ Rusku proto ústupek a učinila z něj stálého spolupředsedu *Minské skupiny* – vedle něj uskupení předsedalo ještě Švédsko, které roku 1995 vystřídalo Finsko. *Minská skupina* nadále zůstávala především „fórem pro dvoustrannou propagandu“ Arménie a Ázerbájdžánu.²⁶⁴

Na Lisabonském summitu v roce 1996 však OBSE poněkud překvapivě – a za souhlasu všech zemí vyjma Arménie – navrhla do závěrečného dokumentu zahrnout klauzuli o řešení konfliktu v Náhorním Karabachu na základě principu územní nedělitelnosti Ázerbájdžánu.²⁶⁵ Arménie sice užila svého práva veta, událost však přesto zrcadlila proměňující se postoj zemí západního světa ke stranám konfliktu, v němž nemalou roli sehrávaly geoeconomické kalkulace a ázerbájdžánská „ropná diplomacie“.²⁶⁶ Ve stejném roce vznikla po vypršení předsednického mandátu Finska, které nahradila Francie a USA, tzv. *Trojka* předsedů *Minské skupiny*, která od této doby řídí jednání o řešení konfliktu.²⁶⁷

V roce 1997 navrhla *Trojka* první mírový plán na principu „balíkového řešení“ – rozhodnutí o konečném statutu Náhorního Karabachu bylo odděleno od ostatních otázek (demilitarizace, návrat uprchlíků apod.), ale předpokládalo se, že nakonec bude vše dohodnuto současně. RNK však toto řešení odmítla. Jen o několik měsíců později představila OBSE další plán, jenž předpokládal řešení „krok za krokem“ – stažení Arménie/RNK z přiléhajících okresů, rozmístění mezinárodních jednotek a ukončení blokády by představovaly *důvěrotvorná opatření* (CBMs), jež by předcházela rozhodnutí o

²⁶⁴ Libaridian, citováno v Cornell, *Small Nations and Great Powers* 114.

²⁶⁵ Minská skupina OBSE navrhla, aby za principy řešení konfliktu v Náhorním Karabachu byla přijata územní nedělitelnost Ázerbájdžánu/Arménie, právo na národní sebeurčení vyjádřené autonomií a mezinárodní bezpečnostní záruky pro obyvatele sporného území. Všechny státy s výjimkou Arménie hlasovaly pro přijetí návrhu, který byl nakonec do závěrečného dokumentu začleněn jako „zvláštní nezávazné oznámení“. *Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace* 9.

²⁶⁶ Podle Libaridiana – jenž však nabízí pohled z arménské strany – ázerbájdžánská snaha využít nedávno udělených ropných koncesí západním těžebním společností ve prospěch své pozice ohledně Náhorního Karabachu přivedla ke krachu důvěrná a neprostředkovaná jednání z přelomu let 1995-1996. Gerard Libaridian, „The Ilusive ‘Right Formula’ at the ‘Right Time’: A Historical Analysis of the Official Peace Process,“ *Accord* 17/2005, <<http://www.c-r.org/accord/nk/accord17/09.shtml>>.

²⁶⁷ Nejprve měla Finsko nahradit pouze Francie, nicméně Ázerbájdžán proti tomuto rozhodnutí protestoval, neboť ji považoval za příliš „proarménskou“ vzhledem k silnému vlivu arménské diasporu na francouzskou zahraniční politiku. Sám navrhl Spojené státy, což samo o sobě odráží postupný vývoj americké zahraniční politiky od podpory Arménie – vyjádřené například přijetím sekce 907a *Freedom Support Act* (1992) – k podpoře Ázerbájdžánu Srov. [5.2] a Cornell, *Small Nations and Great Powers* 115.

konečném statutu Náhorního Karabachu. RNK plán znovu odmítla, Ter-Petrosianova arménská vláda jej však – zvláště za rostoucího tlaku USA –přijala. Proti tomu se však zvedla vlna lidové i vnitrorežimní opozice, která vedla až k pádu Ter-Petrosiana, jehož nahradil Robert Kočarjan (1998) – a časné, mírové a kompromisní řešení konfliktu se zdálo v nedohlednu.

Jestliže řešení „krok za krokem“ prosazovaly především USA, následující plán *Minské skupiny* z roku 1998 – zakládající z Ázerbájdžánu a RNK tzv. „společný stát“ – je plodem dvou špiček ruské diplomacie, ministra zahraničí Primakova a jeho náměstka Borise Pastuchova. Základní výhodou tohoto plánu, jenž Rusko prosazovalo rovněž v dalších konfliktech v postsovětském prostoru – Abcházii a Transdněstří – byla podle tvůrců jeho sémantická *nejasnost*, neboť se snažil utéct z jazykové pasti nesmiřitelných diferencí mezi zažitými pojmy či přinejmenším jejich zprofanovaností.²⁶⁸ Nicméně všechny strany konfliktu si koncept „společného státu“ vyložily jako *de facto* nezávislost pro separatistická území, která následně vstoupí s druhou stranou konfliktu do volného konfедераčního uskupení – a *ipso facto* vyjádření ruské zahraniční politiky ve prospěch nezávislosti těchto území. Arménie/RNK podle předpokladu s plánem souhlasila, Ázerbájdžán – podobně jako Gruzie a Moldávie – nikoliv. Nutno podotknout, že Rusko stěží mohlo očekávat jiný výsledek a jeho snaha docílit řešení konfliktů tímto způsobem – jenž od začátku nesliboval řešení *usnadnit*, ale spíše ztížit – přivedla jednání do patové situace a jednoznačně přispěla k jejich prodloužení.²⁶⁹ Ázerbájdžán rovněž oprávněně namítal, že plán popírá konsensus Lisabonského summitu (1996) o zachování územní celistvosti země jako principu řešení konfliktu v Náhorním Karabachu.

Po krachu tohoto plánu vzrostla naděje na urovnání konfliktu v roce 1999 po osobních setkáních Roberta Kočarjana a Haidara Alijeva ve Washingtonu – prostředkováno USA – Ženevě a Sadaraku (na hranicích Arménie a Nachičevanu). Po masakru v arménském parlamentu a následné politické krizi však jednání ustala. Velká očekávání vzbudilo až setkání prezidentů a ministrů zahraničí obou zemí na Key West (Florida, USA) 3.-6. dubna 2001, které následovalo po schůzce v Paříži za prostřednictvím francouzského prezidenta Jacquese Chiraca – jejímž obsahem byl patrně plán územního „handlu“, jímž by Ázerbájdžán výměnou za ztrátu svrchovanosti v Náhorním Karabachu získal část arménského Zangezuru a *ipso facto* přímé pozemní spojení s dosavadní exklávou Nachičevanem. Taková územní směna by skutečně mohla přispět ke stabilitě Jižního

²⁶⁸ Nepoužívá tak např. vůbec pojmy jako *autonomie*, *nezávislost*, *svrchovanost* apod.

²⁶⁹ Cornell, *Small Nations and Great Powers* 119.

Kavkazu, neboť by zásadně zjednodušila místní politické hranice. Problémem tohoto řešení je však neochota Ázerbájdžánu vzdát se jednak Náhorního Karabachu vzhledem k jeho *etnosymbolické* hodnotě, jednak Lačinu, území s dříve jednolitou turkofonní populací. Na arménské straně je to potom především geopolitická rozvaha, která brání na územní „handl“ přistoupit: v případě odstoupení části Zangezuru – jenž je mimochodem též významnou součástí „teritorializované národní paměti“ arménského národa – by totiž Arménie ztratila společnou hranici s Íránem, což by umožňovalo její *de facto* naprostou izolaci. K dosažení bezpečného a prosperujícího Jižního Kavkazu tak budou muset být politické hranice v budoucnu spíše přetékající mezinárodní spoluprací otevírány/odstraňovány než překreslovány.

Přestože na Floridě existovalo množství náznaků, že jednání se věnují zásadním otázkám – Oskanian např. hovořil o „intenzivní práci nad mapami“²⁷⁰ – následné setkání v Ženevě, které mělo dohodu stvrdit, se neuskutečnilo. Mezi Arménií a Ázerbájdžánem v následujících letech rovněž docházelo k rozkolu ohledně údajného obsahu dohodnutého mírového plánu – podle Jerevanu druhá strana souhlasila s nezávislostí RNK výměnou za navrácení přiléhajících okresů, kromě Lačinu, převáděného pod mezinárodní správu, a přímé pozemní spojení s Nachičevanem. Podle Arménie přitom nešlo o převedení celé oblasti Meghri pod kontrolu Baku – jak předpokládal předchozí plán „handlu“ – ale pouze ustavení několika suverénních koridorů. Ázerbájdžán nicméně odmítá, že by na Floridě byla podobná dohoda uzavřena. Mírový proces následně byl následně pozastaven, k čemuž přispělo rovněž konání (kontroverzních) voleb prezidentů obou zemí v roce 2003 – ostatně, vzhledem k veřejnému mínění, které se v otázce Náhorního Karabachu staví odmítavě k jakémukoliv ústupu od „základních“ principů, je konání voleb obecně z hlediska řešení konfliktu chápáno jako zpomalující činitel / překážka jednání.²⁷¹ Znovu se dal do pohybu následujícího roku po řadě setkání ministrů zahraničí zahájené 16. dubna 2004 v Praze, která následovala rovněž setkání prezidentů, např. na vrcholné schůzce SNS v Astaně (Kazachstán).²⁷² Přes velké naděje především na straně představitelů západních vlád a mezinárodních institucí, která tzv. *Pražský proces* provázejí, však dosud k dohodě nedošlo – bez úspěchu skončila i poslední jednání ministrů zahraničí na francouzském záměčku

²⁷⁰ „Key West Leaves Key Questions Unanswered,“ *RFE/RL Report* 4/14 (9. dubna 2001), <
<http://www.rferl.org/reports/caucasus-report/2001/04/14-090401.asp>>.

²⁷¹ Zahraniční pozorovatelé považovali např. konání parlamentních voleb v listopadu 2005 za překážku dosažení konečného řešení do konce tohoto roku.

²⁷² Těmto schůzkám předcházela návrh Ázerbájdžánu, aby Arménie – v duchu řešení „krok za krokem“ – opustila okupovaná území mimo Náhorní Karabach výměnou za CBMs jako otevření hranic. Podobný návrh obsahovala zpráva Evropského parlamentu z února 2004. Plénum ho však nakonec – na nátlak Arménie – při hlasování odstranilo.

Rambouillet v únoru 2006 a ve Washingtonu o měsíc později. Na frontové linii je od roku 2005 zaznamenávána větší intenzita šarvátek – které si od roku 1994 vyžádaly přes 2 000 obětí na životech²⁷³ – a jednání jsou občas provázena „ceněním zubů“ – jako v létě 2004, kdy Arménie provedla rozsáhlé vojenské cvičení v okresech přiléhajících k Náhornímu Karabachu a v okolí Jerevanu – této části cvičení se účastnila rovněž ruská armáda.

Přesto je však možno sledovat posun v jedné pozici Arménie, která do budoucna přináší jisté šance na průlomovou dohodu: Jerevan totiž ustoupil od důrazu na „balíkovou“ metodu řešení konfliktu a naznačil ochotu navrátit některá okupovaná území mimo Náhorní Karabach podle tzv. formule 5+1 +1 – o statutu Lačinu a Kelbadžáru bude nutno jednat zvlášť – jako CBM. Další jednání by následně měla vést k dohodě zahrnující vznik demilitarizovaného pásma, rozmístění mezinárodních jednotek – v této souvislosti se hovoří o tom, že případnou mírovou operaci by mohlo provést NATO; takový projekt se přirozeně setkává s odporem Ruska/SNS, zdrženlivě se k němu staví ale rovněž Ázerbájdžán, jenž upřednostňuje mírovou operaci pod mandátem OBSE a bez účasti mocností s geopolitickými zájmy na Jižním Kavkaze²⁷⁴ – mezinárodní garance bezpečnosti Arménie/RNK – poté, co se vzdá *cordon sanitaire* v podobě části přiléhajících okresů – a konečně rozhodnutí o statutu Náhorního Karabachu, což je nadále klíčové téma, po stanovené době (např. deseti letech) v referendu.²⁷⁵ Úspěchem *Pražského procesu* je právě ústup od polarizace balíkového/postupného řešení, neboť na obou stranách dnes převažuje přesvědčení, že konečná dohoda bude „balíkem“, jehož obsah bude zaváděn postupně. Klíčovou třetí plochou nadále zůstává postavení Lačinu: za účelem nalezení řešení však byly předloženy méně polarizované návrhy, např. demilitarizace/mezinárodní kontrola, rozdělení otázek okresu/koridoru či zajištění mezinárodních záruk bezpečného a hladkého průjezdu mezi Arménií a Náhorním Karabachem a *ipso facto* rovněž mezi Ázerbájdžánem a Nachičevanem.

²⁷³ *A Plan for Peace*, cit.d.

²⁷⁴ *Eurasia Daily Monitor* 215/2, Jamestown Foundation (17. listopadu 2005). Je pravděpodobné, že na takové řešení by přistoupila rovněž Arménie, pro niž je nepřijatelná zejména turecká účast. *Nagorno Karabakh: A Plan for Peace* 20.

²⁷⁵ Podle Oskaniana dnes mezinárodní společenství přistupuje k otázce národního sebeurčení prostřednictvím referenda o budoucím statutu příznivěji, jak dokazuje uskutečnění tohoto postupu nebo přinejmenším návrh na něj v Timor L'Este, Súdánu či Kosovu (Oskanian, cit.d.). Proti referendu se původně stavěla jak RNK – jejíž politická reprezentace tvrdila, že populace Náhorního Karabachu o svém osudu rozhodla již v prosinci 1991 – tak Ázerbájdžán, jehož představitelé poukazovali též na ústavní nařízení rozhodovat o změně uspořádání země v *celostátním* referendu. Během roku 2005 se však Baku několikrát k ideji referenda postavilo příznivěji. K rozboru problematičnosti referenda v případě rozhodování o statutu Náhorního Karabachu srov. *Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace* 16-17.

Tato změna arménské pozice je ve značné míře důsledkem změněné geopolitické situace na Jižním Kavkaze, popisované v minulé kapitole. Arménie dnes čelí rostoucímu tlaku USA, aby se vzdala okupovaného území a usnadnila tak průlom v jednáních a ustavení pozitivních vztahů v rámci kavkazského bezpečnostního komplexu²⁷⁶ a zároveň si je vědoma, že v pokračujících *závědech ve zbrojení* dlouhodobě nemůže Ázerbájdžánu – jenž má po zprovoznění ropovodu BTC k dispozici značné zdroje příjmů – stačit; arménská ekonomika podle údajů MMF již několik let slibně roste, zároveň však strádá blokadou hranic a nemůže těžit z nerostného bohatství.²⁷⁷ Pro Arménii tak přichází „nazrálá doba“ k uzavření míru – po dlouhém období, v němž si *de facto* existence RNK slibovala jeho budoucí mezinárodní uznání jako *fait accompli*. Problémem však zůstává jednak veřejné mínění v Arménii/Ázerbájdžánu – neochotné přistupovat především v důsledku významu, jenž Náhorní Karabach sehrává jako teritorializace arménské a ázerbájdžánské národní paměti – jednak skutečnost, že motivace RNK a Ázerbájdžánu zůstávají nezměněny. Ázerbájdžánská vláda ani veřejné mínění dnes necítí, že „doba nazrála“ k uzavření kompromisního mírového ujednání – naopak, v budoucnosti vidí posilování svého postavení.

Ázerbájdžánu se však dlouhé čekání nemusí vyplatit – země zůstává institucionálně „slabým státem“ a nepřítomnost *bezpečnostního režimu / bezpečnostního společenství* na Jižním Kavkaze²⁷⁸ – v němž by sdílené bezpečnostní hrozby byly společně kontrolovány či odstraněny a vzniklo by prostředí pro účinnou spolupráci např. v ekonomické oblasti – působí rovněž proti jeho *vnitřní* konsolidaci. Zisky z ropy totiž posilují nejen formální, ale též neformální/šedou ekonomiku a podobně jako existence nekontrolovaného přeshraničního obchodu nepodléhajícího státnímu zdanění přispívají k růstu „korupčních sítí“, které – zvláště na pozadí klanového uspořádání společnosti založeného na substátních příslušnostech a společně se s „bezpečnostními službami“, které v této oblasti za hranicemi státního *leviathana* působí, nezřídka zajišťovány formálními státními institucemi (místní policií, pohraniční stráží apod.)²⁷⁹ – hrozí nahradit institucionální základnu státu a jeho legitimizace

²⁷⁶ Na počátku roku 2005 vyjádřilo americké ministerstvo zahraničí a zastupitelské úřady opakovaně podporu principu územní nedělitelnosti Ázerbajdžánu a odmítlo státnost RNK.

²⁷⁷ V letech 2002-2004 rostla arménský HDP na osobu průměrně o 12,4%. Podle *Nagorno Karabakh: A Plan for Peace 2*.

²⁷⁸ Termíny bezpečnostní režim a bezpečnostní společenství jsou zde užity ve významech stanovených Wæverem a Jarvisem, jak je parafrázuje Buzan: [V *bezpečnostním režimu*] skupina států spolupracuje za účelem kontroly svých sporů a vyhýbání se válce prostřednictvím snah o potlačení bezpečnostního dilematu jak svým vlastním jednáním, tak úvahami o jednání ostatních... [v *bezpečnostním společenství*] jsou spory mezi všemi jeho členy vyřešeny do té míry, že se nikdo nebojí ani politického tlaku, ani vojenského útoku ze strany kohokoliv druhého.“ Za příklady těchto modelů jsou považovány evropský koncert v 19. století a Evropská unie. Buzan 218.

²⁷⁹ Sov. Champain, cit.d.

jako zajišťovatele sociálních služeb, např. bezpečnosti. „Selhání“ státu v případě Ázerbájdžánu není příliš pravděpodobné, ale úspěch transformace vedoucí k posílené funkčnosti a současné liberalizaci politického režimu přesto do budoucna značně ohrožen.

Jak bylo zmíněno, nezměněna dnes zůstává rovněž motivace RNK, která přes neformální propojení s Arménií nesleduje nutně totožný kurz a není jisté, zda bude ochotna přistoupit na každé Arménií navrhované řešení – zdá se přitom, že ač není od roku 1997 stranou jednání,²⁸⁰ bude muset konečné řešení konfliktu schválit.²⁸¹ Příkladem rozdílného vztahu Arménie a RNK k řešení konfliktu je dnes otázka Lačínu:²⁸² Zdá se, že pro Arménii by bylo řešení umožňující zajištění komunikace s Náhorním Karabachem a nezahrnující přímou svrchovanost RNK přijatelné, avšak pro samotnou RNK je taková „izolace“ nepřijatelná, neboť by byla materiální reprezentací pocitu etnického „obležení“.²⁸³

Dnes probíhající jednání taktéž neřeší otázku konečného statutu, kterou víceméně – v souladu s jednou z metod řešení konfliktu navrhovanou Walensteenem – „odsunují“ do budoucna.²⁸⁴ Nic však nenasvědčuje tomu, že ostrá dichotomie existující mezi pozicí Arménie/RNK – jež nadále odmítají jakoukoliv formu vertikálního/podřízeného uspořádání vzhledem k Baku a za přijatelnou považují pouze uspořádání „horizontální“: nezávislost Náhorního Karabachu, jeho připojení k Arménii nebo volnou konfederaci s Ázerbájdžánem – časem otupí. Ázerbájdžán princip konfederálního uspořádání odmítá, je však ochoten Náhornímu Karabachu přiznat „autonomii v nejvyšší možné míře, jakou

²⁸⁰ Za stranu jednání byla RNK *de facto* považována poté, co v roce 1994 podepsala dohodu o příměří. Toto její postavení bylo následně potvrzeno rovněž na summitu OBSE v Budapešti. Po odmítnutí mírových návrhů OBSE a nastoupením Roberta Kočarjana do úřadu arménského prezidenta však o toto postavení přišla a od té doby je – ač s takovou interpretací nesouhlasí – implicitně zastupována Arménií.

²⁸¹ Může přitom zneužívat toho, že Robert Kočarjan se stal prezidentem Arménie právě díky svému nekompromisnímu postoji v otázce Náhorního Karabachu a pokud jeho vláda přikročí při řešení tohoto konfliktu k ústupkům, lze to snadno interpretovat jako „zradu“ – a poukázat na rozkol, k němuž došlo v roce 1997 poté, co Ter-Petrosianova vláda přijala přes odpor RNK návrh mírového řešení OBSE „krok za krokem“.

²⁸² První plán OBSE předpokládal pronajmutí oblasti OBSE, která by následně uzavřela dohodu o výhradním využívání lačinského koridoru s RNK. Druhý plán z roku 1997 předpokládal řešení problému až v poslední části jednání. Podle plánu „společného státu“ z roku 1998 měla být otázka Lačinského okresu řešena odděleně od ostatních a přinejmenším v blízké budoucnosti měl být zachován status quo – svrchovanost RNK nad tímto územím. *Nagorno Karabakh: A Plan for Peace* 22.

²⁸³ Podle tureckého ministra zahraničí Abdulláha Gula mu měl Vartan Oskanian na společné schůzce 28. června 2004 mimo jiné sdělit, že „[Arménie] je ochotna stáhnout se ze všech území kromě Náhorního Karabachu.“ Arménský ministr zahraničí však toto tvrzení následně odmítl. Samvel Martirosian, „Armenia Facing Pressure on Nagorno Karabakh Issue,“ *Eurasianet.org* (21. července 2004).

²⁸⁴ Srov. podkapitola [1.2] této práce.

disponují menšiny v různých částech světa,“²⁸⁵ – její rozsah však nebyl nikdy upřesněn.²⁸⁶

Arménie/RNK o autonomii – jednoznačně druh „vertikálního“ vztahu – nicméně nestojí.

Znovu dojednaná/rozšířená kulturní a územní autonomie je přitom v Náhorním Karabachu patrně tím nejslibnějším řešením z hlediska usmíření národního sebeurčení arménského národa v Ázerbájdžánu při zachování jeho územní celistvosti – tj. nalezení „spravedlivého“ řešení. Právě z důvodu možnosti usmíření těchto norem – územní autonomie je tradičně považována za odpovídající „samosprávě“ (*self-government*) spíše než „svrchovanosti“ nebo „nezávislosti“²⁸⁷ – je často považována za ne-li ideální, potom nejlepší možné řešení etnoteritoriálních konfliktů. Protože navíc nabízí mnoho možností, jak ji „ušít na míru“ konkrétním okolnostem, je – zvláště v období po studené válce – jako taková skutečně často zaváděna.²⁸⁸ Koncept autonomie si přesto žádá jistou dekonstrukci, kterou přesvědčivě provádí např. Cornell – na úrovni spíše teoretické správně poukazuje na to, že existence autonomie: 1) popírá princip *individuální* rovnosti, neboť zakládá uvnitř státu zvláštní skupinová práva; 2) vytváří umělé vnitrostátní hranice / posiluje mimostátní identitu (*skupinovou soudržnost*); a 3) ustavením institučních kanálů (*růstem příležitosti*) zvyšuje pravděpodobnost etnopolitického konfliktu. Na příkladě SSSR a Zakavkazska zvláště potom Cornell ustavuje korelaci mezi zavedenou územní autonomií a existencí etnopolitického konfliktu, neboť mezi nimi nachází v porovnání s ostatními činiteli nejsilnější kauzální souvislost – resp. při srovnatelné intenzitě ostatních činitelů (historie konfliktů, podpory ze zahraničí, radikálních elit apod.) ukazuje, že jediné, co např. odlišovalo Džavacheti, kde k etnopolitickému konfliktu nedošlo, od Abcházie / Jižní Osetie, kde zuří již patnáct let, je právě absence autonomního statutu během sovětského období.²⁸⁹ Může proto uzavřít, že „v kavkazském kontextu byla autonomie spíše zdrojem konfliktu než jeho řešením.“²⁹⁰

²⁸⁵ İlham Alijev v rozhovoru pro turecké noviny *Hürriyet* v dubnu 2004 (citováno v Mechtijev 4). O „nejvyšší možné míře autonomie, která ve světě existuje,“ hovořil ázerbajdžánský prezident rovněž v květnu 2005. *Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace* 13.

²⁸⁶ Představitelé ázerbajdžánského režimu se několikrát vyjádřili, že „nejrozsáhlejší možná autonomie“ je zakotvena např. ve smlouvě Ruské federace s Tatarstánem. *Nagorno Karabakh: A Plan for Peace* 13.

²⁸⁷ Svante E. Cornell, „Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective,“ *World Politics* 54 (2002) 249.

²⁸⁸ Cf. Walensteen 186.

²⁸⁹ Cornell, „Autonomy as a Source of Conflict,“ 261-262. Cornell užívá metodu *Fisherova testu přesné pravděpodobnosti*, přičemž netvrdí, že korelace jsou absolutní – vzhledem k malému rozsahu zkoumaného vzorku, jisté svévoli při výběru proměnných a obtížích s jejich kvantifikací by jiné tvrzení bylo stěží obhajitelné.

²⁹⁰ *Ibid.*, 275.

Platnost těchto tezí přesto nevede k závěru, že autonomie je nevhodná jako prostředek řešení konfliktů *obecně*, ale pouze jako nástroj jejich *prevence*; narozdíl od federace, která se zdá nepříliš vhodná nejen jako prostředek prevence – neboť trpí neduhy autonomie, s nimiž se snoubí ještě náročnost zřizování a chodu institucí existujících v několika vrstvách, „plošnost“ řešení zasahující i oblasti, které o zvláštní postavení neusilují apod. – ale i řešení konfliktů, ač tento závěr lze prozatím prokázat na příkladu jediného konfliktu, v němž bylo federální zřízení uplatněno – v Bosně a Hercegovině (1995).²⁹¹ Naopak, v situaci po skončení válečné fáze konfliktu se autonomie vzhledem k 1) převažujícímu konzervativnímu náhledu mezinárodního společenství na konflikt norem územní celistvosti a práva na národní sebeurčení – v němž jednoznačně převažuje důraz na územní celistvost, neboť jiné řešení hrozí stát se precedentem a při počtu skupin usilujících o „sebeurčení“ potenciálně zcela rozrušit základ existujícího mezinárodního uspořádání – a 2) ekonomické/politické neživotaschopnosti mnoha územních jednotek usilujících o samostatnost, včetně Náhorního Karabachu, jako příhodná a velmi ohebná šablona k řešení mezinárodních územních konfliktů.

Překážkou poslední zde zmíněnou, přesto však jednou z nejzásadnějších, je veřejné mínění v arménské a ázerbájdžánské společnosti, po desetiletí živěné nenávistí v rámci projektů „zrcadlivého nacionalismu“. Takto „nemocné“ kolektivní vědomí skutečně brání řešení konfliktu – zvláště s politickou opozicí připravenou těžit z ústupků v jednání – a OBSE je z tohoto pohledu oprávněně kritizována, že se ve svém mírovém úsilí soustředí pouze na arménskou a ázerbájdžánskou politickou *elitu* a pomíjí nepřátelské naladění v obou společnostech, jimž bude nakonec muset Baku a Jerevan kompromisní mírovou dohodu „prodat“. OBSE a *de facto* mezinárodní společenství jako celek lze kromě toho vinit z toho, že dobře neporozumělo „hodnotovému“ obsahu sporu a snaží se – podobně jako v rané fázi konfliktu SSSR – soupeře nalákat ke smíru nabídkou ekonomických balíčků.²⁹²

Hodnotově založené (*value-related*) konflikty skutečně na jedné straně ztěžují řešení racionální kalkulací nákladů/výnosů (*cost-benefit analysis*), avšak povaha konfliktu jako vedeného elitami a jejich schopnost – podobně jako mezinárodního společenství / velmocí – postupně *měnit* hodnotový systém společnosti přesto činí racionální přístup k řešení konfliktů platný. Zvláště při vědomí, že vzájemná nenávist a hodnota Náhorního Karabachu jako teritorialized národní paměti jsou ve značné míře volnými uplatněními *strategie jinakosti* – nástroji vlád obou zemí, jimiž se snaží udržovat jistou úroveň

²⁹¹ Zastáncem federálního uspořádání jako prostředku řešení konfliktu v „rozdělených společnostech“ je např. Arend Lijphart v *Patterns of Democracy* (New Haven: Yale University Press, 1999) 33.

²⁹² Ismailzade 5-6.

společenské mobilizace za účelem vlastní legitimizace a pro případ obnovení konfliktu.²⁹³ „Nemocné“ kolektivní vědomí je vsutku zapotřebí uzdravit, ale tato léčba se neobejde bez spolupráce elit, které mají na jitření ran zásadní podíl – jak dobře ukazuje jazyková podvojnost představitelů obou režimů, kteří před domácím publikem nezřídka volí velmi odlišná slova než na mezinárodní scéně; jen měsíce před schůzkou na Floridě (2001) tak např. Robert Kočarjan hovořil o „etnické nekompatibilitě“ Arménů a Ázerbájdžánců, předseda arménského parlamentu Vahan Hovanesian (ze strany *Dašnakcutiun*) v televizi vyjádřil uspokojení nad tím, že „jsme v Náhorním Karabachu zabili 25 000 Ázerbájdžánců“ a ázerbájdžánskou státní televizi plnily zprávy o roli okupovaného území jako překladiště a základny mezinárodních teroristů a obchodníků s narkotikami.²⁹⁴

Jestliže lze OBSE oprávněně vinit z toho, že pracuje pouze s elitami a nikoliv s národními společnostmi – a *smiřovací* projekty „připravující“ veřejné mínění na přijetí míru, tak umožňující mírové soužití následující budoucí řešení konfliktu, by skutečně neměly být v rámci mírotvorné činnosti OBSE zanedbávány – potom se dnes zásadnějším nedostatkem mírového procesu pod její hlavičkou zdá skutečnost, že pouze *zprostředkovává*,²⁹⁵ avšak není ochotna ani schopna přistoupit nejen k pobídkám, ale též k nástrojům nátlaku, které by mohly elity povzbudit ve snaze o kompromisní dohodu navzdory překážkám, jimž musí čelit na domácí scéně²⁹⁶ – resp. přimět všechny strany konfliktu k uznání toho, že doba „uzrála“ k uzavření míru a protahování mírového procesu budou všichni pociťovat jako ztrátu. Uplatnění tohoto přístupu však brání sama podstata činnosti organizace, v níž se odráží geopolitické soupeření velmocí nejen na samotném Kavkaze, ale celé západní části postsovětského prostoru. Dokud se bude nová geopolitická/geoeconomická „velká hra“ přímo odrážet do konfliktu v Náhorním Karabachu – což je při účasti místních hráčů její samotnou podstatou – resp. dokud nedojde ke konsensuální dohodě o rozdělení Střední Eurasie na oblasti převažujícího vlivu – což se vzhledem ke složitosti a dynamičnosti její geopolitické mapy nezdá příliš pravděpodobné; vítězství některé z velmocí / uskupení mocností v tomto soupeření; nebo změně identit a *ipso facto* zahraničních politik těchto mocností a následnému zavedení režimu spolupráce – zůstane jeho řešení v nedohlednu.

²⁹³ Srov. Souleimanov, cit.d.

²⁹⁴ Srov. Mechtijev 3-4.

²⁹⁵ Srov. Nagorno-Karabakh: A Plan for Peace 8.

²⁹⁶ Srov. Cornell, Conflict Theory and the Nagorno Karabakh Conflict 42.

7. Závěrem

Hlavním záměrem této práce je poukázat na hlubokou souvislost etnopolitického konfliktu o Náhorní Karabach – ať už v jeho násilné či nenásilné podobě – a geopolitickou „velkou hrou“ zvláště mezi Ruskem, USA, Tureckem a Íránem o Střední Eurasii a přístup k nerostnému bohatství Kaspické pánve. Toto probíhající geopolitické/geoeconomické soupeření, v němž se Náhorní Karabach stává doslova políčkem na šachovnici *Eurasijského balkánu*, se přitom v současnosti zdá přinejmenším stejnou překážkou řešení konfliktu jako nesmiřitelné postoje všech jeho přímých účastníků, které se zakládají na paměti křivd minulosti a zrcadlivé povaze ázerbajdžánského/arménského nacionalismu, v němž národní vědomí je reprezentováno negativním vztahem k druhému národu a Náhorní Karabach se stává ztělesněním teritorializované národní paměti – a znovu tak *de facto* polem na šachovnici, tentokrát však konfliktních „národních příběhů“.

Tématem této závěrečné části je otázka, zdali existuje z této zdánlivě velmi zapleklité situace nějaká **cesta ven** a zdali je taková cesta zobecnitelná pro řešení konfliktů na průsečících soupeřících národních zájmů velmocí. Druhá otázka však neslibuje zásadní odpověď – každý mezinárodní konflikt, jenž se na světě odehrává, má ve značné míře specifickou povahu, která brání určení *všeobecně* platného mechanismu řešení. Přesto bude učiněn pokus ukázat, že patrně nejlepší cestou řešení konfliktů jako Náhorní Karabach je racionální hledisko – stavící na jasném určení a pochopení nákladů/výnosů (*cost-benefit analysis*) všemi stranami – a obohacené o zaměření na témata, jimž doposud věnovala pozornost hlavně postpozitivistická teorie – např. identita.

Především je nutno ukázat, že přes emotivní náplň moderních *etnických mýtů* – které je však možno ve značné míře považovat za konstrukci národních elit reinterpretojících existující „materiál“ kolektivní paměti, zvláště ve vztahu k Náhornímu Karabachu jako sakralizovanému území v národním „politickém náboženství“ – vykazují ve svém jednání přímí účastníci konfliktu, podobně jako zúčastněné vnější mocnosti, značnou dávkou racionality. Na úrovni místní je vhodné doložit toto tvrzení s použitím nástroje „oboustranně bolestné patové situace“ (*hurting stalemate*): Arménie mohla – za pomoci Ruska a částečně Íránu – pomíjet mezinárodní nátlak na ukončení konfliktu, včetně rezolucí RB OSN, a beztestně porušovat dohodnutá příměří, jakmile se však přiblížila hranici

„územního přesycení“ a hrozil jí nedostatek materiálních prostředků, přistoupila konečně na dlouhodobé příměří (1994) – první toho druhu dojednáno za podmínek vsutku patové situace. Ani jedna ze stran však následně neměla zájem na konečném řešení konfliktu, neboť všichni měli pocit, že čas je na jejich straně; s měnící se rovnováhou sil se však začíná měnit rovněž zájem Arménie, pro níž teď nastává „nazrálá“ doba k uzavření míru. Pro racionálně uvažující ázerbájdžánskou vládu a mobilizované veřejné mínění se však jedná o příležitost, jak zvrátit dosud nepříznivý vývoj ve *vlastní* prospěch. Racionalita prosazování národních zájmů se projevuje též na úrovni vnějších mocností. Turecko, nejbližší spojenec Ázerbájdžánu, tak například musí přihlížet ke vztahu s USA, ale též s Ruskem na „druhé straně“ a tomu přizpůsobovat své jednání. Podobně Írán sleduje politiku *zadržování* Ázerbájdžánu, ale sám musí uvažovat též na vlastní nástroje prolomení *zadržování* USA, což jej vede do „přirozeného“ ruského spojení. Americká zahraniční politika – jak velmi dobře ukazuje její vývoj v posledním desetiletí – má rovněž racionální až „materiální“ založení. Přestože v tomto ohledu je ruská zahraniční politika více založena na „idejích“ – v rámci Střední Eurasie, nikoliv nutně obecně²⁹⁷ – i ona sledovala v rozněcování konfliktů na Jižním Kavkaze veskrze racionální cíl posílení vlastního a potlačení cizího geopolitického/geoeconomického vlivu.

Kolektivní identita je zajisté významnou determinantou jednání všech účastníků konfliktu. V samotném procesu utváření národních identit a sebereflexí daného společenství a jeho umístění v časoprostoru však sehrávají značnou roli národní elity. Pravdou je, že elity samy *etnickému mýtu* částečně podléhají, přesto se nejedná o působení jednostranně kauzativní – vzhledem k jejich následnému rozhodování – ale spíše vzájemně působící: elita a její rozhodování mohou vést k reinterpetaci národního příběhu či otevírat jeho zcela novou kapitolu. Zásadní otázkou na tomto místě je vztah „konatele“ (*agency*, v tomto případě národní/politické elity) a „struktury“ (ustavujícího „příběhu“ společenství, jenž je určující pro jeho chování dovnitř i navenek). Dnešní společenskovední teoretici se shodují na tom, že ani jeden prvek není zcela determinující; postpozitivistická teorie navíc odmítá, že mezi nimi vládne kauzální souvislost – např. McSweeney proto hovoří o „vzájemné konstituci“ vycházející z Giddensova konceptu *sociální akce*, v níž dochází ke spojení konatele se strukturou v reflexivním procesu konatele, jenž zároveň nepomíjí materiální realitu. Tomuto procesu

²⁹⁷ K „ideologii“ americké zahraniční politiky srov. Ondřej Ditrych, „Puritánské kořeny zahraniční politiky USA,“ [Glosy.info](http://glosy.info/texty/puritanske-koreny-zahranicni-politiky-usa/), <<http://glosy.info/texty/puritanske-koreny-zahranicni-politiky-usa/>>; Ondřej Ditrych, „Americký boj proti terorismu a Saúdská Arábie: Mezi idealismem a realpolitikou,“ Ed. Emil Souleimanov, *Terorismus* (Praha: Eurolex Bohemia, 2006).

je vlastní *dvojí hermeneutika*: elit a populace.²⁹⁸ Pohled na jednání potom není ani zcela „subjektivní“ – příznávající konateli dominanci celou dominanci nad strukturou – ani „objektivní“ – kde je tomu naopak. Lze však předpokládat, že v reflexivním procesu na straně konatele sehrává elita – a její úloha při tvorbě a každodenní reinterpretaci *etnického mýtu* tomu nasvědčuje – klíčovou úlohu.

Řešení konfliktu v Náhorním Karabachu dnes na „duchovní“ rovině brání 1) zrcadlivá povaha arménského a ázerbájdžánského nacionalismu a 2) režim soupeření mezi velmocemi ve Střední Eurasii. Za obojím stojí identita účastníků, neboť ta je pro jejich jednání určující. Tato identita (struktura) je však reinterpretovatelná v procesu „reflexe“ společnosti, v němž zásadní roli sehrává elita. Patrně jediným způsobem, jak přimět elitu toho kterého národního státu k zásadní změně způsobu „reflexe“ – z něhož může těžit např. na domácí scéně – je redefinice jejich *zájmů*. Zájmy mohou identitu „svést“ a změnit – jak dokládá případ SSSR v 80. letech minulého století;²⁹⁹ nutno však předpokládat, že ideologická „skořápka“ národní identity nepředurčuje její vnímání zájmů a že je tak jejich proměňující se povahu schopna reflektovat racionálně.

Identita je určující pro jednání účastníků konfliktu, avšak její interpretace spočívá převážně v rukou racionálně kalkulujících elit – přistoupíme-li k tomuto prozatímnímu závěru, lze jej vztáhnout na teorii řešení konfliktu v Náhorním Karabachu následovně: za účelem jeho úspěšného řešení je zapotřebí v první řadě redefinovat zájmy všech, kdo budou o konečné dohodě rozhodovat – Ázerbájdžánu, Arménie a RNK – tak, aby se pro ně dohoda stala racionálně upřednostňovanou volbou – jinak řečeno, každá ze stran musí pociťovat, že patová situace je „oboustranně bolestná“ a uvědomovat si „zralost“ k řešení konfliktu. Zdá se, jak naznačila minulá kapitola, že Arménie se tomuto vědomí jako jediná přiblížila – nicméně ani zde nemusí „mírová dividenda“ převážet, dokud proti ní bude existovat silná vnitrorežimní / RNK opozice a riziko potenciálních ztrát tak pro arménskou vládu přeroste vidinu možného zisku.

Jasná definice potenciálních ztrát a možného zisku na „materiální“ úrovni v případě neřešení / obnovení konfliktu v Náhorním Karabachu je podmínkou *sine qua non* redefinice zájmů a tím pádem identit přímých účastníků – tato definice musí mít takovou sílu, aby dokázala jednak převážet vnitřní riziko spojené s přijetím kompromisu, jednak ubrat na významu „duchovní“ podstatě konfliktu, resp. povzbudit redefinici „národních příběhů“, které již nebudou vzájemně konfliktní. Podmínkou této

²⁹⁸ McSweeney 143-149.

²⁹⁹ McSweeney 170-189.

definice je naproti tomu taková „struktura“ mezinárodního prostředí na Jižním Kavkaze a potažmo v celé Střední Eurasii, která nebude vzhledem k řešení konfliktu působit rozkladně – jako je tomu v současnosti – a naopak umožní jednodušší přístup vnějších účastníků: pobídek i sankcí. Mezinárodní organizace jako OBSE mohou tuto „jednotu“ zastřešovat a stát se jejím nástrojem, sama o sobě však musí povstat z konsensu mocností, resp. z radikálního omezení vlivu těch z nich, které na tento konsensus nepřistoupí.

„Konsensus velmocí“ zní v podmínkách přinejlepším *anarchické společnosti* národních států, hlavní organizační ideou jejichž jednání je prosazování národního zájmu v mezinárodní „džungli“ přirozeného stavu, velmi nereálně. Za tímto „konsensem“ se však neskrývá *konec* konfliktu zájmů a geopolitického/geoeconomického soupeření jako takového; spíše jde o uznání toho, že současná podstata tohoto soupeření jako „hry s nulovým součtem“, již jsou etnopolitické konflikty na Kavkaze – v čele s Náhorním Karabachem – rukojmími, vede ve svém důsledku ke *ztrátě* všech účastníků. Turecko a USA jsou si toho vědomi: stabilita Jižního Kavkazu a režim ekonomické/bezpečnostní spolupráce by pro obě země znamenal jednoznačné zisky. Problémem je spíše redefinice zájmů na straně Íránu a Ruska. Do íránské pozice se v blízké budoucnosti bude promítat mezinárodní postavení země a ropná politika, přičemž sebevědomí Teheránu dnes posiluje nejen jeho postavení jako jednoho z největších těžebních polí na světě, ale rovněž – ač slábnoucí – spojení s Ruskem a naopak slibně se rozvíjející vztahy s Čínou.³⁰⁰ Narozdíl od Střední Asie však pro Čínu Kavkaz zůstává velmi vzdálenou oblastí – a kaspická ropa proudí ostatně na čínské území z Kazachstánu – a kdyby se proto podařilo Írán odpoutat od Ruska, jeho vliv jako osamocенého hráče by byl značně omezen – nehledě na to, že obava z „Velkého Ázerbájdžánu“ je v současnosti značně nepodložena; v rámci *multivektorové* politiky by patrně zůstávala zachována jistá hladina převážně ekonomických vztahů s Ázerbájdžánem, ale ten si je dobře vědom, že jejich rozsah nesmí přerůst jistou mez, za kterou by vyvolal zápornou reakci USA. Navíc, možnosti Íránu ovlivnit dění v Náhorním Karabachu a v Střední Eurasii obecně jsou poměrně omezené, jak ukázala podkapitola [5.3].

Sečteno a podtrženo, klíč k trvalému míru v Náhorním Karabachu a potažmo stabilního, bezpečného prostředí a režimu politické/ekonomické spolupráce na Jižním Kavkaze dnes v rukou drží Rusko. Návrat do hranic *de facto* období Petra I. a ztráta dominantního vlivu v Severní Eurasii těžce

³⁰⁰ Srov. J. Brandon Gentry, „The Dragon and the Magi: Burgeoning Sino-Iranian Relations in the 21st Century,” *The China and Eurasia Forum Quarterly*, November 2005 <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Brandon_Gentry.pdf>.

dolehly na ruskou identitu a přinejmenším od převážení „eurasijského“ ideového proudu v ruské politice, jenž se zdá mít stále značnou oporu rovněž v široké ruské společnosti, se ruská zahraniční politika pokouší o obnovení vlivu v „blízkém zahraničí“ a to i prostřednictvím účelově rozsévaného neklidu, jako v případě konfliktů na Jižním Kavkaze (Abcházii, Jižní Osetii a Náhorním Karabachu). Přestože Rusko dnes zdaleka není bezmocné a je schopno úspěšně užívat neotřelých nástrojů nátlaku – a mimo rozněcování konfliktů též ohrožovat ekonomickou bezpečnost nejen méně poddajné části „blízkého zahraničí“, ale též celého evropského kontinentu – v poslední době musí čelit silící pozici USA v oblasti, která jim – jako kontinentální *heartland* – tradičně zůstávala uzavřena. Ruské znepokojení z tohoto vývoje není zcela nepochopitelné; ostatně, americká vláda by jistě nenesla lehce, kdyby jiná světová velmoc vyhlásila Mexický záliv oblastí svých „životně důležitých strategických zájmů“,³⁰¹ jak to učinily USA v Kaspickém moři. Nicméně Rusko dnes přes veškeré úsilí nemá možnost rostoucímu americkému vlivu vzdorovat – s pomocí Číny bylo sice v roce 2005 docíleno omezení americké přítomnosti ve Střední Asii, avšak bez valného strategického významu, neboť tato oblast zůstává stále mimo hlavní světové dění – a jeho *machiavellistická* politika na Jižním Kavkaze, která se ostatně může snadno obrátit proti němu – neboť exploze tohoto sudu nestability by snadno mohla otrást již tak bouřícím se Severním Kavkazem – jen podlamuje důvěru nově nezávislých zemí. Ruská armáda se po dlouhém zdržení stahuje ze základen v Gruzii, avšak aby mohla vzdorovat vlivu USA, musí Rusko dále ustoupit od tradičních metod nátlaku. Až poté bude moci využít svého potenciálu v kulturní/ekonomické oblasti (*soft power*) a zajistit si ve Střední Eurasii dlouhodobě stabilní pozici. Na strategické rovině by znamenala tato změna přístupu souhlas se vstupem nově nezávislých zemí do NATO, jež by nutně muselo být začít chápáno ne jako protivník, ale spojenec, např. v boji s novými bezpečnostními hrozbami.

Klíčem k řešení konfliktu v Náhorním Karabachu je *redefinice* ruských zájmů ve Střední Eurasii na základě přesvědčení, že stabilní a prosperující Jižní Kavkaz Ruskou federaci neohrožuje, ale naopak je v jejím dlouhodobém zájmu. Navození režimu velmocenské spolupráce, či alespoň odstranění latentního nepřátelství a *a priori* ohrožení druhou stranou, je však podmíněno reinterpetací ruské národní reflexe, která již nebude vnímat cizí přítomnost v postsovětském prostoru jako násilí páchané na ruské zemi a duši. To bude nepochybně dlouhý proces, redefinici zájmů pouze zahájený. Řešení konfliktů v Abcházii, Jižní Osetii a v Náhorním Karabachu však nemusí stát až na

³⁰¹ Main 15.

konci zde nastíněného kauzálního řetězce. Naopak, dohoda o míru v Náhorním Karabachu podepíraná prostředím konkurence, avšak ne „hrou s nulovým součtem“ mocností, může představovat výsledek redefinice ruských zájmů, avšak může také povzbudit a *rozlít* spolupráci do dalších oblastí a stát se tak svorníkem nově utvářeného mezinárodního režimu na Jižním Kavkaze. Dnes je tato „strukturní“ geopolitická změna patrně jedinou cestou z pasti násilí a nenávisti, v níž se mnoho národů Kavkazu ocitlo.

Poslední otázkou, kterou si tato práce položila, je zdali lze z tohoto rozboru vyvozovat *obecně* platné teze k řešení konfliktů. Pokud bude přijat předpoklad, že při setkání s adekvátními pobídkami/nátlakem budou účastníci konfliktu ve většině případů kalkulovat výdaje a zisky a na tomto základě mohou redefinovat své zájmy a *ipso facto* případně též identitu, potom lze na velmi obecné úrovni tvrdit, že klíčem k řešení mezinárodních konfliktů je především 1) správné uchopení příčin konfliktu a identit/zájmů jeho účastníků a následně 2) koordinovaná mezinárodní akce směřující k vytvoření strukturálních podmínek, v nichž si účastníci na základě racionální kalkulace zvolí mírové řešení jako nejlepší alternativu z „oboustranně bolestné patové situace“ – k jejímuž uvědomění mohou být *dovedeni*. Mohou samozřejmě nastat krajní situace – konflikt je buď veden zcela bez ohledu na „materiální“ škodu, nebo naopak dochází k jeho řešení na základě čistě normativního kantovského rozhodnutí, že „válka nemá existovat“ – ani jedna z možností však není pro úspěšná řešení mezinárodních konfliktů obecně příznačná. Na druhé straně se zdá důležitější, zdali se konflikt odehrává na průsečíku národních zájmů mocností nebo v krajním případě zcela mimo jejich pozornost – v prvním případě je k dosažení konsenzuálního mezinárodního prostředí dospět racionální kalkulací mocností, což může být značně problematické, ač ne nemožné – záleží na konkrétních podmínkách; ve druhém případě se věci musí chopit mezinárodní nestátní „podpůrné sítě“ (*advocacy network*), které ke konfliktu obrátí pozornost veřejného mínění těch aktérů/mocností, které jsou liberálními demokraciemi a jejichž vlády tak mohou na zanedbání kosmopolitní „odpovědnosti“ doplatit při příštích volbách. Mezinárodní řád je stále anarchií národních států a přestože spolu žijí v „mezinárodní společnosti“, kde platí jistá pravidla – ostatně jako v Hobbesově přirozeném stavu – která jsou dodržována, ač nemají sílu zákonů, nelze se při řešení mezinárodních konfliktů spoléhat na normu „kosmopolitní spravedlnosti“ jako prostředek k dosažení (věčného) míru. Konflikt zůstává nedílnou součástí mezinárodního dění, pouze jeho příčiny a podoba se mění. Na prahu 21. století lze sledovat nástup nových bezpečnostních hrozeb, nového druhu asymetrie

mezinárodních válek, podobně jako perspektivu násilných střetů o docházející životně důležité zdroje – vodu nebo ropu. Prevence a řešení těchto konfliktů jako prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti si bude žádat zcela nových přístupů. Pro tradiční přeshraniční/vnitrostátní mezinárodní konflikty však platí, že uplatnění racionálního hlediska je patrně nejlepší cestou jejich řešení.

Použitá literatura:

1. Monografie

- Allison, Roy. „The Military and Political Security Landscape in Russia and the South.“ Eds. Rajan Menon et. al. Russia, Caucasus and the Central Asia: The 21st Century Security Environment. New York: East West Institute, 1999.
- Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso 1991.
- Aydin, Mustafa. New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus. Ankara: Ministry of Foreign Affairs, 1999.
- Baar, Vladimír. Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus? Ostrava: Tilia, 2002.
- Barša, Pavel a Strmiska, Maxmilián. Národní stát a etnický konflikt: Politologická perspektiva. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Ed. Bailes, Alyson et al. Armament and Disarmament in the Caucasus and Central Asia. Stockholm: SIPRI, 2003.
- Brzezinski, Zbigniew. Velká šachovnice. Praha: Mladá fronta, 1997.
- Bull, Hedley. Anarchical Society. London: MacMillan, 1995.
- Buzan, Barry. People, States and Fear. Second Revised Edition. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991.
- Campbell, David. Writing Security. Manchester: Manchester University Press, 1998.
- Cornell, Svante E. Conflict Theory and the Nagorno-Karabakh Conflict: Guidelines for a Political Solution? Stockholm: Triton, 1997.
- Cornell, Svante E. The Nagorno-Karabakh Conflict Working Paper No. 46. Department of East European Studies. Uppsala: Uppsala universitet, 1999.
- Cornell, Svante E. et al. Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO. Uppsala: CACI/SRSP, 2004.
- Cornell, Svante E. Small Nations and Great Powers. London: RoutledgeCurzon, 2003.
- De Waal, Thomas. Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York: New

- York University Press, 2003.
- Druckman. International Conflict Resolution after the Cold War. Washington: National Research Council, 2000.
- Dugin, Alexandr. Osnovy geopolitiki. Moskva: Arktoheja, 2000.
- Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Oxford: Basic Blackwell, 1988.
- German, Tracey. Untangling the Karabakh Knot. London: Defence Academy, 2005.
- Goldenberg, Suzanne. Pride of Small Nations. London: Zed Books, 1994.
- Gray, Colin S. „Inescapable Geography.” Eds. Colin S. Gray a Geoffrey Sloan. Geopolitics, Geography and Strategy. London: Frank Cass Publishing, 1999.
- Gunter, Michael M. „Transnational Armenian Activism.” Ed. Max Beloff. Beyond the Soviet Union: Fragmentation of Power. Alserhot: Ashgate, 2000.
- Gurr, T. Robert. Minorities at Risk. Fourth Edition. Washington: US Institute of Peace, 1997.
- Harbom, Lotta a Walensteen, Peter. „Patterns of Major Armed Conflicts 1990-2004.” Ed. Allison Bayles. SIPRI Yearbook 2005. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Eds. Herd, Graham a Moroney, Jennifer. Security Dynamics in the Former Soviet Bloc. New York: Routledge, 2003.
- Hérodotos. Dějiny. Překl. Jaroslav Šonka. Praha: Odeon, 1972.
- Hnízdo, Bořivoj. Mezinárodní perspektivy politických regionů. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.
- Eds. Hutchinson, John a Smith, Anthony D. Ethnicity. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Ed. Kalyuzhnova, Yelena. Energy in the Caspian Sea Region: Present and Future. New York: Palgrave, 2001.
- Kaufman, Stuart J. Ethnic Fears and Ethnic War in Karabagh. Washington: Center for Strategic and International Studies, 1998.
- Kleveman, Lutz. The New Great Game: Blood and Oil in Central Asia. New York: Grove Press, 2003.
- Kutelia, Batu. A New Silk Road Strategy of the Caucasus. Rome: NATO Defense College, 2001.
- Libaridian, Gerard. The Karabagh File: Documents and Facts on the Question of Mountainous Karabagh 1918-1988. Cambridge: The Zoryan Institute, 1988.
- Lijphart, Arend. Patterns of Democracy. New Haven: Yale University Press, 1999.
- Litera, Bohuslav, Wanner, Jan et al. Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997.
- Litera, Bohuslav et al. Ruské ropovody a Střední Evropa. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.
- Main, Steven. The Bear, the Peacock, the Peacock, the Sturgeon and the Black, Black Oil. London:

- Defence Academy, 2005.
- Eds. Marshall, Monty G. a Gurr, T. Robert. Peace and Conflict 2005. College Park: Center for International Development and Conflict Management.
- The Military Balance 2006. London: Routledge, 2005.
- Milov, Vladimir. Problemy energetičeskoj politiki. Moskva: Centr Karnegi, 2005.
- Morgenthau, Hans. Politics among Nations. New York: Albert A. Knopf, 1973.
- Nagorno Karabakh: A Plan for Peace. Brussels: International Crisis Group, 2005.
- Nagorno Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground. Brussels: International Crisis Group, 2005.
- Nálevka, Vladimír. Světová politika ve 20. století I. Praha: Aleš Skřivan, 2000.
- Eds. Olikar, Olga a Szayna, Thomas S. Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus. Santa Monica: RAND Corporation, 2003.
- Pain, Emil. „Contagious Ethnic Conflicts and Border Disputes along Russia’s Southern Flank.” Eds. Rajan Menon et al. Russia, Caucasus and the Central Asia: The 21st Century Security Environment. New York: East West Institute, 1999.
- Panossian, Razmik. „The Irony of Nagorno-Karabakh: Formal Institutions versus Informal Politics.” Eds. James Hughes a Gwendolyn Sasse. Ethnicity and Territory in the Former Soviet Union. London: Frank Cass, 2001.
- Roberts, John. „Energy Reserves, Pipeline Routes and the Legal Regime in the Caspian Sea.” Ed. Gennadij Chuffrin. The Security of the Caspian Sea Region, SIPRI. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Roy, Olivier. The New Central Asia. New York: New York University Press, 2000.
- Ed. Rubin, Barnett. Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building. London: Routledge, 1998.
- Smith, Anthony D. Myths and Memories of the Nation. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Ed. Smith, Graham. Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Souleimanov, Emil. Konflikt v Náhorním Karabachu. Nepublikováno.
- Eds. Starr, S. Frederick a Cornell, Svante E. Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West. Uppsala: CACI/SRSP, 2005.
- Strabo. Géografika. Perseus Project. <[Http://www.perseus.org](http://www.perseus.org)>.
- Swietochowski, Tadeusz. Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Tishkov, Valeri. Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame. Ženeva: United Nations Research Institute for Social Development, 1996.

- Trenin, Dimitri. The End of Eurasia. Moskva: Centr Karnegi, 2001.
- Ó Tuathail, Gearóid. „Understanding Critical Geopolitics.” Eds. Colin S. Gray a Geoffrey Sloan, Geopolitics, Geography and Strategy. London: Frank Cass Publishing, 1999.
- Waltenstein, Peter. Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System. London: SAGE, 2002.
- Williams, Michael C. The Realist Tradition and the Limits of International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Zartman, I. William. „Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond.” Eds. Paul C. Stern a Daniel Druckman. International Conflict Resolution After the Cold War. Washington: National Research Council, 2000.

2. Periodická literatura

- Baghdasarian, Laura a Yusunov, Arif. „War, Social Change and ‘No War, No Peace’ Syndrome in Azerbaijani and Armenian Societies.” Accord 17 (2005).
- Cornell, Svante E. „Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective.” World Politics 54/2002.
- Cornell, Svante E. „The Caucasian Conundrum and the Geopolitics of Conflict.” Marco Polo Magazine 4/5 (2000).
- Cornell, Svante E. „Interaction of Narcotics and Conflict.” Journal of Peace Research 42/6 (2005).
- De Waal, Thomas. „The Nagorny-Karabakh Conflict: Origins, Dynamics and Misperceptions.” Accord 17/2005.
- Ditrych, Ondřej. „Ázerbájdžán: K revoluci, co nebyla.” Glosy.info. 1. prosince 2005.
- Ditrych, Ondřej. „Ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan a nová kavkazská geopolitika.” Mezinárodní politika 10/2005.
- Gentry, J. Brandon. „The Dragon and the Magi: Burgeoning Sino-Iranian Relations in the 21st Century.” The China and Eurasia Forum Quarterly. November 2005.
- Grigorian, Mark. „Azeri Cyberforces.” Institute of War and Peace Reporting. 4. února 2000.
- Gurr, T. Robert. „Ethnic Warfare on the Wane.” Foreign Affairs. May/June 2000.
- Champain, Phil. „The Cost of Stalemate.” Accord 17/2005.
- Ismailzade, Fariz. „The OSCE Minsk Group and the Failure of Negotiations in the Nagorno-Karabakh

- Conflict." Caspian Brief No. 23. Cornell Caspian Consulting, 2002.
- Jacoby, Volker. „The Role of the OSCE: The Limits of International Mediation Efforts." Accord 17/2005.
- „Key West Leaves Key Questions Unanswered." RFE/RL Report 4/14. 9. dubna 2001.
- Libaridian, Gerard. „The Illusive ‘Right Formula’ at the ‘Right Time’: A Historical Analysis of the Official Peace Process." Accord 17/2005.
- Mammadyarov, Elmar. „Towards Peace in the Nagorny Karabakh region of Azerbaijan through Re-Integration and Cooperation. Accord 17/2005.
- Melander, Eric. „The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?" Journal of Cold War Studies 3/2 (2001).
- Martirosian, Samvel. „Armenia Facing Pressure on Nagorno Karabakh Issue." Eurasianet.org. 21. července 2004.
- Martirosian, Samvel a Mir Ismail, Alman. „Armenia and Azerbaijan Differ over Russian Base Pull-Out." Eurasianet.org. 28. června 2005.
- Oskanian, Vartan. „Old States and New: Shifting Paradigms and the Complex Road to Peace in Nagorny Karabakh." Accord 17/2005.
- Salukvadze, Chatuna. „Russia’s New Doctrine of Neo-Imperialism." CACI Analyst (SAIS). 8. února 2006.
- Yamakov, A.N. „Ethnic Conflict in the Transcaucasus: The Case of Nagorno-Karabakh." Theory and Society 20/5 (1991).
- Wendt, Alexander. „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics." International Organization 46/2 (1992).

3. Internetové zdroje

BP Statistical Review of World Energy 2005. British Petroleum. <

[Http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews_2005/staging/local_assets/downloads/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2005.pdf](http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/publications/energy_reviews_2005/staging/local_assets/downloads/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2005.pdf)>.

Freedom in the World 2006. FreedomHouse. <

<http://www.freedomhouse.org/uploads/pdf/charts2006.pdf>>.

Shrnutí

Předkládaná diplomová práce se věnuje vztahu mezi *etnopolitikou* (definovanou vznášením požadavku na politickou autonomii pro společenství vymezené na etnickém základě) a *geopolitikou* (stanovením a prosazováním mocí definovaného národního zájmu v prostoru) v jednom z nejvýznamnějších konfliktů v postsovětském prostoru – arménsko-ázerbájdžánského konfliktu o Náhorní Karabach. Struktura práce je dialektická. Nejprve vymezuje, jak bude používat pojmů jako konflikt, řešení konfliktu či bezpečnost. Poté umisťuje konflikt do prostorového kontextu, a to jak v jeho přírodní/materiální, tak duchovní/historické dimenzi. Pozornost je zaměřena jednak na zakotvení území do oblasti Jižního Kavkazu, jehož politiku již po staletí utvářejí střetávající se zájmy velmocí, jednak na detailní projekci sporného území – nejen samotného Náhorního Karabachu, ale rovněž sedmi přiléhajících okresů, jejichž celková rozloha je téměř dvojnásobná. Hlavní tezí této části je, že hodnota Náhorního Karabachu spočívá v rovině nikoliv materiální – soupeření o „vzácné zdroje“ – ale především duchovní, neboť je stranami konfliktu vnímán jako „teritorializace národní paměti“, konstitutivní pro místní etnické nacionalismy definované na základě vztahu vzájemné negace. Následně je představena chronologie tohoto svou podstatou zcela moderního konfliktu, počátek jehož dějin lze položit do roku 1905. Na pozadí popisu událostí až k podpisu ruskou administrativou dojednaného příměří z roku 1994 je hájena teze, že v etnické mobilizaci i následné eskalaci konfliktu sehrávala na obou stranách rozhodující úlohu racionálně – a částečně chybně – kalkulující nacionalistická elita usilující o zisk politické moci, a z části rovněž ruská (geo)politika. Právě geopolitice a zasahování velmocí do konfliktu o Náhorní Karabach je věnována následující část práce. Podrobně je rozebírána zahraniční politika Ruska, USA a v menší míře rovněž Turecka, Íránu a EU; je zastáván názor, že zatímco ruská zahraniční politika – částečně pod vlivem klasicky

realistických úvah o strategické hodnotě Kaspické pánve, částečně metaforami a mystickými momenty živého iracionálního pocitu ohrožení – tradičně sehrává v konfliktu spíše zápornou a rozněcující úlohu, v čemž je částečně podporována Íránem, USA společně s Tureckem – jehož složité vztahy s Ruskem bránily jednostranné podpoře spřízněného Ázerbájdžánu – ve světle geoekonomických úvah o nutnosti stability tohoto prostoru usilují o urovnání konfliktu. Závěr této části patří dosud slabě artikulované zahraniční politice EU vzhledem k Jižnímu Kavkazu a za účelem nástupu kontextu geopolitického soupeření je zařazeno rovněž krátké shrnutí vývoje sporu o právní status Kaspického moře a současná podoba transportní sítě. Další část práce nahlíží na konflikt z hlediska jeho řešení – zabývá se přitom zprvu strategiemi zúčastněných stran a jejich postoji v klíčových otázkách jednání konaných pod záštitou OBSE: konečnému právnímu statutu Náhorního Karabachu, postavení přiléhajících okresů, návratu IDPs, mezinárodních záruk a formě dosažení budoucího urovnání – naráz či postupně. Pozornost je věnována činnosti Minské skupiny OBSE pověřené přípravou mírové konference i toho, jak se do její činnosti promítaly geopolitické zájmy velmocí – USA a Ruska – např. v podobě předkládaných plánů na mírové urovnání nebo tlaku na jednotlivé přímé účastníky konfliktu. Závěrem této části je, že Arménie si za současné geopolitické situace – zejména silící přítomnosti USA – uvědomuje nutnost nalézt řešení „oboustranně bolestné patové situace“ a nespolehat na vydržení území, což poskytuje mírovému procesu v poslední době novou dynamiku. Nadále však tento proces čelí zásadním překážkám, zejména v odlišném postoji Ázerbájdžánu a RNK – které svorně věří, že čas hraje v jejich prospěch; kromě toho je klíčové téma, rozhodnutí o konečném statutu, dnes pouze odsouváno do budoucnosti; a mobilizovaná veřejnost na všech stranách konfliktu zůstává velmi nekompromisně naladěna. Za patrně nejlepší správní uspořádání jako nástroj řešení konfliktu v Náhorním Karabachu je – vezmi-li se v úvahu současná regionální i mezinárodní situace – považována znovu sjednaná široká autonomie v rámci Ázerbájdžánu. V samotném závěru práce je potom na příkladu zkoumaného konfliktu a vztahu dění na místní úrovni s širším mezinárodním kontextem obhajováno tvrzení, že k řešení mezinárodních konfliktů o území nebo vládu je záhodno přistupovat racionální metodou – s přihlédnutím k těžko uchopitelným sociálním jevům jako je identita – tj. přimět účastníky konfliktu redefinovat své zájmy tak, aby se pro ně stalo mírové řešení konfliktu upřednostňovanou volbou, čehož lze však dosáhnout pouze v případě, že z pohledu zúčastněných velmocí není jejich střetávání a rivalita chápáno jako hra s nulovým součtem, v níž je v rámci dosažení krátkodobého zisku povoleno vše.

Summary

This diploma thesis focuses on the relationship between *ethnopolitics* (defined by a raised demand of political autonomy for a community delimited along ethnical lines) and *geopolitics* (spatial definition and pursuing of national interests, determined by power) in what is one of most serious conflicts in post-Soviet space – Armenian-Azerbaijani conflict in Nagorno-Karabakh. Structure of the thesis is dialectical. Firstly, it defines terms such as conflict, conflict resolution or security, which will be used in the rest of the paper. Then, the conflict is placed into a spatial context, be it in its physical/material or spiritual/historical dimension. An effort is made to contextually embed Nagorno-Karabakh into the region of South Caucasus – whose politics has for centuries been shaped by conflicting interests of great powers – and to present a detailed projection of the disputed territory; not merely that of Nagorno-Karabakh itself, but also that of adjacent *raions*, whose total area is almost double in comparison. The main argument of this section is that the value of Nagorno-Karabakh rests not in the material realm – a dispute over „scarce resources“ – but rather in the spiritual one, for is perceived by the parties to the conflict as a „territorialization of national memory“, or a constitutive element for local ethnic nationalisms defined on the basis of mutual negation. Then, a chronology of this conflict – modern by its nature – whose history started in 1905, is presented. In the background of the sequence of events leading to an armistice of 1994, an argument is proposed that the key part in both the ethnic mobilization and the ensuing escalation of the conflict was played by rationality – and sometimes erroneously – calculating elites seeking political power, and to some extent also by Russian geopolitics. It is precisely to geopolitics and interference of great powers into the conflict for Nagorno-Karabakh that the following section is dedicated. Foreign policies of Russia, the United States, and to lesser extent also of Turkey, Iran and EU in respect to Nagorno-Karabakh are treated in detail; it is maintained that whereas Russia’s foreign policy – influenced partly by Classic Realist assessments of

the strategic value of the Caspian Basin, partly by irrational perception of threat nurtured by various metaphors and mystical elements – has been playing a rather malign and inciting role (supported in this to some extent by Iran), the United States and Turkey – whose complex relationship with Russia has been preventing unilateral support to a friendly state of Azerbaijan – make effort, due to geoeconomical considerations of necessity to stabilize the region, to bring the conflict to final resolution. The section is concluded by an account of so far poorly articulated EU's foreign policy in South Caucasus; and in order to sketch the wider context of present geopolitical struggle, a brief outline of the legal dispute concerning the Caspian Sea and of current state of transport network are also included. The next section of the thesis focuses on the conflict from the perspective of its resolution – first the strategies and positions in crucial matters of the parties involved in the negotiations held under the auspices of OSCE are examined: the final legal status of Nagorno-Karabakh, the status of adjacent raions, return of the IDPs, international guarantees and the form of future settlement – a package or gradual solution. Attention is paid to the activities of OSCE Minsk Group, charged with a task to organize a peace conference, and to how these activities have been influenced by geopolitical interests of great powers – the United States and Russia – reflected e.g. in the content of presented peace proposals or pressures exerted on the parties directly involved in the conflict. This section is concluded by statement that in the present geopolitical climate – of growing presence of the United States in particular – Armenia comes to understand the necessity to find a solution to the „hurting stalemate“ and that it cannot rely on prescription of the disputed area as *fait accompli*. That has recently provided the peace process with new dynamics. However, this process continues to face serious hindrances, in particular the position of Azerbaijan and NKR – which *unisono* believe that time is on their side; besides, the decision on the final status, the most crucial matter to be settled, is presently being but postponed into the future; and the mobilized public at all sides of conflict remains far from being tuned to compromise. In consideration to current regional and international situation, it is proposed that perhaps the best administrative model as an instrument to resolve the conflict in Nagorno-Karabakh would be a re-negotiated autonomy of the area within the state borders of Azerbaijan. In conclusion of the thesis, the examined conflict as such and the relation of local events to a wider international context are used as a case to defend an argument that for resolution of international conflicts for territory or government, the rational method is the most recommendable one – i.e. with respect to difficult social phenomena such as identity, the parties of conflict must be made to redefine their interests in order to come to a conclusion that the peaceful

resolution is the preferred option for them. This, however, can be achieved only in the case the great powers involved do not perceive their competition as a zero-sum game in which in order to obtain short-term gains, everything is permitted.